891

ТЪРЖЕСТВЕНА СЕСИЯ ЗА 1100 ГОДИШНИНАТА НА СЛАВЯНСКАТА ПИСМЕНОСТ

863 * 1963

либер

ТЪРЖЕСТВЕНА СЕСИЯ ЗА 1100 ГОДИШНИНАТА НА СЛАВЯНСКАТА ПИСМЕНОСТ

ЧИТАЛНЯ

863★1963

ДОКЛАДИ И МАТЕРИАЛИ

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

София · 1965

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. д-р ЕМИЛ ГЕОРГИЕВ, проф. ПЕТЪР ДИНЕКОВ, чл.-кор. на БАН, проф. ИВАН ЛЕКОВ, чл.-кор. на БАН

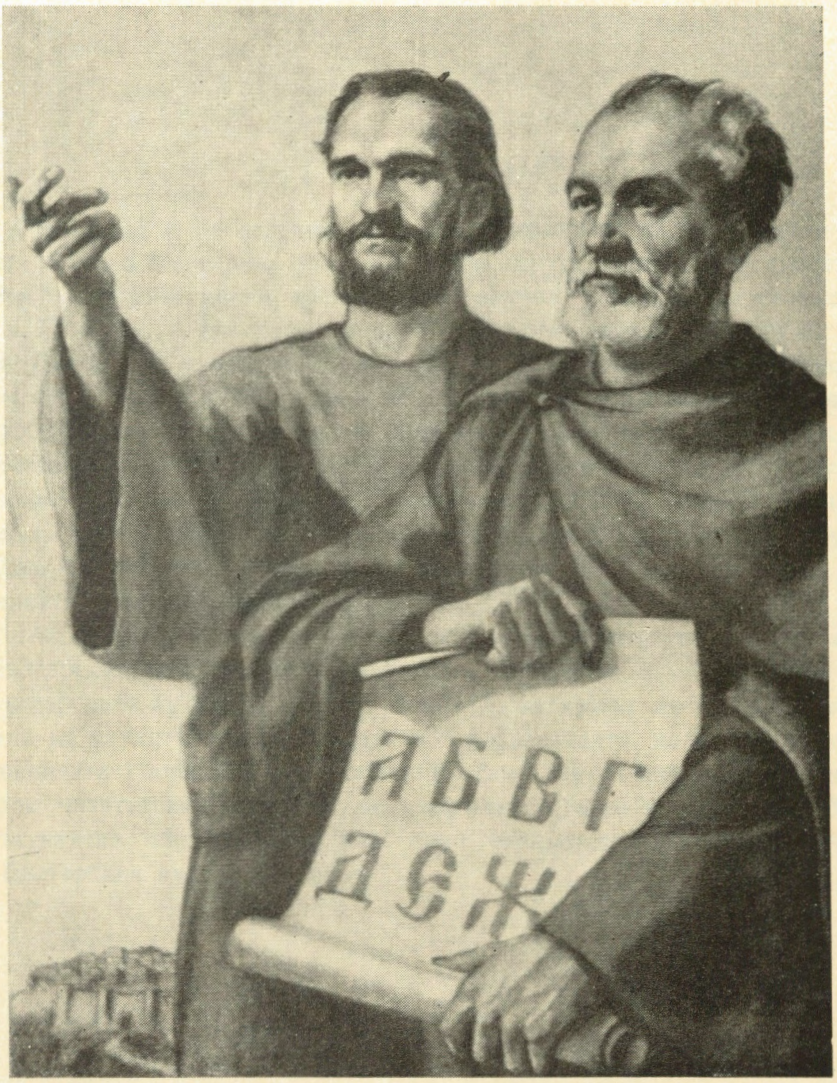
ПРОВЕРКА 1979 г.

Т 894

Б 45778/65

ПРОВЕРКА 2009 - 2010

ПРОВЕРКА 1969 г.

ЧИТАЛНЯ

ПРЕДГОВОР

През 1963 г. бе честувана 1100-годишнината на славянската писменост както в България, така и в много други страни. Българската академия на науките уреди тържествена научна сесия, която се състоя на 16 и 17 май с. г. На сесията бяха изнесени научни доклади от изтъкнати български специалисти за делото на основателите на славянската писменост Кирил и Методий и за създаването и началното развитие на старобългарската литература и старобългарския литературен език. В сесията взеха участие с доклади и изказвания видни слависти от чужбина, специално поканени — Н. К. Гудзий от СССР, Т. Лер-Сплавински от Полша, Ю. Долански от Чехословашката социалистическа република, Й. Хам от Австрия. Сесията бе поздравена от Б. Казаку от името на Румънската академия на науките.

Материалите от сесията представят ценен принос в областта на старобългарската и славянската филология, историята на българския народ и българската култура. Поради това Президиумът на Българската академия на науките реши докладите и изказванията да бъдат отпечатани в специален сборник. Този сборник не само ще ги направи достояние на широк читателски кръг, но ще засвидетелствува и почитта на българската научна общественост към едно велико дело, положило основите на българския културен живот.

Акад. ВЛАДИМИР ГЕОРГИЕВ, зам.-председател на БАН

ХИЛЯДА И СТО ГОДИНИ БЪЛГАРСКА И СЛАВЯНСКА ПИСМЕНОСТ И ПИСМЕНА КУЛТУРА

Честването на 1100-годишнината от създаването на славянската азбука и на славянската писмена култура от братята Кирил и Методий е голямо културно събитие не само за нас, но и за всички славянски страни. Както е известно, денят на Кирил и Методий е честван у нас с голяма тържественост в продължение на повече от едно столетие.

1100 години българска и славянска писменост! Наистина малко народи могат да се похвалят, че притежават по-старинна от нас писмена култура. И ние всички знаем как, когато надменните нацисти и расисти в хитлеристка Германия засегнаха честта на нашия народ, като го нарекоха „див“ и „варварски“, великият наш съотечественик Георги Димитров им припомни старинността на българската писменост, делото на Кирил и Методий: „Много още преди времето, когато германският император Карл V казвал, че по немски говорел само на конете си, а германските дворяни и образовани хора пишели по латински и се срамували от немския език, във „варварска“ България апостолите Кирил и Методий създадоха и разпространяваха старобългарската писменост.“

Кирил и Методий създадоха и разпространяваха старобългарската писменост, която даде възможност на българския народ да се издигне в историята на средновековна Европа между напредналите в културно отношение народи, с богата литература на народен език, с много писатели, дори с литературни школи. Със своята висока култура България изпълни историческа мисия в живота на славянството. Българската писменост и култура подпомогнаха развоя на писмеността и културата почти на всички славянски народи. Старобългарският език, първият славянски книжовен език, получи разпространение в Русия, в Сърбия, в чехословашките земи, стигна до Полша, употребяваше се в Словения и особено в Хърватско. Дълго време той бе книжовен език и на Румъния. Делото на Кирил и Методий изигра и огромна обществено-политическа роля в живота на българския народ и на цялото славянство.

Кои бяха историческите предпоставки за появата на Кирило-Методиевото дело?

Възникването на писмеността е закономерна проява в развоя на народите. Те трябва да стигнат до такава степен в своето развитие, когато писмеността става историческа необходимост. Преди тая степен те имат само наченки на писменост. Тези наченки съществуват и у славяните и

за тях добре ни говори старобългарският писател Черноризец Храбър. Но тепърва една по-висока форма на обществен живот се нуждае от писмени паметници, от общуване чрез писмо, от книга.

Обикновено нашите историци и филолози свързват възникването и разпространението на писмеността с приемането и разпространението на християнството. Писменост обаче не е нужна само на черквата и религията. Красноречив пример за това е развоят на писмеността в нашата стара държава. В периода след създаването на българската държава до приемането на християнството като държавна религия официална България има нужда от писменост и я развива главно на гръцки, но и на прабългарски език с гръцко писмо, за което свидетелстват т. нар. прабългарски надписи.

В IX в. нашата държава и славянството навлизат в нова фаза на своето развитие. Както в нашата страна, така и в другите славянски земи се налага феодализмът като господствуващ строй. Изграждането на феодалното общество и феодалната държава има нужда от идеология, която да ги подпомага и санкционира, има нужда и от по-висока култура, каквато е културата, основана върху писмеността. Изграждането на феодалното общество и феодалната държава не може да се облегне на старата езическа религия, то има нужда от санкцията на християнската черква. Ето защо развоят на феодалното общество налага християнизирането. Тъй като християнската черква създава идеологията на феодалния строй, развитието на книгата, която има изключително идеологически характер до появата на т. нар. „точни“ науки, се свързва в голяма степен с черковно-религиозния живот. Българската държава с победата на феодалния строй още повече се славянизира, така че възникването на славянската писмена култура засилва и позициите на славянския елемент, станал господствуващ.

В тая сложна обстановка делото на Кирил и Методий, т. е. новосъздадената славянска писменост, славянската черква и училище са извикани на живот, за да изиграят изключителна роля. Те подпомагат развитието и налагането на феодализма сред славяните, те отстояват позициите на славянския феодализъм и славянските феодални държави срещу агресията на чуждите феодали — германски и византийски, — те подпомагат формирането на славянските народности — особено на българската народност, която, сливайки прабългарския и славянския елемент в българската държава, се създава като славянска народност.

Какви бяха конкретните подбуди за възникването на Кирило-Методиевото дело, какво извършиха солунските братя и как се справиха те със задачата на епохата?

1100-годишнината, която честваме, поставя началото на Кирило-Методиевата дейност сред славяните в 863 г., т. е. по времето, когато Кирил и Методий с новосъздадената азбука и книги започват своята просветна работа сред славяните във Велика Моравия. Доколкото от 863 г. Кирил и Методий предприемат дейност от голям мащаб сред славяните и изграждат онова дело, с което влизат в историята на славянството и средновековна Европа, тая година действително остава паметна в развитието. Но Кирил и Методий и преди нея започват просветителска работа сред славяните, поради което не случайно биват натоварени с важната

т. нар. моравска мисия. Свързани кръвно със славяните, населяващи гр. Солун и Солунската област, те и преди моравската мисия посвещават дар и усилия на славяните, населяващи Византия и близките до нея земи. Тези славяни са част от онези славянски маси, които са главна съставка на населението в българската държава. Сред нашите филолози и историци е вкоренено убеждението, че Кирил е съставил славянското писмо още в 855 г. с оглед на дейност сред българските славяни. Тая година се извежда не само от датата, посочена от Черноризец Храбър в забележителното негово „Сказание за буквите", но и от краткото Кирилово житие, в което се съобщава, че преди да бъде натоварен с моравската мисия, Кирил развил просветна дейност сред славяните в Македония — по река Брегалница, — за които написал и книги. Това съобщение се свързва добре и с характера на езика на Кирило-Методиевите текстове, който не е моравски, а старобългарски, т. е. език на българските славяни.

Кирило-Методиевото дело обаче израства като крупно историческо дело във великоморавските славянски княжества. Славяните в тези княжества, обособявайки своя държавен живот, търсят да се противопоставят на чуждата агресия, на агресията на германските феодали, преден завоевателен отред на които е било латинското духовенство. Нужно е било да се славянизира духовният живот, да се отстрани латинското духовенство, почти изключително немско. Моравският княз Ростислав разбира тая нужда и изпраща в 862 г. хора в Цариград, за да изискат славянски учители и духовници.

На преден план излизат твърде обсъжданите в историята и филологията византийско-славянски отношения и ролята на Византия в създаването на новата степен на славянската култура. Защо тя се отзовава на искането на Ростислав? Какви цели е преследвала? Безспорно Византия се стреми да разпространи своето влияние далече на северозапад. Безспорно тя се стреми да изтръгне славяните от влиянието на Рим. Но да се смята, че Кирило-Методиевото дело, което при това е имало не гръцки, а преди всичко славянски характер, е въплъщение на нейните стремежи, е неправилно. Инициативата за него е на славяните — на Ростислав. Връзката на Кирил и Методий по време на тяхната дейност в Моравия и Панония с Византия е така слаба, че никакъв официален византийски паметник, никакъв византийски хронист не смята за нужно да се занимава с Кирил и Методий и техните борби и завоевания.

Делото на Кирил и Методий се обръща изцяло към славянството, то се включва в нуждите и борбите на славянството.

Създаването на азбука и писменост в средата на IX в. е било нещо извънредно трудно и все пак е намерено най-правилното разрешение на този въпрос при тогавашната историческа обстановка и тогавашното състояние на нашия език.

Кирил създава т. нар. глаголическо писмо. Това писмо е било историческа необходимост: първо, създавайки едно писмо, което по външния си вид се отличава значително и от популярното гръцко, и от популярното латинско писмо, Кирил е отговорил на стремежа на славяните да заживеят свой собствен културен живот; и, второ, отправяйки се за земи,

за които е претендирал Рим, Кирил не е могъл да създаде и да използува успешно т. нар. кирилица, едно писмо, съвсем близко до гръцкото. Вярно е, че немалък брой изследователи са определили или определят т. нар. кирилица за Кирилово писмо. Те обаче забравят факта, че там, където Кирил и Методий са работили, в Моравия и Панония, се разпространява глаголицата; за това свидетелствуват стигналите до нас паметници от тези земи — изключително глаголически.

Изиграла своята историческа роля, глаголицата била изместена покъсно — на българска почва — от кирилицата. Кирилската писменост обаче продължава във всяко отношение Кириловата глаголическа писменост.

Наред със създаването и разпространяването на славянската азбука Кирил и Методий изграждат основите на славянската писмена култура и със своите преводни и оригинални книжовни произведения. Тия произведения не само поставят началото на славянската книжовна традиция, но установяват и най-ранния славянски книжовен език — старобългарския. Със своята книжнина на народен език славяните заемат място между културните народи на епохата, със своята книжнина те продължават и обогатяват културната традиция на човечеството. Книгата става идеологическо оръжие на развитието на славянските народи.

Книжовната дейност на Кирил и Методий се отличава с многообразие и творчески замах. Оригиналните произведения на братята поставят начало на повечето от жанровете в старобългарската литература освен на прозата, също и на поезията.

Литературният език, който установяват основоположниците на славянската писменост и писмена култура, е завършен литературен език, който фиксира мисълта, разширява я с нови понятия и изразни отсенки, дава възможност за нов езиков развой. Тоя език обслужва през цялото Средновековие българи, руси, сърби, хървати и румъни.

Появило се, за да изпълни изключителни исторически задачи, да придвижи напред развитието на славяните, да се противопостави на чужда агресия сред тях, да наложи правото на един нов народ да притежава културното наследство на човечеството, Кирило-Методиевото дело не можеше да не получи борчески характер. И заинтересованите да задържат позициите си в славянските земи, и средновековната европейска реакция, която се стреми да задържи развитието на новите народи в Европа, за да ги владее и експлоатира, и предразсъдъците, осветени от религиозните догми и отстоявани с религиозен фанатизъм, се изправят срещу творците на славянската писменост с цялата своя огромна мощ. Озовали се във великоморавските княжества, Кирил и Методий се включват със своята дейност в отпора, който славяните оказват на германската агресия към славянските земи. Със създаването на славянска черква и славянска писмена култура славянските княжества укрепват, ето защо дейността на Кирил и Методий става част от държавната дейност на славянските князе Ростислав, Коцел и Светополк. Когато славянските княжества възхождат и дават успешен отпор на тевтонските завоеватели, делото на Кирил и Методий процъфтява, Методий става епископ и архиепископ; когато тевтонските завоеватели се налагат, Кирило-Методиевото дело упада, Мето-

дий губи епископията си, бива подложен на издевателства, прекарва месеци и години в затвор.

Европейската реакция се нахвърля върху братята — по израза на житиеписеца — като врани на сокол. Кирил и Методий имат ясното съзнание, че започват борба с нея и че са заплашени с най-тежкото обвинение през Средновековието, да бъдат осъдени като еретици. Но тяхната смела мисъл и тяхната любов към славянството ги водят в неотстъпна борба с реакцията.

Латинското духовенство създава триезичната теория, според която книги и богослужения са допустими само на три езика: староеврейски, гръцки и латински. Това е една антидемократична теория, която запазва правото да овладяват по-високата култура само известни слоеве, държи писмената култура далече от народните маси. Срещу това Кирил и Методий водят борба за демократизиране на културата, за въвличането на широките слоеве в нейния обсег. Триезичната теория осъжда народите на мрака на безписмеността. Кирил и Методий водят борба за равенство на народите — за това всички народи да имат еднакво право на по-висок развой.

С тая си борба солунските братя са изключително явление в европейската история през IX в. Тяхното дело, насочено срещу европейската реакция, получава не само борчески, но и революционен характер. В Западна Европа за писменост и богослужение на народен език повеждат по-нататък борба Джон Виклиф, Ян Хус и Мартин Лутер, но в много по-късна епоха.

Борческият характер остава отличителна черта на българската и славянската култура, която изхожда от Кирило-Методиевото дело. Съхраняването на славянските народи, техният отпор срещу чужди угнетители, техният стремеж за по-висока форма на живот са основата, върху която расте и по-нататък българската и славянската култура, поради което запазва първоначалния си борчески характер.

Дейността на Кирил и Методий израства като крупно историческо дело сред славяните, които населяват великоморавските княжества. Откъде иде дълбокото убеждение на нашия народ — да се изразим с думите на народния поет —

че и ний сме дали нещо на светът,
и на вси славяни книги да четат?

Кирило-Методиевото дело черпи соковете си от съприкосновението на творците на славянската писменост с българските славяни. Старобългарският език на това дело е убедително доказателство за това ни твърдение. Това дело по-нататък се развива в българска среда, за да изпълни задачата, която му поставят неговите създатели.

Моравските княжества не са благоприятна почва за победа на Кирило-Методиевото дело. Латинското средновековие ги включва в своята орбита. Излязло обаче от българо-славянска среда, Кирило-Методиевото дело намира тъкмо тук благоприятна почва за развитие и България става истинско негово огнище. И сподвижниците на Кирил и Методий, отведени в Моравия и Панония из средата на българските славяни, и старобългарският език на Кирило-Методиевото дело, и усилията на българ-

ските князе Борис и Симеон да развиват своята държава и да я издигнат на висотата, на която се е намирала Византия, за да може да й противостои — са тези благоприятни условия, които довеждат до пълната победа на Кирило-Методиевото дело в нашата страна.

Процъфтялото в България дело на Кирил и Методий дава възможност на нашия народ действително да даде „на вси славяни книги да четат". Българското културно и книжовно огнище изиграва историческа роля в културния развой на почти цяла Източна Европа.

Създаването на българското културно огнище и разцветът на българската култура в IX—X в. представят блестяща страница в историческия живот на българския народ. Дейността на плеядата Кирило-Методиеви ученици и последователи, като Климент Охридски, Наум, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър, цар Симеон и др., врежда България между най-културните страни в съвременна Европа и създава насоката и традицията за висока линия на развитие в хилядогодишния по-нататъшен културен и книжовен живот на нашия народ.

Кирило-Методиевото дело остава живо през вековете въпреки тежките изпитания, които премина нашият народ. Културата и книжнината наистина санкционираха феодалния ред в нашата страна, обаче те отстояваха народностната държава и народността срещу пристъпите на чуждите агресори. Опозиционните стремежи на експлоатираните народни маси също намираха израз в тях и въпреки усилията на феодалните властници и на официалната черква да ги унищожат бунтуваха духовете и популяризираха опасни за феодалните господари и изобщо за феодалния строй идеи. Това личи от апокрифната и по-специално от богомилската литература, чиито идеи атакуваха официалната черква и осветения от нея ред и преминаха и извън българските предели.

Кирило-Методиевата традиция и славянската писменост и писмена култура са най-голяма опора за българския народ в дните на робство, византийско и отоманско, които той изживява. Писмеността наред с народното творчество и паметниците на миналата култура съхранява българското народностно съзнание. Тя пази спомена за независимостта на българския народ. Тя разказва за българска държава и победите на българския народ над враговете му и поражда сили и вяра в успеха на нови борби. Тя буди патриотичното чувство и чертае линията на народностно-освободителни и национално-освободителни борби. В „История славяно-болгарская" на Паисий Хилендарски тя се превръща в призив към българския народ да отхвърли срамното духовно робство и да потърси човешките си и политически права.

Бидейки светлина за цялото славянство, Кирило-Методиевото дело и Кирило-Методиевата традиция остават във вековете като една от здравите връзки между славянските народи. Те укрепват тези връзки, като подпомагат общуването между славянските народи и с езиковата си и идейна близост говорят за славянската общност. Особено голяма роля Кирило-Методиевото дело и Кирило-Методиевата традиция играят в отношенията между българския и руския народ. Те представят широк мост за взаимодействия в областта на културата, за помощ, оказвана с братска щедрост едни на други.

През цялото Средновековие, до падането си под турско робство, България дава принос в развоя на руската култура и литература. Славянската писменост, която процъфтява в България, славянското писмо и книги имат основоположно значение за развоя на староруската писменост. Българските дейци налагат широко в държава и черква славянското писмо и книги, така че старорускитe книжовни дейци усвояват и развиват на руска почва тяхното дело.

Създадената по тоя начин обща писмена традиция у българи и руси дава възможност на нашия народ да използува онези огромни ценности, които създава руската култура. Особено в по-ново време, в епохата на Българското възраждане, когато българският народ тръгва по нов път и се стреми да излезе извън мрака, който владее във варварската Отоманска империя, той получава неоценима помощ от братския руски народ. Руската култура и литература кърмят усилията му да заживее в нова духовна атмосфера, той използува и руския език, за да създаде своя нов книжовен език. Той има право да черпи от един език и една култура, в които някога е направил влог.

Възникването на новата българска култура и литература и на българския национален език през Българското възраждане, разбира се, продължава преди всичко вековната традиция на българската култура, литература и език. В най-важните процеси на Българското възраждане — във формирането на българската нация, в борбата срещу духовното робство и създаването на българската национална култура, в национално-освободителната борба на българския народ — Кирило-Методиевата традиция е фермент и трамплин; не само Кирило-Методиевото дело, но и образите на солунските братя оживяват, за да изпълни гърдите поруганата национална гордост, за да получи сили подемът на нашия народ в завоюване място в Отоманската империя, в семейството на славянските народи и в Европа изобщо, за да придобие право на съществуване една нова култура, но с древни традиции.

Намерила опора в традициите на миналото, младата българска нация създава празника на Кирил и Методий като пръв свой национален празник. На него прави преглед на своите успехи в областта на училищното дело, на образованието, на своето придвижване напред. Вярата и надеждата, че ще получи съществена помощ в своето развитие и своите освободителни стремежи от страна на славянските народи и преди всичко от великия руски народ, при това добре се съгласуват със славянския характер на Кирило-Методиевото дело. И просветители, и революционери влагат в празника идеите, които ги вълнуват. Геният на епохата Христо Ботев приканва да бъде той празнуван не както го празнуват патриотите в кавички, с ядене и пиене, а като празник на нашето „историческо възрождение“, като празник „знаменит и свещен“, който скоро „ще да бъде празник на нашата революция и на нашата свобода“.

Въпреки най-тежките условия, в които живееше, през епохата на Възраждането българският народ съумя в сравнително кратък срок да настигне в културния си развой напредналите европейски народи. Той си създава книжовен език, излъчи крупни дейци в почти всички области на културата, създаде своя значителна национална култура. В областта на

литературата създадоха творби с неувяхваща стойност Добри Чинтулов, Петко Славейков, Любен Каравелов, Васил Друмев, Христо Ботев. Поезията на Христо Ботев със своите непостижими образи, картини и революционна романтика може да се мери с най-забележителните поетически постижения в световната литература. Гражданският патос, който характеризира българската литература от епохата, остава съществена черта на нашата литература и до ден днешен. Литературата на Българското възраждане мобилизира силите на българския народ да организира своята национално-освободителна борба и да създаде оная атмосфера, в която избухна Руско-турската освободителна война.

Растежът на българския народ продължи в нестихващо темпо и след освобождението му от петвековното иго. В областта на културата и литературата завоеванията следваха едно след друго. Бе създадена българската наука, която в епохата на Българското възраждане бе в своите наченки. Литературата се обогати с нови жанрове, в нея укрепна методът на критическия реализъм. Бяха развити нови отрасли в изкуството. Бяха създадени нови културни институти, развиха се и онези, чието начало само бе положено преди това. Нека спомена само Софийския университет, Българската академия на науките, Художествената и Музикалната академия, Народния театър и опера, Народната библиотека, Народния археологически музей и пр.

Развоят на българската наука включи в духовното, идеологическото, стопанското и техническото изграждане на живота на нашето отечество цяла редица бележити дейци, въоръжени с обширно знание и въодушевени от нови идеи. Въпреки че на кормилото на българската държава се намираха най-често ограничени, тъпи и себични властници, изхождащи от средата на българската буржоазия, въпреки че тези властници санкционираха експлоатацията на народните маси и въведоха българския народ в катастрофални войни, въпреки че властта премина и в ръцете на професионални убийци-фашисти, които се стремяха да възпрат с огън и меч прогресивното развитие на нашия народ и прогресивната наука, българската наука завоюваше все нови области и създаде кадри, школи и научни традиции, които ние и днес използуваме.

Даровити творци заработиха с любов и усърдие и на българската литературна нива. Иван Вазов, Пенчо Славейков, Алеко Константинов, Елин Пелин, П. К. Яворов заговориха с пълен глас за радостите и болките на народа, доведоха до съвършенство възникналите жанрове или създадоха нови жанрове, обогатиха изразните средства на художественото мислене и изобщо на мисленето на нашия народ. Наистина тези писатели не сочеха ясно пътя, по който нашият народ бе в състояние да заживее живот на изобилие и духовни богатства. Все пак техните произведения намериха широк прием сред нашия народ, защото той виждаше в тях своя живот, своите борби, страдания и стремежи.

В същата епоха българският народ бе приобщен към великите идеи на социализма. Димитър Благоев, Георги Кирков, Георги Димитров, Васил Коларов с верен и смел поглед разкриха в едно сравнително ранно време непримиримите противоречия и цялата безперспективност на обществения строй, изграден от българската буржоазия. Марксистката и после

марксистко-ленинската теория и практика и неотстъпната борба за революционно изменение на живота бързо започнаха да пишат най-съществените страници в новата история на нашия народ.

В нашата литература зазвучаха нови гласове — гласове на ясната мисъл, бунтуващи и призоваващи. Димитър Полянов и Георги Кирков най-напред и след тях Христо Смирненски, Гео Милев, Никола Вапцаров и цяла плеяда поети и писатели усвоиха оная „поетика", върховните дела на която прозвучават — по израза на Маяковски — като „марш и лозунг" за нашата епоха.

Големите завоевания на българската култура през десетилетията на епохата говорят убедително, че делото, на което Кирил и Методий посветиха силите и живота си, оставаше живо и тогава, когато господствуваше една класа, чужда на духа на това дело. Най-съществените си завоевания нашата култура постигаше в борба с тая класа и може определено да се каже, че дори в тежките години на фашисткото робство делото на Кирил и Методий служеше на народа и на прогресивната интелигенция като знаме в борбата против фашизма и капитализма.

Народната победа на 9 септември 1944 г. бе победа и на прогресивната традиция на нашата култура. Извършената културна революция с тая победа направи от 9 септември рожден ден на една нова култура. Тая култура, която ние започнахме да изграждаме с безкористната помощ на братските съветски народи и ведно с другите демократични народи, поели пътя към социализма и комунизма, е част от новата степен на човешката култура, която започна с великата октомврийска победа. Ние я развиваме в съгласие с борческата традиция на нашия народ от миналото, в съгласие и с оная борческа традиция, която ни завещаха още чествуваните днес славянски първоучители. Ние започнахме да творим култура, която е необходима като въздуха за широките народни маси, за цялата наша съвременност. Партията, която ръководи построяването на нашата нова култура, ни учи, че култура, наука и художествено творчество дават едри плодове, ако смучат сокове от богатия чернозем на народа, и придобиват смисъл и значение, ако обогатяват и придвижват напред човека и живота.

Възходът на нашия народ днес е в неразривна връзка с развоя на културата. Нашата прогресивна интелигенция води тежка борба на широк фронт, но нашите успехи днес богато ни възнаграждават за нашите усилия и жертви. Несъмнено делото, на което служиха Кирил и Методий, получи пълен разцвет след победата на Девети септември 1944 г. в условията на строителството на социализма.

Ние изграждаме цялата наша култура, нашата наука и изкуство върху основата на марксизма-ленинизма, великата теория, разкриваща с пределна яснота устройството и движението в природата и обществото. Ние превръщаме идеите на марксизма-ленинизма в материална сила и вървим смело напред към разцвета на културата и благоденствието на народните маси. В областта на науката марксизмът-ленинизмът ни въоръжава с методи и знания да разкрием закономерностите в развитието на природата и обществото. В областта на изкуството нашите творци се стремят към такъв метод и такива постижения, които съдействуват за

претворяването на живота в по-високата му форма. Социалистическата култура коренно се отличава от културата на класовото общество, тя осъществява обновяването на човека и обществото върху основата на свободата и на човечните отношения между хората и народите. Социалистическата индустриализация и социалистическото обработване на земята налагат внедряването на образованието и културата сред най-широките народни слоеве, социалистическото обществено устройство се гради най-вече върху съзнателността на човека, върху психиката на човека като обществено същество. Необходимо е развитието на науката, на техническия прогрес, на литературата и изкуството, за да се повдигне равнището на човешката сила, енергия, инициатива, морал, обществено съзнание.

Тъкмо обратно е положението в капиталистическия свят. Тоя свят е против издигнатия културно и морално човек, защото той е опасен за владеещия строй, защото експлоатацията и неравенството будят неудържимо негодуването му; невежествените народни маси по-лесно се отдават на поробване и експлоатация.

Повишаването на стойността на науката и силата на изкуството може да се извърши само като се върви в перспективата, която разкриват марксизмът-ленинизмът и комунистическата партия, защото всички дела на нашата епоха получават величината и величието си в сиянието на тая перспектива. Нашата съвременна култура има дълга традиция, но и далечна перспектива за своето бъдещо развитие. Марксизмът-ленинизмът дава възможност на нашите културни дейци да гледат далече в бъдещето и същевременно да гледат бъдещето право в очите, с непоколебима вяра в него, тъй както го разкрива нашата теория, тъй както го разкрива програмата на КПСС, която е и наша програма. Най-съществената черта на нашето изкуство — изкуството на социалистическия реализъм — е, че отразява действителността в нейния развой, че въоръжава с перспектива нашия буден съвременник.

XX и XXII конгрес на КПСС, Априлският пленум и VII конгрес на БКП посочиха правия път на културата. За да дава плодове, дървото на теорията трябва да се зеленее, а не да шумоли със сухите листа на догматизма и схематизма. Само творческото отношение към фактите придвижва напред науката, само творческото отношение към жизнения материал придвижва напред изкуството.

Несъмнено интересът на нашата партия към проблемите на науката и художественото творчество усилва нашия стремеж да създаваме такива ценности, които вливат кръв в народния живот.

Придвижването на живота напред става в борба с всичко, което дърпа назад. Назад дърпа особено буржоазната идеология, която непрекъснато търси пътища към нашия свят и намира свои съзнателни или несъзнателни оръдия у нас. Ние обаче, работниците на културния фронт, чувствуваме буржоазната идеология като враг номер едно и ще държим винаги насочени и в изправност своите оръжия срещу нея. Ние заявяваме, че смятаме буржоазната идеология за безвъзвратно минало на човечеството, което се е отправило по пътя на социализма. Нашата интелигенция живее с възхода на човека и народите в нашата епоха, а възходът на

човека и народите в нашата епоха е тясно свързан с идеологията, която води напред, и не може да прави отстъпки и компромиси на никакви схващания, които отклоняват развитието от правия път. Възходът на човека и народите — това е пътят към комунистическите форми на живот, които са чужди на всяка убийствена за щастието ни мисъл или уродливост в живота и изкуството.

Творците на нашата култура носят и ще носят винаги в съзнанието си думите на първия секретар на нашата партия и министър-председател на Народна република България др. Тодор Живков, казани на срещата на Политбюро на ЦК на БКП с дейци на културния фронт през м. април т. г.: „Задача на творческите съюзи, на всички дейци на културата и изкуството е непрестанно да се борят за чистотата на марксистко-ленинската идеология, за всестранно развитие на литературата и изкуството на социалистическия реализъм — литература и изкуство на революционната правда, на художественото майсторство, на най-човечните, комунистическите идеали. Да служи на народа, на великите идеи на комунизма — това е най-благородната, най-възвишената цел на нашата литература и изкуство!"

Всички ние, които работим като продължители на делото на Кирил и Методий в областта на езика и литературата, разбираме добре и значението на родния език за усъвършенстването на мисълта и внедряването на обществената мисъл, науката и изкуството сред най-широките народни слоеве. И в духа на великите творци на език, писменост и култура, и в духа на нашето социалистическо културно строителство е нашата упорита работа за усъвършенстването на нашия български език, нашата грижа за неговата чистота, за хубава българска реч.

1100-годишнината от създаването на Кирило-Методиевата писменост ние ще ознаменуваме с едно голямо научно събитие: V международен конгрес на славистите, който се свиква в нашата страна през м. септември т. г. Славистите от цял свят — литературоведи, езиковеди и историци — се занимават с Кирило-Методиевото дело и на конгреса ще бъде проведено специално заседание, посветено на Кирило-Методиевата проблематика. Безспорно участниците в конгреса ще покажат какъв дълъг път е изминала културата на славянските народи от епохата на феодализма до епохата на социализма, от епохата на дълбок мрак за човешкия ум, мрак, срещу който поведоха борба двамата велики просветители, до епохата на пълен разцвет на човешката култура.

Вече 106 години нашият народ чествува най-тържествено деня на Кирил и Методий като ден на своята писменост, като ден на своето образование и култура, като ден и на славянската солидарност. Тъй както през изтеклите 106 години, ние и тая година ще покажем своите успехи в областта на образованието и културата. И има какво да покажем. В тоя момент в нашите учебни заведения се учат близо един милион и половина деца и младежи. По процента на учащите се ние оставихме далеч зад нас цяла редица страни, които се славят със своята култура. На 10 000 жители в България се падат 1723 учащи се, докато в Италия те са 1370, във Великобритания — 1461, във Франция — 1623. Преди Девети септември у нас имаше 5 висши учебни заведения и 10 169 студенти. Днес висшите учебни заведения са 22, а студентите 71 533. Докато преди 9. IX у нас

имаше около 400 научни работници, днес в двете наши академии и в многобройните висши училища и научни институти работят повече от 6000 научни работници. Нашата качествено нова култура е достойна за нашата епоха и отговаря на грамадния напредък в нашата родина, постигнат с извършената социалистическа революция.

Докато до Девети септември например нашата литература наброяваше само няколко сполучливи романа, то днес романите на Георги Караславов, Людмил Стоянов, Димитър Димов, Димитър Талев, Емилиан Станев, Стоянов Даскалов, Павел Вежинов, Димитър Ангелов, Камен Калчев и пр. и пр. са любимо четиво на широк кръг читатели не само у нас, но също и в чужбина. Наред с поети от по-старото поколение, като Христо Радевски, Никола Фурнаджиев, Елисавета Багряна, Младен Исаев и пр., нашата лирика непрекъснато обогатяваха и обогатяват с творби по-млади поети с безспорни дарования, които бяха удостоени с високи правителствени награди. Нашите театри непрекъснато включват в репертоара си български пиеси, а пиесите на Орлин Василев, Камен Зидаров и редица други автори се играха и играят с успех и от чужди театри. Празникът на славянската писменост и култура за нас днес е по-светъл от всякога, защото ние го посрещаме с нови постижения в икономическото изграждане на страната, което е главна предпоставка за нейния постоянен културен разцвет.

Що се касае до славянската солидарност от миналото, тя днес е прерасла в братска дружба с народи, с които сме свързани от една велика цел: построяването на социализма и комунизма и премахването на войната като метод за уреждане на международните отношения. Денят на културата ни въодушевява да укрепваме тая дружба и да издигнем делото на международната солидарност като преграда за войнолюбците, защото културата може да цъфти само в условията на мира.

Мирът и културата за нас са неделими: където няма мир, няма култура!

На своя светъл празник българските културни дейци заявяват, че са страж на културата и мира. Творци на културата и борци за по-добър живот на човека, те ненавиждат войната, ненавиждат и всичко, което възпира развитието на културата, възпира прогреса, възпира придобиването на новата степен в историческия ход на човечеството.

1100-годишнината на великото, прогресивно и борческо дело на Кирил и Методий и стогодишнината на светлия всенароден празник на славянската писменост и култура ни задължават още по-тясно да се сплотим под могъщото и непобедимо знаме на Българската комунистическа партия, която продължава най-хубавите традиции на нашето историческо минало и води към най-големи исторически завоевания нашия народ.

. Да пребъде делото на Кирил и Методий, да процъфтява нашата писменост и култура, да живее нашата дружба с братските народи на Съветския съюз и на всички социалистически и миролюбиви народи!

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

ДОКЛАДИ

ЧИТАЛНЯ

Проф. д-р ЕМИЛ ГЕОРГИЕВ

КИРИЛ И МЕТОДИЙ И РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА

Историкът на българската култура трябва да обгърне едно развитие, навлязло отдълго вече във второто си хилядолетие. Кирил и Методий, чието дело отстои от нас на единадесет века времеразстояние, не само отбелязват един от най-високите върхове в това развитие, но тяхното влияние остава трайно през вековете. Тъй като тяхното дело има основоположен характер, то получава особен смисъл и значение за цялото развитие на нашата култура. Изключителното му място както в нашия живот в миналото, така и в създаването на нашия национален живот в ново време се определя още от ролята му във възникването на едно огнище на славянската култура в страната ни, което озарява почти целия славянски свят.

Българският народ е творил своето историческо битие в тежки и сурови борби, и то не само срещу домашни угнетители и временни агресори, както другите народи. Бидейки съсед на една добре организирана, разполагаща с древни държавностни традиции и висока материална и духовна култура империя, каквато е била някогашната Византийска империя, и заселен върху земя, представяща мост между два континента — Азия и Европа — и предмостие за завладяването на Европа, той е бил обречен да държи през цялото Европейско средновековие оръжието в ръцете си, за да се съхрани, а тогава, когато Европа се буди за нов живот, попада под 500-годишно варварско робство. При това положение естествено и характерът на неговата култура е борчески, тая култура се развива, за да бъде щит и оръжие, зов и протест, вопъл и бунт. Кирило-Методиевото дело изпълнява борческа мисия както в периода, когато възниква, така и през вековете.

I

Кирил и Методий смятаме за основоположници на оная наша култура, която се гради върху писмеността. Действително, създаването на тая култура е неразривно свързано с тяхното дело. Но това съвсем не значи, че тя е внезапна поява, прелетяла като метеор от други светове върху нашето небе. Тя е плод на историческо развитие и нейният изследовател трябва да се съобрази със законите на развитието и да потърси нейните наченки в предшествуващия период. Един важен факт също го задължава да обърне поглед и по-назад в историческото битие на нашия народ: българската държава е възникнала почти два века по-рано — в

681 г. Една добре организирана държава, каквато е била българската, в своето двувековно съществуване не е могла да не използува писмеността като средство за консолидиране на държавния живот, за санкциониране положението на онзи слой, който е поел държавната власт в ръцете си. Освен това и широката народна маса от славяни вече е навлязла в историческия живот на европейската народностна общност, повишавала е стремително своето обществено и културно съзнание и излизайки от предисторическия си период, е почувствувала за новите форми на обществен живот, които е развивала и усвоявала, нуждата от писмо.

И най-беглият поглед върху историческия възход на българския народ през епохата ще разкрие, че Кирило-Методиевото дело представя както начало на едно ново развитие в него, така и връх на предшествуващо развитие. Твърде отдавна вече епохата, в която работят Кирил и Методий и техните ученици и последователи в нашите земи, получи названието „разцвет" на българската, респективно на славянската, литература, а несъмнено разцветът не може безусловно да се отъждествява с началото.

Периодът на предкириловата писменост у българи и славяни, които формират със сливането си българската народност, според нас трябва да заеме важно място в историята на българската писменост, литература и култура. Изследователят на миналото на нашата култура няма право да се откаже от перспективата да продължи с един век и дори повече историята на писмената култура на нашия народ, това му повелява и дългът му към науката, на която служи, и дългът му към народа, на който принадлежи.

Проследявайки развитието на българската култура, за да определим в него мястото на Кирил и Методий, ние ще трябва да се спрем на предкириловия период на нашата писменост. До сливането на прабългарите със славяните тя има отделно съществуване и у едните, и у другите. Тъй като прабългарите са играли господствуваща роля в държавата и тяхната култура и писменост са били официалната култура и писменост в нея, нашата културна историография следва да се обърне най-напред към тях.

Прабългарската писменост и култура имат не култов характер, какъвто обикновено е случаят с писмеността и културите на епохата, а държавотворен. След създаването на българската държава е било нужно тя да бъде утвърдена, нужно е било да бъде утвърдено нейното държавностно начало, нейното право на съществуване. Нужно е било да бъде утвърден владетелският принцип, да бъде санкционирана властта на управляващия слой, да бъде посочено и разкрито княжеското потекло на нейните владетели. Нужно е било да бъдат оповестени и укрепени с подобаващи документи нейните завоевания.

Всички тези задачи са могли да изпълнят културното строителство и писмеността. Културното строителство на прабългарите е засвидетелствувано днес от многобройни паметници, които поради техния брой и убедителност нашата съвременност не може повече да заобикаля плахо и недоверчиво. Плиска и Мадарският конник изявяват дори стремеж към монументалност. Извънредно ценно богатство от най-далечното минало на нашия народ са писмените паметници, известни в науката като пра-

български надписи. Те изявяват съвършено определено стремежа на прабългарската военно-племенна аристокрация, в чиито ръце е била държавната организация след създаването на българската държава, да уреди и издигне своята държава и да санкционира своето право да владее. Броят на прабългарските надписи вече е внушителен — разполагаме с повече от 60 по-дълги или по-кратки надписа. Към тях следва да причислим съпътствуващия Мадарския конник надпис и т. нар. „Именник на българските князе".

Толкова оспорваният като паметник на прабългарската култура Мадарски конник трябва най-после да ни разкрие — след едно правдиво не само от епиграфска, но и от историческа гледна точка разчитане на съпътствуващия го надпис — своя смисъл: паметник, създаден за утвърждаването на българската държавност.

Ще си позволя да се спра повече на тоя забележителен факт в нашето най-далечно историческо минало. Известно е, че само писмените паметници са в състояние да хвърлят пълна светлина върху материалните предания на отдалечените от нас епохи. Ключ за разбиране на Мадарския конник, включително и на неговия забулен от столетията надпис, представя неоценимият Именник на българските князе. Смисълът на Именника е смисъл и на Мадарския конник, и на неговия надпис.

Именникът на българските князе е несъмнено най-бележитият паметник на прабългарската писменост, стигнал до нас в старобългарски-славянски превод. Възникнал още в VIII в., той е една от най-ранните хроники, създадени от новите народи в Европа. Отразява възникването и укрепването на българската държава и има за задача да я утвърди, като покаже нейната крепка държавностна традиция, извеждайки родословието на българските владетели още от Атила („Авитохол") и неговия син Ирнах („Ирник" — вторият, след Авитохол, владетел в редицата на българските князе — още отвъд Дунава: „ѡбонѣ странѹ дѧнаа"). Разкрива несъмнена патриотична тенденция и с това, че се противопоставя на византийския царски летопис с неговите славни императори и династии. Нека припомним, че утвърждаването на българската държава става в борба с Византия.

Едно сравнение на Мадарския надпис с Именника на българските князе разкрива същия летописен характер: 1. В него могат да се прочетат имената на български ханове, и то в същата последователност, в която ги срещаме в Именника. 2. Думата „ꙗрχон" в него се среща също тъй често, както в Именника се среща думата „кнѧзь". И в двата случая тя съпътствува имената на хановете. 3. Мадарският надпис съдържа значителен брой остатъци от означения по прабългарското летоброене, които си съответствуват с прабългарските означения в Именника. 4. В Мадарския надпис откриваме букви с числена стойност, които съответствуват на буквите-цифри в Именника, означаващи годините на владетелите. Да припомним, че летоброенето заема важно място в един летопис.

При очертаното положение в Мадарския надпис, както в Именника, трябва да прочетем въплъщение на народностно и държавностно съзнание, на идеята за определен български народ и самостоятелна българска държава в съвременността и историята. И в Мадарския конник, свързан

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

по замисъл с принадлежащия към него надпис, трябва да съзрем изваяние-символ на „българската мощ“ — както би се изразил народният поет, — въплъщение на величието на българските владетели, чието славно родословие разкрива надписът, изрязана в камъка санкция на българската княжеска власт.

Организацията и културата на прабългарите придобиват значение и за търсещите по-високи форми на организация и култура с по-силен обществен резонанс славянски пл мена на Балканския полуостров. Техният стремеж към държавен живот бива оплоден от държавния принцип, присъщ на прабългарите и въплътен в държавното им и културно строителство. Разбира се, формирането на българската народност от сливането на българи и славяни и славянизирането на българо-славянската държава е по-продължителен процес. Участието на славяните в тоя процес придобива значителен исторически смисъл: те не само развиват една по-висока форма на живот — държавната, — но и се съхраняват. Подемайки държавотворния принцип на основателите на българската държава, те създават една славянска България, която става за дълги векове най-мощната след Византия държава в Югоизточна Европа. За това допринася немалко, както ще видим, и честването тая година дело на великите славянски просветители Кирил и Методий.

Развитието, което води пряко към Кирило-Методиевото дело и към разцвета на славянската писменост и култура в България, се корени в наченките на славянската писменост в онези стари времена, когато славяните са живеели по своите първоначални поселища в Европа и въпреки известни племенни различия са образували една цялост. Трябва да отбележим, че нашата наука се отнася твърде скептично към поставения от нас въпрос за съществуването на една предкирилова славянска писменост. Тоя скептицизъм обаче не само може да бъде обяснен с антиисторизъм у неговите носители, но и с непознаване и незачитане на фактите. С риск да се повторя, ще припомня някои от тях.

Общите за всички славянски езици думи „чета“, „пиша“, „книга“ и т. под. остават неопровержимо свидетелство за това, че старите славяни са познавали акта на писането и четенето, писмената култура и книгата. Напразни са опитите да се отхвърли тоя довод за наченки на славянска писменост в епохата на славянската задружност, като се изтълкуват думите „чета“ и „пиша“ като „броя“ и „рисувам“. Ако „чета“ е значело само „броя“ и „пиша“ — само „рисувам“, защо се е развило по-късно в най-отдалечени славянски езици едно и също вторично значение — „чета“ и „пиша“? Освен това с думите „писмѧ“, „боукы“, „книгы“ и т. под. не могат да се правят никакви филологически фокуси в полза на предвзетата теория.

Теорията за безбуквеността на славяните до Кирил и Методий търси опора в най-меродавния документ на старобългарската литература, третиращ тъкмо поставения въпрос — знаменитото Сказание за писмената от Черноризец Храбър. Тя изхожда само от началните думи на Сказанието „Прѣжде оубо Словѣне не имѣахѫ кънигъ..., погани сѫще“, и не проследява по-нататъшното изложение на старобългарския писател. А той в същност проследява цяло едно продължително развитие на писмеността

у славяните, докато тя процъфтява толкова, че изплашва враговете — нейни и на славянството — и те започват борба с нея. Набелязва дори периоди в нейното развитие.

Първият период на писмената култура у славяните обхваща — по Храбър, а също и съгласно историята изобщо на писмото — времето, когато славяните, „бидейки езичници", пишели с черти и резки („чрътамн" и „рѣзамн"). Една примитивна форма на писменост се включва в славянската култура, присъща на тяхната най-ранна форма на обществен живот — първобитно-общинния строй.

Вторият период на славянската писмена култура обхваща — пак по Храбър и пак съгласно познатата ни история на човешкото писмо — времето, когато нашите прадеди използуват гръцкото и римското писмо. Очевидно славяните излизат вече от своята затвореност и изолираност в първобитно-общинния си строй, увлечени в общото развитие на Европа към класовия феодален строй. От историята на писмото изобщо знаем, че народите усвояват усъвършенствуваното писмо на човечеството от някой от културните народи, с който влизат във връзка, като първоначално употребяват заетото писмо — по израза на Черноризец Храбър — „безъ оустроениꙗ", а по-късно го приспособяват към особеностите на своята реч. В Сказанието на Храбър четем на съответното място един твърде важен израз; авторът изнася, че славяните употребявали гръцкото и латинското писмо „много години": „Н тако бѣше многа лѣта". Очевидно имало е достатъчно време за приспособяването на гръцкото и латинското писмо към славянската реч, т. е. за тяхното славянизиране. Нека отбележим, че т. нар. кирилица представя славянизирано гръцко писмо. И също така, че няма друга приемлива теза за нейния произход освен тая, че тя е резултат от исторически процес, от постепенно развитие.

Третият период, до който Храбър довежда началното развитие на славянското писмо, представя дейността на Кирил, който сътворил за славяните 38 букви („сътворн имъ. к̄. писмена и осемь"). Създаденото от Кирил писмо отговаря на нов етап от развитието на славяните, когато те се стремят да се обособят и противопоставят на поробващите и претопяващите ги чужди феодали със своя култура.

Теорията за безбуквеността на славяните до Кирил и Методий зажумява и обръща гръб на вестите на паметниците за ранна славянска писменост. Познати са например опитите ѝ да отстрани от пътя си нашумялото в науката ни съобщение на Кириловото пространно житие, според което Кирил по време на южноруската си мисия намира в Херсон евангелие и псалтир, писани с руски букви. Доказаната вече несъстоятелност на популярната в миналото готска хипотеза за неговото обяснение принуждава привържениците ѝ да се обърнат към нова подобна хипотеза — сирийската (Вайан, Якобсон, Хоралек, Мареш). Тая хипотеза вижда в израза „руски писмена" неволна или „компетентна" метатеза на преписвачите на израза „соурски писмена". И би имала право на съществуване, ако първоначалната форма на израза беше „руски писмена". Както свидетелствуват преписите на житието обаче, първоначалната форма на из-

раза е била „роски писмена“, следователно неволната или „компетентна“ метатеза трябва да отпадне от научното дирене. А прилагателното „роски“ е производно на съществителното „роси“, название на народ, който — както съобщава патриарх Фотий в едно свое послание — в 60-те години на IX в. вече е бил покръстен, така че е съвсем вероятно — като знаем, че просветеният Фотий е бил за това — да е имал основните богослужебни книги на свой език.

Ако Черноризец Храбър още преди единадесет века е стигнал до противоречащата на средновековния мироглед идея за развитие, което той наблюдава във възникването на българската и славянска писменост, толкова повече съвременните изследователи, въоръжени с научни методи, с диалектико-материалистически мироглед, трябва да проумеят, че делото на Кирил и Методий не е внезапна поява, а продукт на развитие. При това то трябва да се тълкува като закономерна поява в това развитие, да се включи в него. И то действително не стои уединено в културното развитие на българи и славяни, действително се включва закономерно в него. Кирил според нас дори използува при създаването на своето писмо, т. е. на т. нар. глаголица, многогодишния опит на славяните да си служат с писмо. Оттук и връзката на глаголицата с кирилицата, която е плод на усилията на славяните да се приобщят към книжовната традиция на народите. Ако съществува връзка между двете старобългарски азбуки, кирилица и глаголица, а такава действително съществува, тя може да се обясни само в смисъл, че Кирил е заемал при създаването на своята азбука от кирилицата, а не че кирилицата е възникнала въз основа на глаголицата. Така, докато създателите на кирилицата не владеят изкуството да преправят букви, а заемат готови букви, то само Кирил е можел да преработи близките букви на кирилицата в глаголически, защото всичко, което заема, той преработва, създавайки единен стил на буквите в своята азбука; създателите на кирилицата не биха изменили буквите, заети от глаголицата, която за тях е била съвършено и дори свещено писмо, дело на високоучен и дори „свет“ мъж — Константин Философ св. Кирил.

II

Макар българската и славянска писменост да се е зародила в една по-ранна епоха, участието на Кирил и Методий в създаването на българската и славянска писмена култура е грамадно, с делото на Кирил и Методий и техните ученици и последователи писмената култура на нашите прадеди се издига на нов етап, достига период на разцвет. Създавайки една нова славянска писменост, глаголическата, и голям брой книги, преводни и оригинални, Кирил и Методий създават здрава основа за възникването на богат книжовен живот и на книжовна традиция сред нашия народ и сред славяните изобщо и същевременно полагат основите на нашето народно училище и на нашата народностна черква, която в големи исторически периоди — по време на установяването на феодализма и на продължителното чуждо робство — играе извънредно положителна роля, те създават и старобългарския литературен език, който с малки изменения, т. нар. редакции, се употребява като литературен език от няколко народа чак

до ново време. В областта на създаването на славянската писменост и книга значението на Кирил и Методий се определя от факта, че докато преди Кирил и Методий славянската писменост и книга са имали само локално значение и не са добили по-голямо разпространение, Кирил и Методий създават крупно книжовно дело, което получава най-широко разпространение. Ето защо с право можем да смятаме двамата солунски братя за основоположници на българската и изобщо на славянските литератури, на българската и на славянската писмена култура.

Ако великото дело на Кирил и Методий е една закономерна поява в развитието, тая поява трябва да се свърже с новия момент в живота на славяните: със създаването и налагането на феодалните обществени отношения сред славянските народи, със създаването на средновековните славянски феодални християнски държави, със създаването на средновековната феодална култура на славянското общество.

Възникващата нова славянска култура в славянските земи поставя задачите: да се създаде писмо, да се преведе на народен език християнското и културно наследство на човечеството, да се поставят основите на народностната литература и с оригинални произведения, да се установи литературен език и правопис. Всички тези задачи основателите на славянските литератури Кирил и Методий изпълняват с чест.

Кога точно трябва да поставим началото на просветната и културна дейност на Кирил и Методий сред славяните? На тоя въпрос трябва да спрем вниманието, като се има пред вид, че на него се отговаря по различни начини.

Началото на просветната и културна дейност на Кирил и Методий сред славяните можем да поставим смело във времето преди т. нар. моравска мисия. В полза на тази теза говорят важни паметници и съображения.

Кириловото кратко житие, т. нар. „Успение Кирилово“, съобщава, че Кирил, още преди да предприеме своите далечни пътувания с важни държавни мисии, отишъл в Македония, където по река Брегалница кръстил голям брой славяни, като им написал „книги“ („букви“) на славянски език („По томъ же шедъ въ Брѣгалница, и обрѣтъ отъ словѣнскаго языка нѣколико крьщенѣхъ. И елиц҃ѣхъ же не обрѣтъ крьщенѣхъ, онъ же кръстивъ ихъ и приведе на православиѥ вѣрѫ. И написавъ имъ книгы словѣнскымъ языкомъ. И сихъ, иже обратн на вѣрѫ христіанскѫ и҃ тысѫщи“). Тая вест се подкрепя и от Солунската легенда, в която също се говори, че Кирил работил между населението по река Брегалница, като му „написал“ букви („Поѥше мене бѫгаре съ радостию великою и приведоше мене въ градъ Равынь на рѣцѣ Брѣгалницѣ. Азъ написахъ имъ а҃в словѣ. Азъ ихъ мало вчахъ, а они сами много преобрѣтахѫ“).

За да се обоснове възникването на Кириловото писмо в периода преди моравската мисия с оглед на просветна дейност сред българските славяни, обикновено се изхожда от годината, която Черноризец Храбър поставя в своето Сказание за буквите като години на създаването на Кириловото писмо — 6363 от сътворението на света. Изчислена по обикновеното ви-

зантийско летоброене, тая година съвпада с времето, посочено в Кирилово кратко житие — 855 г. Обаче, както посочихме в една дискусия, започнала още преди 15 години, Черноризец Храбър очертава времето на възникването на Кириловото писмо и с изброяването на съвременните владетели, между които е поменат и княз Коцел, който заема престола на Блатненското княжество тепърва в 861 г. или около тая година. Може да се заключи, че Храбър няма пред вид дейността на Кирил сред славяните по р. Брегалница, а подготовката му за моравската мисия. Новите изследвания подкрепиха едно подобно мнение.

Трябва да отбележим, че главните извори за живота и дейността на Кирил и Методий, Панонските жития, не говорят за просветна и културна дейност на братята сред славяните, преди да заговорят за моравската мисия. Но тези два паметника предават фактите с известна тенденция или може би по-добре казано, развивайки една основна идея: писани сред славяните на Запад, те имат за задача да утвърдят Кирило-Методиевото дело именно сред тези славяни, така че, от една страна, не проявяват по-голям интерес към дейността на Кирил и Методий сред българските, руските и малоазийските славяни и, от друга страна, обръщат знаменитото дело на създаването на глаголическото славянско писмо с лице към великоморавците.

Необорим довод за това, че Кирил и Методий са започнали своята дейност преди моравската мисия, сред българските славяни, представя българският характер на създадения от Кирил и Методий литературен славянски език. Езикът на Кирило-Методиевите текстове, както е известно, е старобългарски език, език на българските славяни. Обикновено се казва, че Кирил и Методий употребили българославянския език за своето книжовно дело, защото познавали тоя именно език като солунци или бидейки солунски славяни. Но първият славянски литературен език — езикът на Кирило-Методиевите текстове — е от такова естество, че не можем да го мислим за стихийно овладян и употребен като книжовен, до него се е стигнало след упорита работа и развитие. А това е могло да стане само ако допуснем, че Кирил и Методий са го създали през време на продължителна работа в средата на българските славяни.

Делото на Кирил и Методий израства в най-голяма степен из езика, културата и съответния исторически момент от развитието на българските славяни. И като създатели на славянската книга, и като разпространители на християнското и културно наследство Солунските братя изхождат от състоянието, традициите и възгледенията на близките до Византия славяни, които са били български славяни. Това се чувствува и в създадената от тях писменост, и в употребения и наложен от тях на славяните книжовен език, и в написаните от тях трудове. Ние имаме пълно основание дори да търсим началното развитие на Кирило-Методиевото дело сред българските славяни. То се включва по-нататък закономерно и в т. нар. „златен век“ на българската култура. Никак не е чудно, че разгромено във Велика Моравия, то намира своята естествена среда в България.

Но тезата, че Кирил и Методий са започнали своята просветна и културна дейност сред българските славяни, съвършено не означава, че те не са се подготвили по-специално за моравската мисия. Развили вече

дейност сред славяните и станали известни с нея, те биват определени за изпълнители на важната моравска мисия.

За създаването на една нова писменост от Кирил във връзка с моравската мисия оповестява житиеписецът, когато пише: „абие (т. е. „тутакси", когато бил натоварен с моравската мисия) сложи писмена и начеть бесѣдоу писати евангельскоу" (Кириловото пространно житие); „абие оустрои писмена и бесѣдоу съставль, поутн са іатъ моравьскаго" (Методиевото пространно житие). Както установихме в поменатата дискусия, и Черноризец Храбър вероятно сочи тоя именно момент, когато оповестява създаването на славянското писмо от Кирил. Само ако приемем обаче, че Кирил вече е работил преди това в областта на славянското писмо, ще разберем как е бил в състояние „тутакси", когато бива натоварен с моравската мисия, да създаде едно ново писмо.

Новото писмо, с което Кирил се отправя за дейност в широк мащаб сред славяните, е било глаголическото. Това е ясно за оногова, който познава фактите. Глаголическото предание на Моравия—Чехия, Панония—Хърватско и България—Македония, водещо към дейността на Кирил и Методий и техните най-близки ученици в тия земи, разкрива по безспорен начин глаголическия характер на Кирило-Методиевата писменост. За такъв характер говорят още останките от глаголица в паметниците, създадени от Кирило-Методиевата школа, по-честите моравизми в глаголическите паметници, някои исторически свидетелства и др.

Самият характер на моравската мисия налага на Кирил да създаде едно ново писмо — глаголическото — и да не използува кирилското писмо, което представя попълнено с нови букви за особените звукове на славянската реч гръцко писмо. Кирил и Методий се отправят в земите на славяните на Запад, за да атакуват позициите на германските завоеватели, преден отред на които е било немско-латинското духовенство. За да не предизвикат отпора на Рим, Кирил и Методий не са могли да употребят като оръжие срещу латинското духовенство гръцката писменост, книга и култура, нито дори писменост, подобна на гръцката, каквато ще е била употребяваната от тях дотогава. И създават една съвсем нова писменост, глаголическата, буквените начертания на която се отличават в голяма степен от всички други буквени начертания. Като излезем от задачата на Кирил — да подпомогне с една славянска писменост обособяването и противопоставянето на славяните на чуждата агресия — естествено е да се откажем да търсим произхода на глаголицата във всевъзможни чужди писма и отчитайки възникването ѝ като резултат от стремежа на славяните да заживеят с в о й културен и книжовен живот, да видим нейния оригинален характер.

Създадената от Кирил азбука е едно съвършено писмо: тя предава най-тънки отсенки на славянската реч. Макар нейното съвършенство да иде в най-голяма степен оттам, че е резултат и от прогресивното развитие на славянските народи, тя представя забележително постижение и на филологическия гений на Кирил. По-късно наистина се оказва неподходяща като писмо на българи, руси и сърби, които усвояват кирилското писмо, в известен момент обаче е историческа необходимост и представя основа за изграждането на новата славянска култура.

Да се направи достояние на славяните християнското и културно наследство на човечеството е колкото велика и благородна, толкова и смела и трудна задача. Едно дълбоко убеждение, че книгите са нужни, както е нужна — според средновековния писател — солта, за да предотврати гниенето, движи перото на двамата славянски апостоли, кара ги да се противопоставят на схващания и традиции. В своя знаменит предговор към преведения евангелски текст, т. нар. „Проглас към евангелието", Кирил говори:

„Голи са без книги всички народи,
не можейки да се борят без оръжие
с противника на нашите души,
и готови за плена на вечната мъка".

Преводът, с който се залавят двамата братя, не предлага само трудности от филологическо естество. Той е означавал включването на един нов народ в кръга на народите, които са имали книги на своя език. Може да се каже, че Кирил и Методий имат заслуга в общоевропейската история със своята дейност и борба всички народи да получат книжовното наследство на човечеството на свой език.

Предприетият от братята превод от гръцки на славянски на смятаните за най-необходими книги, от една страна, снабдява славяните с немалък брой книги, от друга, налага правото на славяните да имат книги на свой език. След преводите на Кирил и Методий на славянските, включително и на българските културни дейци се вижда естествено и необходимо да превеждат и пишат книги на свой език. В увода към преведения от него труд Небеса Йоан Екзарх изрично съобщава, че е замислил и предприел книжовната си дейност, увлечен от примера на Кирил и Методий. Узнавайки за тяхното дело, той иска да го продължи, славата на Кирил и Методий като книжовници молепсва съзнанието му.

Новата славянска и българска култура се нуждае и от оригинална литературна дейност. С нея тя още по-гордо и достойно е могла да се нареди до културата и литературата, създавани на гръцки и латински език. Славянската преводна книга не задоволява нейните създатели и те добавят към своето книжовно дело и оригиналната книга, която обръща „писаното слово", както се изразява Кирил в Прогласа към евангелието, към въжделенията и задачите на славяните.

Оригиналната книжовна дейност на Кирил и Методий ни се разкрива все по-пълно, след като се убедихме в нейното съществуване и значителност. Прогласът към евангелието, евентуално Азбучната молитва, ако се приеме за Кирилово дело, Написанието за правата вяра, Кириловите полемични съчинения, съчиненията, създадени от Кирил във връзка с откриването мощите на Климент в Херсон, Канонът на Димитър Солунски, анонимната хомилия в Клоцовия сборник свидетелствуват, че техните създатели са творци, притежаващи дар, необходимата подготовка и изработен вкус. Оригиналните произведения на Кирил и Методий са вдъхновени често от големите идеи на епохата, поради което чувствуваме в тях нейния патос. Лирическите моменти са свързани с тежката борба за осъществяването на велик идеал и звучат възвишено и трогателно. Кирил знае силата на въздействието на образното слово, сръчно си служи с

повишения от емоция израз, аргумента на полемиката му житиеписецът определя като „словесен огън". Прозаичната му реч включва историческо изложение, атакуваща с аргументи публицистика, реторика, химничност. Лирическите му и химнични състояния се отливат в стихотворни произведения и той въвежда и стихотворството в славянските литератури. Можем да кажем, че литературното начало, поставено от Кирил и Методий, е белязано с жанрово многообразие.

Може би мнозина мислят, че въпросът за оригиналните произведения на Кирил и Методий още не е решен. Наистина тоя въпрос тепърва в по-ново време бе предмет на по-пълно проучване. Според нас нашата наука вече завоюва позиции, от които се вижда ясно, че Кирил, а до известна степен и Методий са намирали при всяка по-важна стъпка в своя живот повод да напишат по-кратко или по-дълго съчинение. Така пътуванията и споровете на Кирил с представителите на други религии и схващания му дават повод да напише своите беседи, които Методий превежда на старобългарски и помества в сборник негови съчинения. Съприкосновението на Кирил с евреи, еврейския език и еврейската книжнина му дава повод да преведе от еврейски съчинението Осемте части на граматиката, негов пръв преводен труд. В Херсон Кирил открива мощи, които са се смятали за мощи на един от най-ранните дейци на християнската църква, на Климент Римски, третия първосвещеник на християните в езическия още Рим след апостол Петър, и написва за тоя Климент три съчинения. Кръщението на славяни по река Брегалница го подтиква да им напише книги на славянски език. За моравската мисия създава специално писмо и превежда с помощта на Методий най-важните християнски книги. Не може да има съмнение, че тоя Кирил, който намира повод във всеки по-важен случай от живота и дейността си да напише някое съчинение, е написал и произведения на славянски език, когато е създал своята славянска глаголическа писменост или когато е превел първите си книги на славянски език, за да призове славяните да слушат на родния си език „писаното слово". Дори когато е на смъртен одър, диктува като завет своето Написание за правата вяра.

Методий участвува дейно в създаването на старобългарската литература, като превежда богослужебни и други съчинения заедно с брат си, а след неговата смърт сам или подпомогнат от свои ученици. Той съставя и написва заедно с Кирил или сам съчинения. Той се грижи за книжовното дело и памет на Кирил с цялата си енергия, ето защо превежда на старобългарски гръцки Кирилови съчинения; той е и главният източник за Кириловия житиеписец. Във връзка с отпразнувания помен на Димитър Солунски, за който съобщава Методиевото житие, написва Канона на Димитър Солунски, в който е изразил носталгията си по родния край и болката си поради преследванията, на които е бил подложен от немско-латинското духовенство. Имаме данни да смятаме, че безпътството на Светополк и неговото окръжение го подбужда да напише анонимната хомилия в Клоцовия сборник.

Отбелязахме, че Кирил и Методий са писали не само прозаични, но и стихотворни произведения. И това не може да учудва. Създавайки славянско богослужение, Кирил и Методий е трябвало да създадат черковни

песни, да преведат на старобългарски освен прозаични евангелски и други текстове и текстовете на песнопенията, които са били в мерена реч. Както е известно, християнската черква не е можела да мине без песнопения.

И Кирил и Методий, високо талантливи и блестящо образовани хора, полагат основите на славянското стихотворство. Те предават своето изкуство и на учениците си, които продължават делото им в това отношение.

Когато започвали своята книжовна дейност за славяните, Кирил и Методий са били изправени пред проблемата да изберат едно славянско наречие за литературен език на славяните. Едва ли обаче са се двоумели дълго да започнат да пишат на онова наречие, което са познавали, именно солунското. Закърмени върху гръцките езикови отношения и особености, не са се безпокоели особено поради това, че някои славянски наречия са били доста отдалечени от наречието, което са издигнали като славянски книжовен език: в гръцкия език от епохата между книжовния език и говорите е съществувала много по-голяма разлика. Както е известно, употребеното солунско наречие е било едно от наречията на българската говорна област.

Благодарение дейността на Кирил и Методий средновековната българска култура придобива литературен език, издигащ се като одежда и оръжие на мисълта до средновековните гръцки и латински литературни езици. Т. нар. старобългарски език разполага с широк диапазон от литературни изразни средства и културни думи. В създаването на тоя език Кирил и Методий отново проявяват своя филологически гений, толкова нужен, за да се превърне един необработен език в инструмент, който е в състояние да предаде отвлечени понятия и тънки отсенки на мисълта.

Наистина съвременната славистика постави началото на славянския културен език в периода, предшествуващ дейността на Кирил и Методий. Но това е само едно начало. Кирил и Методий използуват създадения преди тях културен език, за да създадат литературен език, който непрекъснато се развива и обогатява и обслужва няколко народа.

III

Епохалният принос на Кирил и Методий, излезли от византийската среда, в развитието на славянската култура и изобщо на славянството налага изясняването на тяхното място във византийско-славянските отношения.

Обикновено се казва, че във Велика Моравия Солунските братя се озовават като агенти на Византия, имащи за задача да разпространят там византийското влияние ведно с християнството. Независимо обаче от намеренията на византийските власти във Велика Моравия Кирил и Методий не се озовават като обикновени мисионери, които имат за задача да разпространяват християнството. Това не е било нужно, защото великоморавците вече са били покръстени. Кирил и Методий изпълняват във великоморавските земи една наистина необикновена за времето си задача: внедряват и християнството, и културата, и цялата тогавашна мисъл сред народа чрез народния славянски език; просвещават народните маси, дават им свещеници, учители, писменост и книга; подпомагат ги в тяхното ос-

вобождение от политическо и културно робство под други племена и народи.

В тая тяхна дейност връзката им с Византия е съвършено слаба, тя почти не се чувствува. Те не отстояват интересите на Византия, те отстояват интересите на славянството. Не е без значение в случая да се отбележи пълното замълчаване на епохалната дейност на Кирил и Методий от страна на византийските летописци и византийските официални документи. Това замълчаване може да се обясни само по един начин: че делото на Кирил и Методий израства като крупно историческо дело сред славянския свят. Официална Византия, удовлетворявайки молбата на моравския княз Ростислав, изпраща като учители на моравците Солунските братя и не проявява по-голям интерес към дейността им. От тая дейност самата Византия не е могла да извлече по-голяма полза за себе си. Нещо повече. Делото на славянската писменост и просвета наскоро започва да играе ролята на щит, обърнат срещу нейните домогвания и стремежи сред славяните.

При това положение е ясно, че трябва да престанем да виждаме в Солунските братя обикновени агенти на Византия. Истината изисква от нас да ги видим дейци на славянството, апостоли на славянската култура и образованост, възторжени будители на славянската народност.

Кирил и Методий работят и се борят за преуспяването на славяните не само с дълбоката убеденост, че християнското и културно наследство трябва да се даде в ръцете им, но и с такава гореща обич и жертвоготовност, че можем да говорим дори за славянски патриотизъм в тяхното дело. Отправили се за Велика Моравия, те се отдават изцяло на делото на славянството. Жертвата, присъща на голямото патриотично дело, е присъща тям. Заради славянството те вършат подвизи. На славянството те служат не само с християнско или мисионерско въодушевение, а със страст и синовна преданост. Културната им дейност сред славяните има такъв характер, че те, както изтъкваме по-нататък, могат да получат най-тежкото за Средновековието обвинение — в еретичество. Отдал се на дейност сред славяните на Запад, Кирил не вижда повече своята родина, а Методий след повече от двадесетилетни борби извън нея умира в далечната славянска земя.

Тоя патриотизъм има такъв характер, че трябва да го поставим между доводите в полза на тезата за славянския произход на братята. Наред с основното познаване на славянския език, което намира израз в създаването на славянското писмо, в превода на християнските текстове и в оригиналното им книжовно творчество, патриотизмът на Кирил и Методий остава най-съществено свидетелство за тяхната кръвна връзка със славянството, за това, че братята са произхождали от славянско или отчасти славянско семейство. Наистина външно това семейство е давало съвършен вид на гръцко със своето християнско и културно възпитание, но още е пазело своето славянско съзнание и своя славянски език. Трябва да отбележим, че славяните са заемали значително място във Византийската империя и техни представители са се издигнали в обществената йерархия. Един славянин несъмнено е можел да заеме поста помощник-началник на Солун и Солунската тема, какъвто е бил бащата на Кирил и Мето-

дий — Лъв. Дори това е било необходимо. Ако административният и военен управител на града и областта, населени най-гъсто със славяни, е бил грък, то естествено е било неговият помощник или един от неговите помощници да е бил славянин или поне да е водел славянка и да е знаел славянски. Без такъв помощник управителят мъчно би се справил със славянското население. За това положение говори и фактът, че и синът на Лъв — Методий, става управител на славянско княжество. Дейността на Кирил сред славяните по река Брегалница и на Методий като управител на славянска област се свързват логически както с техния произход, така и с по-късната им епохална дейност сред славяните и за славяните.

Вярно е, че създавайки новия етап в развитието на славянската култура, Кирил и Методий използуват културата на Византия, където те са родени и където получават своето образование. Нужно е обаче да изтъкнем, че онова, което наричаме византийска култура, не е само култура на гърците от Византийската империя, а и на онези народности, които са влизали в нейния състав, преди всичко на славяните в империята. Това е в голяма степен югоизточноевропейска култура. Кирил и Методий ще са принадлежали на онзи византийско-славянски слой, който е придвижил напред югоизточноевропейската култура. Тяхната дейност сред южните и западните славяни продължава развитието на югоизточноевропейската култура в нова посока. Можем да кажем също, че в своето развитие средновековната българска култура продължава до известна степен т. нар. от нас югоизточноевропейска култура, известна под името византийска култура.

IV

Новата степен на своята култура славянството развива и усвоява само в тежка, продължителна и упорита борба. Това е борба не само срещу една предшествуваща степен в културното развитие, това е борба на широк фронт — обществено-политическа и идеологическа, класова и народностна, борба с цялата европейска реакция, за развитието на новите народи, навлезли в историческото развитие на Европа.

Кирил и Методий излизат начело на тая борба, така че тяхното дело не е само културно събитие, а настъпление на прогресивните сили на епохата в различните области на обществения живот. Тяхното дело се отличава с прогресивен и дори революционен характер. И се разгъва не само на славянски терен, но засяга развитието на цяла Европа. Служи тук на демократизацията на европейската култура, воюва за равенство между народите. Тези страни на Кирило-Методиевото дело, премълчавани в миналото, днес трябва да намерят пълното си осветление.

Изтъкнахме, че Кирил и Методий изиграват своята историческа роля в условията на феодализацията на славянските княжества. Развиващите се феодални отношения със славянски характер намират идеологическа опора в тяхното дело. Тъй като феодализмът в сравнение с предшествуващата у славяните формация — първобитно-общинната — представя по-висока форма в общественото развитие, явен е прогресивният характер на това дело.

Делото на Кирил и Методий укрепва не само славянския феодализъм, но изобщо славянството. Солунските братя организират фронт срещу враговете на славянството, те призовават славянството за културно и политическо обособяване.

Към обширните славянски земи, в които се развива Кирило-Методиевото дело, е протягало ръце латинско-немското и византийското духовенство, което е давало път за закрепостяването на славянските маси под немските и византийските феодали, като не е позволявало на славянското дворянство да се развива и укрепва. Когато представителите на борещия се за своето съществуване и прогресивен славянски феодализъм намислят да освободят земите си от византийската и немската църковна и културна опека, да славянизират църквата, като създадат славянско духовенство и славянско богослужение върху основата на една славянска писменост, Кирил и Методий и техните ученици се явяват осъществители на тоя замисъл.

Но така делото на Кирил и Методий и на техните ученици се оказва в авангардната позиция на най-острите класови и народностни противоречия в славянските земи, Кирил и Методий са имали необикновената задача да отвоюват обширната славянска област за славяните в борба с техните угнетители. И тяхното дело става борческо дело, то расте със силите на славянството и упада с неговия упадък. Когато например славянството във Велика Моравия дава успешно отпор на германските поробители и на германизацията, Методий става архиепископ и неговото дело се разгръща широко; когато славянството попада под ударите на чуждите феодали, Методий бива изпратен в затвор и неговите ученици и книги са преследвани.

Освен срещу враговете на славянството делото на Кирил и Методий е насочено срещу цялата културна реакция в Европа. То се развива и утвърждава в смела и решителна борба с тая реакция.

Църковните власти и на източната църква, и на западната остро са реагирали срещу стремежите на народите да се домогнат до своя църковна и културна самостоятелност. Както е известно, в християнската църква налагат над християнизираните народи своята власт пет патриаршески катедри. Те са чувствували като заплаха за господството си над местните църкви всеки опит да бъде създадена църква с народностен характер, с богослужение на народен език. Нека само си припомним каква съпротива среща желанието на българския княз Борис да създаде автономна българска църква. В Западна Европа превеждането на християнските книги на народните езици и богослужението на тия езици се осъждало като ерес. Църквата е определила като еретици още готите, защото сред тях се появили основните християнски книги на народен език, и заплашва с тяхната „участ“ всички народи, които тръгнат по техния път. Създава се теорията за т. нар. триезичие, според която в богослужението са имали право на съществуване само три езика — еврейски, гръцки и латински. Тая теория се обосновава с това, че надписът на Христовия кръст е бил направен на тези езици.

При това положение самата идея да се създаде славянско богослужение с необходимата за него славянска писменост с жив народен език

БАН Институт за литература БИБЛИОТЕКА ЧИТАЛНЯ

е била необикновено смела за времето си и е криела опасност, както изтъква Кирил, „да си придобие еретическо име всеки, който би се замислил над нея". Какво е отношението към „еретиците" в средните векове, е известно. При това Кирил и Методий създават своята нова — глаголическата — писменост и славянското богослужение с пълното съзнание каква опасност виси над тях, както личи от току-що приведените думи на Кирил.

Великите апостоли на славянската писменост и култура безстрашно предприемат своето дело, като се изправят с огромната си енергия, обширните си познания и дълбоката си мисъл срещу реакционна Европа. Те си създават една бойка и мъдра аргументация в полза на богослужението и писмеността на роден език на народите, която и по-късно допълват и усъвършенствуват. Неприятелите си Кирил нарича „триезичници" и „пилатовци" поради това, че Пилат наредил да се сложат върху Христовия кръст на Голгота надписи на трите допустими от черквата езици, отбелязани по-горе.

Борбата с т. нар. „триезичници" е борба за равенство между народите. Кирил и Методий не допущат едни народи да се смятат за „богоизбрани" и да имат правото да си служат с писмото и книгата на свой език, а други да бъдат определяни като „варвари" и да им бъде отречено правото на просвета и своя черква. Борейки се за славянско богослужение, славянска писменост и славянска култура, Кирил и Методий се борят и за равноправие на славяните и изобщо на народите в полето на културата. Във връзка с това е и демократичният характер на Кирило-Методиевото дело: чрез славянската писменост и славянското богослужение е било възможно да се приобщят към културата широки народни слоеве.

До каква степен Кирил и Методий са били убедени в правотата на своето дело, делото на славянската книга и просвета, и в необходимостта то да бъде доведено докрай, личи от предсмъртните думи на Кирил, отправени към Методий: „Ех, брате, ние двама бяхме впрегнати заедно да орем една бразда. Завършил дните си, аз падам на нивата. Ти много обичаш планината (т. е. манастирското уединение и спокойствие), но заради нея недей оставя учението ни..."

Ясно е, че не само високо просветени хора, но в много по-голяма степен борци за осъществяването на по-високи идеали са могли да заживеят с идеята за създаване на богослужение и писменост на друг език извън узаконените езици — еврейски, гръцки и латински. Ето защо животът на Солунските братя след създаването на славянската глаголическа писменост е живот на неустрашими борци. Солунските братя дори стават мъченици, подобни на всички ония мъченици, които разчистват пътя на бъдещето. Революционният характер на тяхното дело опълчва срещу тях многобройните представители на европейската реакция. Тяхното дело обаче не погива. Усвоено от прогресивните славянски слоеве, то се налага и побеждава.

V

Делото на Кирил и Методий изпълнява задачите, които великите просветители и борци му определят, в България. Разгръща се наистина в моравско-панонските княжества, но тук не може по ред причини да пусне дълбоки корени. Негово огнище става България, към която намира бързо път. Преди моравската мисия сред българските славяни можем да открием само известни негови наченки.

Обикновено се смята, че Кирило-Методиевата книжовна традиция, създадена в Моравия, е била пренесена в България след разгромяването на славянската черква и писменост в западнославянската страна и бягството на Методиевите ученици от нея. Според нас обаче тая традиция е била пренесена в България по-рано. За това говорят убедителни факти и съображения.

На първо място, ако славянската писменост и писмена култура започват съществуването си и почти едновременно с това и разцвета си в България с пренасянето на Кирило-Методиевата традиция след смъртта на Методий от изгонените от Моравия негови ученици, то за развитието на българския народ и българската държава те биха имали случаен характер, тяхното развитие и разцвет не биха се включили закономерно в общото развитие у нас.

На второ място, процъфтяването на литературата и изобщо на книжовната култура у нас още в 90-те и дори в 80-те години на IX в. би било невъзможно, ако писмеността е била пренесена в България тепърва след смъртта на Методий (в 885 г.).

На трето място, от факта, че жестоко преследваните и бягащи от Моравия Методиеви ученици (излезли от затвор, съблечени голи, инквизирани) не са могли да пренесат в България всички онези книги, които са били създадени в Моравия и които намираме по-късно в България, Русия, Сърбия и Румъния, трябва да се заключи, че Кирило-Методиевите книги са пренесени в България по друг начин, и преди преследването им във Велика Моравия след Методиевата смърт.

Знаем, че княз Борис е търсел „способни наставници на новата вяра", организатори на славянска черква в „своята държава и учители на славянски език. Патриарх Фотий не е можел да не знае за тоя негов стремеж. Като изхождаме от действията и схващанията на Фотий, който признава на новите народи правото да усвояват християнското и културно наследство, и от грижите му към новопокръстения Борис, когото нарича „свой най-обичан син, свое духовно чедо" и когото иска да задържи под своята патриаршеска власт, като не го остави да се поддаде на претенциите на Рим, трябва да очакваме, че с негово посредничество в Преслав ще се появят и Кирило-Методиеви ученици, и Кирило-Методиевите книги. И действително тъй важните като исторически извори Панонски жития свидетелствуват за подобно решение на поставения въпрос.

Според Методиевото пространно житие византийският император (разбирай византийските управници — преди всичко Фотий) изпратил писмо на Методий, с което го повикал във Византия („Ꙗко отьче чьстьнъıн, вельмн тебе желаю вндѣтн; то добро сътворн, потроудн сѧ до насъ, да тѧ

видимъ дондеже иси на семь свѣтѣ, и молитвоу твою приимемъ"). Методий се отзовава на поканата и отива в Цариград. Тук византийските управници и несъмнено преди всичко Фотий похвалили неговото учение и задържали от учениците му „поп и дякон с книги" („Абие же шьдъшю емоу тамо, приатъ и съ чьстию цьсарь великою и радостью, и оученіе его похваль, оудьржа отъ оученикъ его попа и дъіакона съ книгами"). Книгите несъмнено са били славянски. И те, и задържаните ученици са били изпратени в България, на Борис. Така Кирило-Методиевата традиция била пренесена в сърцето на България, в нейната столица. Изпратените в България Методиеви ученици заемат ръководни постове в организирането на славянската черква и славянския духовен живот в България. Те стават помощници на Борис в неговата културна политика, с тяхното идване в Преслав започва организирането на Преславското културно средище, на Преславската книжовна школа.

Няколко години по-късно в българския културен живот се вливат нови значителни сили. В България идат Кириловите и Методиевите ученици и сподвижници, преследвани и изгонени от Моравия — забележителните организатори на културен живот, учители и книжовници Климент и Наум.

Недълго подир тях в България се озовава трета група борци за славянска култура и писменост: част от онези по-млади Методиеви ученици, които, както съобщават паметниците, били продадени на търговци във Венеция като роби и после, откупени от византийски сановник, намират прибежище в Цариград.

Продължавайки делото, на което вече са посветили живота си, учениците на Кирил и Методий дават огромен тласък на развитието на българската култура и литература. Те не само правят принос с епохално значение за процъфтяването на Преславското културно средище, но създават и второ културно средище в България — с център в Охрид.

Строителите на новата феодална държава, княз Борис, княз-цар Симеон и техните най-близки сътрудници широко използуват просветното и културно дело на Кирил и Методий. Около себе си те събират новата славянска интелигенция, получила закалката си непосредствено от Кирил и Методий или в тяхната школа, за да нанася удари върху идеологията на родовия строй и да превръща идеите, които са въодушевявали Борис и Симеон, в господствуващи идеи.

Възникващите на българска почва културни мероприятия и ценности са дело или на преки ученици на Кирил и Методий, или на техни най-близки последователи. Преките ученици на двамата братя дори са ръководители на нашия културен живот: Климент Охридски, Наум Охридски, Константин Преславски. Климент и Константин стават първите славянски епископи в България. Забележителният писател Йоан Екзарх, развил най-пълно идеологията на феодализма в България, взема перото в ръка под влиянието и примера на Кирил и Методий. Вторият най-бележит писател на „златния век" на българската култура, който не е пряк Кирило-Методиев ученик, Черноризец Храбър, се залавя за книжовен труд, за да отстои делото, основите на което поставят великите солунски братя. Другите познати нам дейци в областта на българската култура от оная епоха,

Григорий Презвитер-Мних, Тодор Доксов, неизвестният Климентов и Наумов житиеписец, са сподвижници, сътрудници и ученици на изброените дейци.

Градейки новия културен живот в България, старобългарските културни дейци осъществяват идеалите, на които посвещават живота си Кирил и Методий. Организира се българска черква, българско училище и български книжовен живот. Отстоява се тяхното право на съществуване, като се изхожда от аргументите на Солунските братя. Културното и книжовно наследство на Кирил и Методий ляга в основата на българската култура и книжнина. Използуват се техните преводи, техните оригинални произведения служат за образци. Литературният език, създаден от тях, ще остане през вековете като свещен език, чрез който е промълвило „божественото откровение".

Създадените две културни средища на България, в Преслав и Охрид, развиват Кирило-Методиевата традиция. Житиеписецът на ръководителя на второто средище — на Климент Охридски — сочи изрично това: „Той (т. е. Климент) си постави като образец на своя живот великия Методий и се грижеше и молеше да не се измами, когато му подражава. И поставяйки за основа на собственото си поведение неговия живот и дела като някаква картина от опитен в изкуството си живописец, той се стараеше усърдно да изрисува себе си според него."

За огромното развитие, разпространение и влияние на Кирило-Методиевата книжовна традиция в България свидетелствуват стигналите до нас най-стари нейни паметници, произлизащи от български области: преводите на библейските книги — забележителните Зографско и Мариинско евангелие, освен тях Асемановото евангелие, Синайският псалтир, Синайският требник, Охридските листове, Охридският апостол, Болонският псалтир и мн. др.; старобългарските преписи на Кириловите и Методиевите книжовни дела — Азбучната молитва, Прогласът към евангелието, Словото за пренасянето на Климентовите мощи, граматическото съчинение За осемте части на речта, Написанието за правата вяра, Канонът на Димитър Солунски; най-сетне, многобройните паметници, посветени на живота и делото на Солунските братя.

Разгъналата се в нашите земи книжовна и културна дейност не само продължава Кирило-Методиевата традиция, но я издига на по-висока степен. Продължавайки и развивайки по-нататък тая традиция, българският народ пръв между новите европейски народи създава богата писменост на народен език, създава книжовни школи и литература, която може да съперничи дори на най-развитите средновековни литератури, византийската и латинската, водещи традициите си от Античността. България става класическа страна на средновековната писменост, тя не само изиграва изключителна роля в живота на славянските народи, но дава своя ценен влог в общочовешката култура и развитие.

VI

Още от появата си Кирило-Методиевото дело става фактор в развитието на българския народ, в изграждането на неговия исторически живот. С него българският народ укрепва своята средновековна феодална държава,

а в историческите периоди, когато чужди завоеватели са се стремели да го задушат в мрака на робството, той е намирал в него опори за своето съществуване, за своите стремежи, борби и градивни усилия. Във всеки период можем да наблюдаваме своеобразно отношение към него, посилно или по-слабо въздействие от него. То се свързва с различните посоки на развитието, като съхранява своите ръководни, прогресивни, борчески принципи.

Както е известно, последните десетилетия на IX и първите на X в. са епоха на голям разцвет в културната история на българския народ. В тая епоха се създава средновековната българска феодална държава — с победата на феодалните отношения в нея и с нейното славянизиране, с формирането на българската народност и с организирането на българската черква. Процесът на феодализацията на българската държава — на прехода на страната от по-низша форма на обществен живот, дофеодалната, в по-висша, феодалната — е важен момент в историческото битие на българския народ. Както е известно, Фр. Енгелс определя епохата на преход от феодализма в капитализма като епоха на „най-велик прогресивен превратˮ. Епохата на преход от дофеодалната формация във феодалната, когато се рушат старите форми на живот и се създават нови, също трябва да бъде определена като епоха на „прогресивен превратˮ. Това личи от поменатия голям разцвет на българската култура в епохата, наричана „златен векˮ в културната история.

В очертания период делото на Кирил и Методий се явява като историческа необходимост, то е отговаряло на нуждите и задачите на развитието у нас, ето защо — каквито и да са първоначалните му подбуди — то се включва закономерно в нашето развитие. Развива се като идеология на новите прогресивни сили в страната, става основа на цялата оная култура, която една добре изградена феодална държава трябва да притежава. Новата българска феодална държава има нужда от писменост на езика на народността, която в епохата се формира, от сравнително богата книжнина, от културни и книжовни центрове. Книжовното дело на Кирил и Методий със славянски характер решително помита гръцкото писмо и гръцкия литературен и културен език и превръща в плодоносна нива кълновете на зараждащата се на местна почва славянска писмена култура. Както е известно, и писменост, и книжнина, и културни и книжовни центрове в Средновековието се свързват тясно с черквата, която по определението на Фр. Енгелс представя най-висше обобщение и санкция на феодалния строй. В стремежа си да се противопоставят на византийските домогвания в българските земи ръководителите на българската държава е трябвало да славянизират черквата. Кирил и Методий и техните ученици са предлагали и средствата, и опита си за такава черква. Ръководителите на нашата страна имат за цел да славянизират също и държавата си. Налагането на Кирило-Методиевата славянска писменост като официална дава път на славянската интелигенция в държавния и културния живот, което подпомага формирането на българската народност като славянска и славянизирането на държавата. При цялата тая тяхна историческа роля създадените от Кирил и Методий писмо, книга, книжовни и културни традиции и славянско богослужение намират както

ревностни покровители, така и многобройни почитатели и продължители в нашата страна. Забележителни дейци, каквито са изброените вече Климент Охридски, Наум Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх Български, Григорий Презвитер-Мних, цар Симеон, Черноризец Храбър, Тодор Доксов, създават културния и книжовен разцвет, който остава паметен през вековете.

„Златният век" на българската култура не е епоха на мирно строителство. Води се борба за окончателна победа на феодалните отношения и за организирането на християнската черква, за славянизирането на държавата и за формирането на българската народност. Макар вече и да са покойници, Солунските братя присъствуват в борбите и строителството, разкриват пътища и подават оръжие. Техните имена са знаме и лозунг и ако за бележитите творци на нова славянска култура се пишат жития, похвални слова и служби, то с тях се утвърждават новите завоевания в страната. Достатъчно е да си припомним бележитото Сказание за писмената на Черноризец Храбър, което ни рисува картината на една неотстъпна борба за налагане делото на Кирил и Методий.

Средновековната българска култура и литература, отпразнували своя „златен век" още през IX—X в., общо взето, пазят своята висока линия на развитие. Наистина „златният век" приключва през първите десетилетия на X в. Но в следващите десетилетия и столетия създадената книжовна традиция продължава да принася плодове. Разбира се, в културния и литературен живот се явяват и нови тенденции, които отправят в друга посока културното и литературно развитие. В започналото феодално средновековие, изпълнено с изострени борби на народните маси срещу гнета на домашните и чужди феодални владетели, културата и литературата се развиват между санкцията на феодалния строй и бунта на народните маси. Ярко се очертават двете линии в културното и литературно развитие: на официалната култура и литература и на народната. Успоредно с официалната и канонична християнска литература се развива неканоничната, апокрифна и богомилска литература, която възниква и се разпространява особено поради желанието да се скъса с идеологията на господствуващата класа, намерила въплъщение в каноничните (т. е. приетите от официалната черква като законни и свещени) книги. Византийското робство през XI—XII в. нанася съкрушителен удар върху официалната българска феодална култура и литература. Срещу това обаче поради робското положение на народа наблюдаваме голямо увеличение на народните и опозиционни, а също и на народностните елементи в тях.

Макар културните и литературни явления и течения през следващите след „златния век" епохи на средновековието да не принадлежат на един „златен век", те представят богато и разнообразно завоевание на българския народ. Литературата обогатява съдържанието на своите произведения и разнообразява техните форми, очертава в страниците си все нови писателски образи, разкрива ни се чрез нови езиково-стилни обрати. Като литература на феодалния двор и официалната черква тя е интересна с идеологическите тежнения, характерни за десетвековното господство на феодалната класа. Като литература на опозиционно настроените маси представя интерес с опитите да бъде демократизирана и с отпора про-

тив феодалната идеология и феодалната експлоатация. Новите идеи и стремежи, които я изпълнят, и новите жанрове, които развива, говорят срещу онези изследователи, които не виждат развитието на старобългарската литература изобщо и смятат, че тя остава, сякаш замръзнала, в онова състояние, в което се появява. Наистина литературните процеси протичат бавно, но те съществуват и литературните появи са плод на закономерности, характерни за развитието на феодалното общество.

Колкото и да е разнообразно отбелязаното развитие, книжовната традиция в него не само води началото си от делото на Кирил и Методий, но пази съществените черти на това дело — на създаденото от Солунските братя писмо, на книжнината, която остава крайъгълен камък на по-нататъшното книжовно развитие, на книжовния език, който се смята за свещен завет на старината и необходимо и съвършено оръдие на мисълта. Оживява, когато е нужно, и борческият му характер. Така стремежът да се отстоят българската народностна култура и изобщо българската народност по време на византийското робство, т. е. срещу византийското настъпление и насажданата от държавната власт гръцка култура, извежда в книжнината отново образа на родоначалника на българската и славянска писмена култура — Кирил. Той се очертава в т. нар. Солунска легенда, която се отнася към тоя период, макар да е компилирана по по-стари източници. Легендата представя разказ за създаването на българското писмо от Кирил и за неговата дейност сред българите по река Брегалница. Чудодейният елемент при създаването на славянското писмо е в тясна връзка с българското самочувствие на автора. Според неговия разказ българският народ употребява дори силата на оръжието, за да придобие Кириловото дело. „Българите“ жадно поглъщат Кириловото учение („Азъ нъкъ мало оучахъ, а онии сами много пръобрѣтахѫ“). Макар че историческият Кирил Славянски е смесен с някой си Кирил от Кападокия, което трябва да се обясни с отдалечеността на паметника от времето, в което е живял и работил историческият Кирил, неговият образ и неговото бележито дело се явяват защита и опора на българската народност и на българската народностна култура.

Разбира се, много по-голяма опора за българската народност е била славянската писменост и култура. Наред с народния език и народното творчество тя е съхранявала народността, палела е искрите на народностното съзнание. Засилената нейна опозиционност срещу върховната власт, феодалните владетели и официалната черква е фактор както в социалните борби, така и в народностно-освободителното движение. Благодарение и на нея българската народност съхранява своята държавностна традиция и освободителното дело на Асен и Петър не само се радва на пълен успех, но новосъздадената българска държава от самото си начало разкрива значителна жизненост, сили и енергия да живее и да се развива.

Изграждането и стабилизирането на Втората българска феодална държава водят до ново високо развитие на българската феодална култура и литература през XIII и XIV в. Литературната традиция на тая епоха е жива и през първата половина на XV в., до окончателното установяване на турския феодализъм на Балканския полуостров. Като ръководител на българския културен и литературен живот и като създател на книжовна

и правописна школа записва името си непосредствено след имената на Кирил и Методий забележителният деец на епохата патриарх Евтимий. От неговата школа излизат книжовници и дейци като Киприан, Григорий Цамблак, Константин Костенечки и др. В тая епоха и т. нар. народен дял в литературата с неговите опозиционни прояви е значителен.

През тоя период в развитието на българската култура и литература достоен за отбелязване е опитът на патриарх Евтимий да укрепи феодалната държава с обединение на просветените ръководители на държавата и черквата чрез литературния език и правописа. Изграждайки своето дело, патриарх Евтимий се обръща към старината, откъдето сияе през вековете делото на Кирил и Методий. Усилията на Евтимия се увенчават с голям културен и литературен подем, който можем да означим като втори разцвет на средновековната българска култура и литература.

Развитието на средновековната българска култура и литература навлиза в нов период с установяването на турския феодализъм в България. В тоя период, който обхваща времето от средата на XV в. до средата на XVIII в., т. е. до началото на Българското възраждане, писмеността, книгата и паметниците на културата, в които продължава да се чувствува дъхът на великите славянски апостоли, играят неотразима роля в опазването на българската народност, на българското народностно съзнание. Книгата живее в манастирите, където пази спомени за независимостта на българския народ и разцвета на неговата култура, с чувство на благоговение разтварят нейните страници онези, които са посветени в нейните внимателно изписани знаци. Кирилските букви говорят интимно на душата, те са светиня, завещана от древен български дух, разказват за свят, в който няма робство и жестоки господари и в който българинът е творец на съдбата си. Килийното училище дава наистина трошици от завещанието на старината, но толкова по-светла е искрата, която приплямва в мрак. В тая епоха култура и литература се демократизират поради изчезването на българската феодална върхушка, която ги култивира в предшествуващия период.

В годините на многовековното турско робство преданието за Кирил и Методий е живо, пази се в жития, похвални слова и служби. Достатъчно е да припомним, че известният книжовник Владислав Граматик неведнъж посяга към перото, за да препише житието и похвалата, които най-пълно очертават образите на безсмъртните просветители на славяните и борци за тяхното културно и книжовно развитие. Така съхраненото книжовно предание с образите на Солунските братя ще стигне до Паисий Хилендарски, който ще го оживи в своята История славянобългарска. Изобщо българската писменост в годините на робството представя често засипани с пепел искри, които българският възрожденец ще раздуха след време в буен огън.

VII

Възприела и развила делото на Кирил и Методий, средновековна България изиграва съществена роля в разпространението на славянската писменост и култура сред славянските народи. Тоя факт е имал в миналото немалко значение за самочувствието на българина — създател на най-

големи ценности за няколко народа и преди всичко за великия руски народ; от друга страна, Кирило-Методиевото дело определя епохалните исторически връзки на българската култура с руската; то има значение изобщо за развитието на връзките на българския народ със славянските народи.

Отбелязахме, че България става класическа страна на средновековната писменост и изобщо култура. Утвърдена в нашите земи, свързана с имената на Солунските братя — имена на дълбоки мислители и революционни дейци — и укрепена от ореола им на черковни светители, славянската писменост преминава от България у русите, у които преди това има само наченки на писменост, у сърбите и у румъните и става основа на руската и сръбската, а задълго и на румънската култура и литература. Особено значение в развитието на нашата култура и на нашия исторически живот имат културните и литературните връзки, които се изграждат между българи и руси — в най-голяма степен на базата на Кирило-Методиевото дело.

Староруската литература за един дълъг период представя продължение на старобългарската. И да е имало някакво писмо у русите, преди България да стане люлка на славянската писменост, тепърва от българското културно огнище писмото преминава в Русия окончателно уредено и установено. Освен това България санкционира правото на славяните да имат писмо и книга.

Значението на старобългарската книжнина за създаването и развитието на старата руска литература е общопризнат факт. „Началният период на зараждането и развитието на руската литература — пише акад. Н. С. Державин — е свързан най-тясно с българската литература.“ Масовото пренасяне на книжовните произведения в Русия става във връзка с нейното официално християнизиране през последната четвърт на X в. Както добре изтъкват авторите на многотомната „История русской литературы“, издадена от Академията на науките в СССР, за усвояването на християнската религия от русите гръцкият език на нейните книги е представял големи трудности; нужни са били преводи, при това на книги със сложно съдържание и специална терминология. И русите прибягват до посредничеството на отдавна християнизираните български славяни, които, както изтъкнахме, са приели Кирило-Методиевото наследство, като са го обогатили и доразвили.

Русите заемат от българското културно огнище всички по-важни текстове, създадени от Кирил и Методий, от техните ученици и от техните ученици и последователи в България. Те усвояват изкуството на четенето и писането и го популяризират в своята земя, така че преписването на преминалите от България текстове представя началото на староруския книжовен живот. И постепенно руската култура придобива ново качество — изгражда се върху писмеността. Славянската писменост започва да играе важна роля в руския обществен и държавен живот.

Изследователите на старобългарската и староруската литература често са отбелязвали с изненада колко бързо едно произведение или една книга, създадени в България, са преминавали в Русия, а някои изследователи дори са се опитвали да установят времето, което е било необходимо да

премине едно произведение от България в Русия. Такъв период време, разбира се, не може да се определи, бързината на разпространението на произведението или книгата зависи от интереса, който те са будили. Щом в едно произведение или една книга славянските книжовници са виждали литературни и научни ценности, никакви граници не са били в състояние да спрат преминаването им в славянска Русия. Напразно някои изследователи търсят вести в паметниците, кога и как старобългарските произведения са преминали в Русия. В някои паметници действително могат да се намерят такива вести. Но преминаването на книгите и произведенията от България в Русия рядко е било събитие, което старият книжовник е могъл да отбележи; книгите и произведенията са преминавали безшумно и непрекъснато.

По-рядко, но неведнъж заедно с книгите са преминавали от България в Русия и авторите на книгите — български книжовници и културни дейци. Преминали в Русия, те са продължавали своята книжовна и културна дейност там без особени усилия да приспособят своя език и своите писателски навици към новата среда. Най-вече големите сътресения, които е преживявал нашият народ, особено заробването на България от турците, стават причина да преминат в Русия повече и значителни български културни дейци и писатели. Двама такива дейци — Киприан и Григорий Цамблак — се издигат високо и заемат първостепенни места в черковнообществената йерархия и културния живот на тогавашна Русия. Киприан става всеруски митрополит и като такъв развива извънредно голяма обществена и книжовна дейност, която представя здраво звено между българската и руската култура и литература. Григорий Цамблак, образован и даровит писател, ученик на Евтимий Търновски, става киевски митрополит и съдействува за пренасянето на българските литературни и културни традиции в Русия.

Старобългарският книжовен език, езикът на Кирило-Методиевите текстове, ляга в основата на книжовния език, който се употребява в староруската литература или подпомага неговото развитие. За езика на старата руска литература известният руски учен А. А. Шахматов пише: „По произхода си руският литературен език е пренесеният на руска почва черковнославянски (по произход старобългарски) език, който в течение на вековете се е сближавал с живия народен език и постепенно е губел чуждо земния си облик.“ В по-ново време съветският учен С. П. Обнорски издигна тезата за формирането на „най-древния тип на руския книжовен език“ в епохата преди покръстването на Русия и следователно преди използуването на внесения от България славянски език с български характер. Обнорски обаче говори по-нататък за „побългаряване“ на старата руска култура и не отрича приноса на българския език в по-късното развитие на руския книжовен език.

Разбира се, староруската литература бързо размножава и допълня с много нови преводи и произведения тогавашната славянска литература. Но и когато тя стъпва окончателно на краката си, старобългарската я оплодява непрекъснато. Двата разцвета на средновековната българска литература — през IX—X и XIV—XV в. — се включват с такъв принос в развитието на староруската литература и изобщо култура, че историците на

староруската култура и литература говорят за първо и второ южнославянско влияния. Тези две „влияния“ обаче са върхове в един непрекъснат процес.

Старобългарското влияние върху староруската култура и литература има огромно значение за развитието не само на русите, но и на българите. Поради участта на българския народ, чиято държава и култура поради варварски нашествия падат неведнъж, а и за дълго в руини, русите запазват т. нар. славянски текстове и за българите, а в ново време и като свидетелство за високата българска култура в миналото. Старобългарското влияние върху руската култура и литература става широк път и за обратно влияние — от Русия към България. Тогава, когато българският народ попада под най-тежкото иго — във варварската Отоманска империя,— русите започват да ни връщат с огромни лихви всичко, което са заели преди това от нас. През XVI—XVII в., но особено в епохата на възраждането българите черпят неограничено от съкровищницата на руския език, литература и култура. В България се разпространяват руски печатни книги, най-напред главно за черковни нужди, а по-късно се разпространяват и произведения на руската литература. Нашият народ започна жадно да чете руската литература, научна и художествена, а посредством руската литература се запознава и с европейската и световната култура. Руският народ му заема не само научните и художествените си постижения, не само демократичните и революционните си идеи, но му предлага богатствата на своя литературен език, за да усъвършенствува своя литературен език и да го изгради като национален език. Познатият историк на българския език проф. Беньо Цонев отбелязва: „Най-силно и трайно е руското влияние върху езика ни, който и днес още гъмжи от руски думи, думи, които и не считаме за руски, защото ги разбира и употребява вече и мало и голямо у нас“. При очертаното голямо влияние от българска страна в миналото, заемайки ценности от русите, българите като да продължават една обща културна и книжовна традиция, изградена още в най-стари времена.

При цялото това културно общуване, при всичкото културно взаимодействие, при общността и близостта на литературния език и книжовната продукция славянската писменост и книга още от времето на тяхното създаване до най-ново време са поддържали и укрепвали съзнанието за родство между българи и руси. Славянската книга е говорела за близостта между българския народ и руския, задружният културен и книжовен живот, общият книжовен език и общата литературна традиция са важен фактор за възникването и развитието на дружбата между българския народ и руския. Докато латинската писменост, възприета от поляци, чехословаци, хървати и словенци, отдалечава тия славянски народи от славянските маси на Изток и Юг, създава центробежни сили, които подпомагат поробването и асимилирането им от западните им съседи, славянската писменост у южни и източни славяни не само подпомага разцвета на самобитната им култура, но укрепва съпротивителната им сила срещу всяка чужда агресия, държи будно съзнанието им за славянското родство и единство, обединява ги за отпор срещу чужди домогвания, организира ги да си оказват братска помощ едни на други.

Ще посоча само един пример. Когато Юрий Венелин изтъква славянския произход на българите и етническата близост между руси и българи, той отбелязва, че българският език е бил книжовен у русите почти до Ломоносов. С това „българолюбецът", както го наричат нашите възрожденци, Венелин желае да привлече вниманието на мощните руси върху поробените и изостанали в своето развитие в началото на XIX в. българи.

Можем да кажем, че развитието на българо-руските културни и книжовни връзки допринася немалко, за да стане Русия „наша опора", „наша твърдина", както се изразява П. Р. Славейков в известното си стихотворение, посветено на Русия.

VIII

Не само в Средновековието, но и в ново време българският народ се възвръща към делото и образите на Кирил и Методий, за да черпи от тях сили и вдъхновение за нови постижения и борби.

В осъществяването на задачите на Българското възраждане и преди всичко в процеса на формирането на българската нация делото и образите на Кирил и Методий са привлечени, за да укрепят съзнанието за българска народностна общност с обособена и вековна култура, датираща от най-стари времена, и като аргумент за високи постижения в историческия живот на българския народ, които повишават българското народностно, респективно национално самочувствие. Още Паисий Хилендарски отделя на великите борци за просвета и нова култура на славяните и българите значително място в своята История славянобългарска. Търсейки да изтъкне светлите страни на нашето минало, да посочи, че българският народ е притежавал в миналото висока култура и велики културни дейци, че е вземал дейно участие в общославянския културен живот, първият български историк на новото време и патриот разкрива и делото на Кирил и Методий в цяла глава, онасловена „За славянските учители". Паисий, преследвайки своята патриотична задача — да призове българския народ към културен и книжовен живот и да начертае развитието на българската нация и задачите на Възраждането, знае, че Кирил и Методий се славят по целия славянски свят, и с гордост изтъква, че са „български апостоли", че са създали „българска книга", а не „сръбска или словенска".

Делото на Кирил и Методий играе извънредно важна роля и през втория период на Българското възраждане, започнал от втората четвърт на XIX в. Тоя период е период на национален подем, на изпълнение на задачите, поставени с Паисиевата История славянобългарска. Особено значение за тоя подем има включването на българския народ в семейството на славянските народи. За това допринася процъфтялото в епохата славянознание, което възниква и процъфтява поради ролята му за формирането на славянските нации в епохата. Един от централните въпроси на славянознанието е Кирило-Методиевият въпрос. Решението на тоя въпрос води славяноведите към България и българския език: българският език получава важно място в славянознанието, Кирил и Методий излизат от българска област, техният език — най-ранният литературен език, имащ та-

кова значение във филология и културна история — е български език. При това положение Кирило-Методиевото дело става паспорт, с който българският народ влиза между славянските народи. И не е чудно, че В. Е. Априлов излиза с полемично съчинение — „Българските книжници или какому славянскому племени собственно принадлежи Кириловата азбука“ (Одеса, 1841) — срещу опитите да бъде присвоено Кирило-Методиевото дело от книжовници на други славянски народи.

Просветителството, характерно за Българското възраждане, издига в култ делото на Кирил и Методий и го прави все по-популярно. Непосредствено след Кримската война, когато започва третият период на Българското възраждане, характеризиращ се с пробудената за нов живот българска нация, установеният от черквата ден за помен на Кирил и Методий, 11 май стар стил, бива превърнат в празник на българското образование и култура. Тоя празник бързо придобива голямо значение за развитието на нашата национална култура и на нашето национално и освободително движение. Поради общославянския характер на делото на „първоучителите“ празникът получава и славянска ориентация, характерна изобщо за нашето възраждане. По случай празника на славянската писменост и култура Христо Ботев пише: „Кирил и Методий турнаха началото на оная знаменита в старо време славянска култура, за която възпоминанията днес сближават и въодушевяват с взаимни симпатии всички славянски племена.“

Тъй като разрастването на просветното движение се намира в неразривна връзка с националния подем на нашия народ, в деня на Кирил и Методий все по-широко и смело се издигат патриотични лозунги, организират се или спонтанно избуяват патриотични демонстрации. Нашите революционни демократи използуват деня на Кирил и Методий да изтъкнат и популяризират необходимостта от свобода за развитието на народа и изобщо своите революционни идеи. Великият ни Ботев го нарича „празник, който трябва да ни въодушевява с идеята за пълно духовно и политическо освобождение“. Славянската ориентация на празника се съчетава с патриотично-освободителните стремежи, така че дейците на епохата, които градят надеждите си за освобождението на нашия народ от турско робство върху несъкрушимата мощ на великия руски народ, припомнят вековните културни и книжовни връзки между българския и руския народ като залог за преуспяването на българския народ и за помощ от страна на велика славянска Русия в национално-освободителната му борба.

След освобождението на България от турско робство, в периода на господството на буржоазията в страната, празникът на Кирил и Методий продължава да бъде израз на стремежа на българския народ към все по-големи културни завоевания, а също така израз и на съзнанието за принадлежността му към една славянска общност. Българската буржоазия начело с управляващата Кобургска династия, която се стремеше да откъсне България от Русия и да я прикачи в обоза на германския империализъм, се опита, разбира се, да изтъкне свои идеали на тоя празник, идеалите на великобългарския шовинизъм, опита се и да заличи славянския характер на празника. Но тя не успя в това, ето защо в периода на

съюза си с хитлеристите дори посегна на тържественото му честуване от нашия народ.

Антинародната буржоазия и варварският фашизъм, които владееха у нас, не можеха да развиват българската култура, както и да осъществяват националните стремежи на българския народ. Щафетата на културното развитие и на осъществяване националните стремежи на българския народ поеха коравите ръце на българските трудещи се и на техния авангард — българските комунисти. И не е случайно това, че на Лайпцигския процес в 1933 г. комунистът Георги Димитров излезе в защита на българския народ и на българската култура срещу хитлеристките мракобеси, охулили българския народ като „див" и „варварски", като припомни великото дело на родоначалниците на българската писменост и култура, основана върху нея. „Много още преди времето — отбеляза Георги Димитров, — когато германският император Карл V казвал, че по немски той говори само на конете си, а германските дворяни и образовани хора пишели по латински и се срамували от немския език, във „варварска" България апостолите Кирил и Методий създадоха и разпространяваха старобългарската писменост".

Когато фашизмът се сгромоляса и в България започна нова, социалистическа ера, нищо вече не пречи на българския народ да честувува деня на Кирил и Методий като празник на българската и славянска култура и на дружбата си с другите славянски народи. Денят и делото на Кирил и Методий днес въодушевяват българския народ за все по-широко внедряване на просветата и културата сред народните маси, за създаването на такава култура у нас и в света, която ще служи на народа, на неговото щастие и благоденствие, на разцвета на истинската наука и пълноценното изкуство, които разширяват кръгозора на човека и подпомагат неговото развитие. Тоя ден и това дело имат значение за укрепването на славянското единство и единството на социалистическия лагер и за отстояване делото на мира, което несъмнено е необходимо за развитието на културата изобщо. Така и днес делото на Кирил и Методий продължава своята служба на прогреса, хуманността и правдата, като при това, разбира се, се издига на по-висока историческа степен.

Prof. dr. TADEUSZ LEHR-SPŁAWIŃSKI

PRZED MISJĄ MORAWSKĄ

Powrót braci sołuńskich Konstantyna i Metodego z podróży do Chazarów, nastąpił wedle pośrednich obliczeń — „Żywoty" dat nie podają — około połowy 861 r., następną datą rozpoczynającą nowy etap ich życia i działalności jest przybycie do Carogrodu poselstwa morawskiego z prośbą o wysłanie na Morawy misjonarzy bizantyńskich, co zaszło wedle prawdopodobnych obliczeń w związku z niektórymi politycznymi wypadkami na Morawach za pewne około połowy r. 863. Czym wypełniony był w życiu braci około dwuletni przeciąg czas między tymi datami, nie jest rzeczą całkowicie jasną. Co do Metodego wiemy tylko, że nie przyjąwszy wysokich godności kościelnych znalazł się jako igumen (opat) w jednym z klasztorów na północnym zachodzie Anatolii (Polychronos w Bitynii); trudniej jest wyjaśnić losy Konstantyna. Wydaje się jednakowoż rzeczą pewną, że nie powrócił do nauczania w szkole nadwornej, gdzie pracował przed wyruszeniem w podróż chazarską, a Żywot powiada krótko, że przesiadując w kosciele św. Apostołów „żył zdala od zgiełku, modląc się Bogu". Jedyny szczegół, który z tego okresu przytacza jego biograf, dotyczy odczytania napisu hebrajskiego na czaszy króla Salomona, przechowywanej w katedrze sw. Zofii. Fakt ten moze swiadczyć, że żywił wtedy zainteresowania filologiczne, ale nie określa bliżej jego zajęć w tym czasie. Otóż w związku z dalszym tokiem wydarzeń nasuwa się tu przypuszczenie, czy czasu jego nie wypełniały już wówczas czynności przygotowawcze, mające je mu i bratu jego posłużyć do nowego wielkiego przedsięwzięcia misyjnego, jakie miało się stać celem życia i pracy obu braci sołuńskich. Mamy tu na mysli ideę pracy misyjnej wśród Słowian.

Oba słowiańskie Żywoty Konstantyna i Metodego tzw. obszerne jak i łacińska tzw. Włoska Legenda przedstawiają rzecz w ten sposób, że myśl o możliwosci pracy misyjnej wśród Słowian i zastosowania w niej ksiąg i mowy liturgicznej słowiańskiej nasunęła braciom dopiero zewnętrzna inicjatywa: przyjazd poselstwa księcia morawskiego Rosscisława (Rastislav, Rastic) do Bizancjum z prosbą o przysłanie na Morawy nauczycieli, którzyby wiary św. — jak pisze jedno z tych źródeł — w miejscowym języku nauczali. Ale ujęcie takie wydaje się bardzo mało prawdopodobne. Ze względu na to, że wedle dalszej chronologii wypadków opisywanych przez Żywoty trzeba przyjąć, że bracia sołuńscy leźli się na Morawach najdalej w pierwszej połowie 864 r., a wiemy, że przybyli tam dobrze przygotowani do swej pracy misyjnej, z gotowymi tekstami ewangelii, przełożonymi na mowę słowiańską i spisanymi alfabtem przez Konstantyna wynalezionym (głagolica), wydaje się

rzeczą niemożliwą, żeby mogli w ciągu kilku miesięcy a może tygodni między przybyciem poselstwa a wyruszeniem w podróż morawską dokonać tak wielkiej pracy przygotowawczej, gdyby rozpoczęli jak opiero istotnie po przybyciu Rościsławowego poselstwa. Gdybyśmy nawet przybycie to przełożyli na r. 862 — jak to przyjmują niektórzy badacze — to i tak czas na tak gruntowne przygotowanie okazałby się zbyt krótki. Trzeba by więc albo przyjąć za Żywotami działanie cudowne, albo raczej uznać, że bracia sołuńscy podjęli te prace i w większej częscu wykonali wcześniej z własnej inicjatywy, z przeznaczeniem pierwotnym nie dla Moraw ale dla bliższych sobie Słowian bałkańskich, z którymi łączyły ich dawniejsze z ojczystego Sołunia wyniesione związki. Trzeba bowiem pamiętać, że jeśli dziś jeszcze na przedmieściach tego miasta (Saloniki) słyszy się mowę słowiańską, to w w. IX. żywioł słowiański musiał musiał o wiele silniej przenikać te okolice, skoro wówczas nietylko Macedonia i Tracja, ale cała prawie Grecja usiana była osadami słowiańskimi[1]. W Sołuniu przymieszka słowiańska ludności była z pewnoscią spora a dwujęzyczność grecko-słowiańska nierzadka. Konstantyn i Metodiusz, chociaż nie byli z pewnością słowiańskiego pochodzenia — jak to przypuszczali niektórzy zbyt „słowianofilscy uczeni[2] — ale styczność ich z ludnością słowiańską była za pewne blizka, skoro tak doskonale opanowali dialekt słowiański okolic Sołunia, jak o tym świadczy znakomity język i styl ich przekładów. Ten stan rzeczy mógł im więc łatwo nasuwać myśli podjęcia pracy misyjnej wśród Słowian bałkańskich. Najważniejszym wszakże momentem przemawiającym za tym, że bracia podjęli przygotowania do pracy wśród Słowian wcześniej, zanim doszło ich wezwanie z Moraw, jest sam charakter tych przygotowań. Polegały one mianowicie na opracowaniu i spisaniu słowiańskich przekładów Pisma św., a to w szczególności tych części ewangelii, które się odczytuje ludowi w niedziele i swięta w czasie publicznych nabożeństw. Aby tego dokonać, trzeba było najpierw ułożyć alfabet dostosowany do mowy słowiańskiej, która nie była dotąd w piśmie używana. Otóż nasuwa się tu przypuszczenie, że gdyby bracia byli z góry wiedzieli, że z przygotowań ma korzystać ludność morawska, to przynajmniej pismo byłoby otrzymało inną postać. Wiedzieli przecież — choćby z listu Roscisława do cesarza Michała, — że na Morawach rozwija działalność duchowieństwo niemieckie, używające w pismie i propagujące tym samym alfabet łaciński. Już chyba ze względu na nieuniknioną rywalizację z tym prądem, byliby chyba, układając nowe pismo w tym momencie, użyli za podstawę znany im z pewnoscią alfabet łaciński, jako dla Morawian przystępniejszy, a nie grecki, który tam mógł tylko zadanie utrudniać. Jeśli więc Konstantyn wziął za podstawę dla swego pisma — jak wykazały najświeższe badania[3] — pewne

[1] Obfite wiadomości o rozsiedleniu plemion słowiańskich w Tracji i Grecji i ich narzeczach w wiekach średnich zawiera dzieło M. Vasmera: Die Slaven in Griechenl and (Berlin 1941, Abhandl. d. Preuss. Akademie d. Wissensch. Phil.-hist. Kl. Nr 12, s. 330). Ogól niejsze, ale wystarczające w tym względzie wiadomości znaleźć moża w pracy M. Małeckiego: Najstarszy język literacki Słowian (Kraków 1947, Bibl. Studium Słow. Uniw. Jagi 11. Seria C, nr 11, s. 11 i nn).

[2] Głównym obrańcami tego przypuszczenia byli uczeni rosyjscy M. Pogodin i W. Pogoriełow. Pomysły te zbył ostatecznie M. Małecki w rorprawie: Czy Cyryl i Metody byli Słowianami? („Inter arma", Bibli. Stud. Łsow. nr l. Kraków 1946, s. 51 i nn.) Por. też przytoczoną tam literaturę.

[3] Por. pracę J. E. Granstrem: O proischoždenii glagoličeskoj azbuki. — Trudy Otdela drewnerusskoj literatury Akademii Nauk SSSR, t. IX, 1956, s. 300—313.

systetemy tachigraficznego i kryptograficznego pisma greckiego a nie pomyślał wcale o uwzględnieniu alfabetu łacińskiego, to wydaje się to wskazówka, że układając alfabet miał na myśli tylko ludność podległą wpływom kultury greckiej a więc Słowian bałkańskich a nie morawskich. Na tym podłożu trzeba więc szukać genezy słowiańskich alfabetów tzw. głagolicy i cyrylicy.

Zagadnienie początków alfabetów słowiańskich wydawało się do niedawna całkowicie wyjaśnione. Od czasów „klasycznych" prac slawistów starszego pokolenia jak V. Jagić i A. Leskien nie było, zdaje się, wątpliwości, że początki wiążą się z wystąpieniem braci sołuńskich, z których młodszy, Konstantyn był twórcą głagolicy, a system przezeń przyjęty stał się podstawą drugiego, bardziej praktycznego alfabetu, opartego o wzory greckiej majuskuły, a nazwanego ku czci jego cyrylicą. Dopiero kilkanaście lat temu niektórzy uczeni radzieccy[1], hawiązując do wspomnianego w Żywocie Konstantyna, znanego epizodu ze znalezieniem wczasie podróży chazarskiej na Krymie ewangeliarza pisanego jakoby „rusьskimi" literami, wysunęli hipotezę, że był to staroruski przekład ewangelii i że przeto pismo — jakoby głagolica — istniało na Rusi i było rozpowszechnione już w połowie IX wieku, albo i wcześniej, nie było więc wynalazkiem Konstantyna, ale wyprzedziło conajmniej o kilkadziesiąt lat jego wystąpienie. Inne przypuszczenie wysunął przed kilku laty uczony bułgarski Emil Georgiew[2]. Uważa on mianowicie za starsze pismo słowiańskie cyrylicę, której blizki związek z greckim alfabetem uncjalnym (majuskuła) dowodzi jego zdaniem normalnego, społecznie uzasadnionego rozwoju, opartego na stopniowym przejmowaniu i adaptacji pisma greckiego przez ludność słowiańską w miarę przyswajania sobie kultury grecko-bizantyńskiej. Głagolica była natomiast zdaniem Georgiewa wytworem indywidualnej pomysłowości Konstantyna, powstałym w przeddzień wyprawy na Morawy, a mającym na celu spisanie Pisma św. słowiańskiego alfabtem różnym od greckiego. Hipoteza ta — w każdym razie dużo bardziej prawdopodobna niż wiązanie początków głagolicy ze znalezionym przez Konstantyna „rusьskim" przekładem ewangelii, który musiałby przecież zostawić na równi z alfabetem jakieś ślady w zabytkach pisemnych czy architektonicznych (napisy) dawnej Rusi, a niema ani jednych ani drugich — nie znajduje jednakowoż dostatecznego poparcia ani w tradycji historycznej ani w realnych zabytkach. Ani w Bułgarii bowiem ani na Rusi nie znaleziono dotąd żadnych pismiennych zabytków, cyrylicą pisanych, któreby wyprzedzały chronologicznie pojawienie się głagolicy, która — stworzona przez Konstantyna dla celów misyjnych, nigdy

[1] Por. N. Nikolskij: K woprosu o pisьmenach upominajemych w żitii Konstantina Filosofa. Izv. po russkomu jazyku i slowesnosti I. 1928, 1—37; P. S. Czernych: Jazyk i pisьmo (w zbiorowym dziele: Istorija kultury drewnej Rusi. Moskwa—Leningrad 1951, s. 114 i nn. Przegląd odnośnej literatury w pracy T. Lehra-Spławińskiego: Zagadnienie języka kulturalnego Rusi przedchrześcijańskiej. Rocznik Slawistyczny XVI, 1948 s. 152 i nn. Por. też K. Horálek: Úvod do studia slovanských jazyků, gdzie omówiono całe zagadnienie powstania pisma u Słowian. Co do określenia „rusьskymi" literami najlepsze jest wyjaśnienie R. Jakobsona, który uważa to za myłkę zamiast „surьskymi" tj. syryjskimi literami. Por. Harvard Slavic Studies 1954, s. 68 i nn. Podobnie wyjasnia to też A. Vaillant („syrьsky") w Revue des études slaves XV, 1955, s. 73—75.

[2] Emil Georgiew: Slawjanskaja pisьmennostь do Kirilla i Mefodija. Sofia 1952. Por. też odpowiednie partie w książkach tegoż autora: Kiril i Metodij osnowopołożnici na slawjanskite literatury. Sofia 1956; oraz: Razcwetъt na bъlgarskata literatura w IX—X w. Sofia 1962.

się wprawdzie w Bułgarii nie upowszechniła, ale w każdym razie pozostawiła szereg zabytków, bez wątpienia dawniejszych od najstarszych tekstów spisanych cyrylicą. Prócz tych historycznych kontrargumentów przeciw hipotezie E. Georgiewa przemawiają jeszcze dwa momenty: Wydaje się rzeczą conajmnie dziwną że Konstantyn, gdyby istniało już wtedy pismo zwane później cyrylicą, nie użył go do spisywania przekładów słowiańskich Pisma św., ale nie żałował wysiłku na tworzenie nowego, dużo mniej praktycznego. Argument autora, że chodziło mu o unikanie na Morawach pisma o kształtach greckich, nie przekonuje, ponieważ pismo i język grecki były wówczas szeroko znane w środkowej i południowej Europie, a zwłaszcza w Rzymie mimo konfliktów kościelnych bynajmniej greczyzny nie unikano. Drugi moment dotyczny systemu graficznego głagolicy: wiadomo, że nie odróżnia ona graficznie głosek „e“ szerokie (tzw. jat) i „ja“, oznaczając je jednym wspólnym znakiem. W cyrylicy natomiast rozgraniczenie ich jest przeprowadzone i używa się dla nich dwu odrębnych znaków. Gdyby więc cyrylica istniała wcześniej, Konstantyn tworząc głagolicę postarałby się z pewnością o odrębne ich oznaczanie na wzór istniejącego i — jak sądzi E. Georgiew — szeroko rozpowszechnionego pisma dawniejszego. Wspólny znak dla „jat“ i „ja“ w głagolicy jest bodaj jedynym błędem fonologicznym, jaki popełnił Konstantyn, zarazem jednak świadczy o priorytecie mniejszej precyzji głagolicy w stosunku do późnieszej bardziej wyrobionej cyrylicy. Wydaje się więc, że wracamy do dawniejszego ujęcia stosunku chronologicznego obu słowiańskich alfabetów, ustalonego przed siedemdziesięciu przeszło laty przez Jagicia i Leskiena. Na zagadnienia te rzucają z resztą światło także pewne źródła historyczne pisane: mamy tu przede wszystkim na myśli dwa: pochodzący z IX w., ale zachowany w rękopisie z w. XIV traktat mnicha Chrabra „O pisьmenechъ“ (o literach) oraz ustęp o alfabecie, zawarty w Żywocie Konstantyna (r. XIV).

Mnich Chrabr zagadnienie dziejów powstania pisma słowiańskiego ujmuje w trzy fazy:

I. Najpierw Słowianie nie znali liter, ale kreskami i nacięciami liczyli i wróżyli, będąc poganami.

II. Ochrzciwszy się zaś rzymskimi i greckimi literami posługiwali się do pisania słowiańskiej mowy bez ładu.

III. Potem zaś Bóg miłujący ludzi wszystkim rządzący, nie chcąc pozostawić rodu ludzkiego bez mądrości i zbawienia, zlitowawszy się nad ludem słowiańskim, zesłał im swiętego Konstantyna Filozofa zwanego Cyrylem, męża sprawiedliwego i prawego i stworzył on im trzydzieści osiem liter, jedne na wzór greckih a jedne według mowy slowiańskiej.

Ze świadectwa tego wynika jasno, że używanie przez Słowian greckich czy łacińskich miało charakter dorywczy i niesystematyczny („bezъ ustrojenija“), a dopiero Konstantyn stworzył system alfabetyczny, nie przejmując jednak bezpośrednio liter greckich ale tylko używając ich za podstawą i dla przyjętych przez siebie trzydziestu ośmiu nowych liter. Odpowiada to zupenie charakterowi głagolicy, a o cyrylicy wówczas jeszcze nie było mowy, bo dorywcze używanie liter greckich mogło co najwyżej tworzyć zawiązek jej późniejszego powstania w oparciu o system alfabetyczny stworzony przez Konstantyna dla głagolicy.

Podobne świadectwo o nieistnieniu pisma słowiańskiego do chwili wystąpienia braci sołuńskich spotykamy też w Żywocie Konstantyna (r. XIV), kiedy mowa o podjęciu przez nich podróży misyjnej na Morawy. Biograf opowiada, że w rozmowie z cesarzem, gdy Konstantyn poruszył zagadnienie pisma u Słowian, cesarz miał odrzec: „Dziad mój i ojciec i wielu innych tego nie znaleźli, chociaż poszukiwali, jakże ja mam to odkryć?" Jest to wprawdzie niewątpliwie jakiś dowolny wtręt legendarny, ale świadczy w każdym razie o tym jak powszechne było wówczas przekonanie o ciemnocie Słowian i nie posiadaniu przez nich własnego pisma. Autor Żywotu wprowadził ten ustęp, aby na jego tle tym bardziej uwydatnić wynalazek Konstantyna. Gdybyśmy tę rozmowę z cesarzem mieli uważać za realną, to z pewnością trzeba by ją przenieść w okres przed przybyciem poselstwa morawskiego, kiedy Konstantyn nie był jeszcze ukończył swych prac nad pismem i dlatego nie wyjawił cesarzowi swoich w tym względzie zamiarów.

Analogicznie do sprawy wynalezienia przez Konstantyna pisma głagolickigo trzeba też przyjąć przestawkę chronologiczną w odniesieniu do powstania słowiańskich przekładów Pisma św., sporządzonych przez Konstantyna i grono jego współpracowników, do których wtedy już należał z pewnością starszy brat jego Metodiusz. Obaj biografowie braci piszą wprawdzie o pracy nad tymi przekładami jako o następstwie przybycia poselstwa z Moraw i decyzji cesarskiej co do wysłania obu braci na tę misję. Tym samym jednak trzeba by przyjąć stanowczo zbyt krótki czas na wykonanie pracy przekładowej, która wymagała bezsprzecznie dużo wysiłku i, co za tym idzie, dużo czasu. Wiadomo, że chodziło tu na razie o przekład tzw. aprakosu, tj. wyboru ewangelii odczytywanych ludowi w czasie publicznych nabożeństw. Czy wtedy już został przełożony aprakos w całości, nie wiemy, ale wydaje się to raczej prawdopodobne, bo była to księga w praktyce misyjnej konieczna. Przekład ten wymagał tym więcej pracy, że był pierwszym tekstem spisywanym w mowie słowiańskiej. Niemożna więc sobie wyobrazić, aby Konstantyn mógł był dokonać tego dzieła w tak krótkim przeciągu czasu, jaki dzielił przybycie poselstwa morawskiego od wyruszenia braci na Morawy. Dla przełożenia tak dużego dzieła, obejmującego bez mała połowę całego tekstu ewangelii,[1] trzeba było znacznie więcej czasu. Toteż w wyższym jeszcze stopniu jak w odniesieniu do stworzenia alfabetu trzeba przyjąć, że pracą nad słowiańskim przekładem ewangelii musiała się rozpocząć dawniej, przed r. 863, tj. przed przybyciem poselstwa Rościsławowego.

Za taką przestawką chronologiczną przemawiają z resztą w sposób niewątpliwy informacje niektórych źródeł pisanych, mniej ważnych wprawdzie i mniej wiarogodnych od tzw. obszernych Żywotów obu braci, ale przynoszących pewne, skądinąd nieznane choć ważne i wysoce prawdopodobne szczegóły. I tak w tzw. krótkim Żywocie Konstantyna („Uspenije Kirillowo") czytamy (r. V)[2]: „Potem poszedłszy nad Bregalnicę napotkał pewną ilość ludzi chrzczonych mowy słowiańskiej. Ilu zaś znalazł nieochrzczonych, sam ich ochrzciwszy przywiódł do wiary prawowiernej. I napisał dla nich księgi w

[1] Por. Leszek Moszyński: Staro-cerkiewno-słowiański aprakos. — Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. II, Warszawa 1957, s. 373—395.

[2] Por. A. Teodorow-Balan: Kiril i Metodi. II. 116 i nn., E. Georgiew 1 c. 95—6.

języku słowiańskim. I tych, których nawrócił na wiarę chrześcijańską było piętnaście tysięcy." Ten sam fakt wspomina też niezależna od poprzedniego źródła tzw. Legenda Sołunska[1], która przytacza opowiadanie samego Konstantina, jakie kończy się w następujący sposób: „Przyjęli mnie zaś Bułgarzy z wielką radością i przywiedli do miasta Rawen nad rzeką Bregalnicą. Wypisałem im 33 litery. Uczyłem ich też trochę, a oni sami wiele sobie przyswajali."

Mniej jasne wzmianki spotyka się też w kilku innych źródłach, jak w Żywocie Nauma czy w staroruskiej Kronice tzw. Nestora. Szczególnie ważne są jednak pierwsze z przytoczonych, które zgodnie wymieniają okolicę (nad rzeką Bregalnicą) gdzie miał działać apostoł. Wzminaki te zdają się potwierdzać nasze przypuszczenia, że pierwsze zainteresowania misyjne Konstantyna w stosunku do Słowian kierowały się ku mniej lub więcej bliskim Carogrodu przez nich zaludnionym terenom wschodniego Bałkanu. Dla tamtejszej też ludności były pierwotnie przeznaczone najdawniejsze urywki przekładu ewangelijnego aprakosu, spisywane stworzonym przez Konstantyna alfabetem, głagolicą. Tak więc na podstawie po części domysłów a po części wniosków ze źródeł pisanych możemy sobie przedstawic obraz życia i działalności braci sołuńskich po powrocie ich z podróży do Chazarów w okresie przygotowań do pracy misyjnej wśród Słowian.

[1] A. Teodorow-Balan, l. c. 110—111.

Проф. д-р ЮЛИУС ДОЛАНСКИЙ

ЗНАЧЕНИЕ СЛАВЯНСКОЙ АЗБУКИ И ПИСЬМЕННОСТИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ КУЛЬТУРЫ

Прежде всего разрешите сердечно приветствовать настоящую научную сессию по случаю тысячесотой годовщины создания славянской азбуки и письменности! Мы, чехословацкие научные работники, глубоко благодарны Болгарской академии наук за то, что она таким значительным и достойным образом отмечает этот памятный юбилей, который является большим праздником для культуры всех наших славянских народов. И это свидетельствует также о том, как древни наши взаимные отношения. Целых одиннадцать столетий отделяют нас от того времени, когда наше взаимное сотрудничество впервые широко развернулось на культурном поприще. Но никогда раньше оно не имело таких благоприятных условий для своего развития, как в наши дни, когда мы вместе во главе с Советским Союзом строим в наших странах социализм и коммунизм.

В Чехословакии, на основании решения Центрального комитета нашей Коммунистической партии Чехословакии, ведется также усиленная подготовка к празднованию этого юбилея. Президиум Чехословацкой академии наук назначил специальную комиссию, которой поручена забота об организационном обеспечении юбилейных торжеств в научном отношении. Уже теперь в Праге проходит цикл научно-популярных лекций Чехословацкого археологического общества при Чехословацкой академии наук о значении Великой Моравии и ее культуры. Подобные циклы лекций в течение целого года будут организованы не только в Праге, но также в Брно, Братиславе, Остраве, Нитре и Кошицах. Кроме того, от августа до октября в Брно будет открыта большая выставка, посвященная истории и значению Великой Моравии в истории Европы и в истории отношений между славянами. В начале октября в Брно состоится научная конференция на эту тему при участии научных работников из многих стран. Словацкая академия наук тоже готовит научную конференцию в Смоленицах, посвященную проблематике раннего феодализма. С юбилеем связан ряд публикаций, научных монографий и статей, помещенных в специальных журналах и в ежедневной печати. В торжествах примут участие также Чехословацкое радиовещание и Чехословацкое телевидение. Наши археологи, историки, языковеды и литературоведы передадут самой широкой чехословацкой общественности результаты новых исследований, чтобы показать в полном освещении эпохальное значение событий, происшедших тысячу сто лет тому назад.

Для нас с именами солунских братьев Константина и Мефодия связывается расцвет Великой Моравии, первого могущественного западнославянского государства со времен Само. Общеизвестно, что чехословацкой археологии за последние годы удалось значительно глубже проникнуть в прошлое Великой Моравии. Только после славной победы нашего народа в памятном феврале 1948 г. наша наука получила в свое распоряжение все необходимые средства для всестороннего развития исследовательской работы также и в этом направлении, и, хотя она еще далеко не завершена, ее результаты уже в настоящее время действительно замечательны. Археологические раскопки, производимые с 1948 г. в южной Моравии и Словакии, шаг за шагом раскрывают перед нашими глазами изумительный размах культурной жизни в великоморавском государстве IX века.

Археологические находки на широкой территории южноморавской равнины имеют огромное и даже сенсационное значение. Исследовательская работа в этой области сосредоточена пока в восьми важнейших центрах: Старе Место около Угерского Градиште, Микулчице у Годонина, городище Поганско у Бржецлави, область Страхотина под Павловскими холмами, Градиште над Зноймом, Райград, Модра у Велеграду и Старе Замки у Лишни близ Брно.[1] Это тихий и мирный край плодородных нив и лугов, виноградников и лесов, с встречающимися иногда пригорками и невысокими холмами. Свыше тысячи лет по этой земле ходили люди и сменился ряд поколений. Никто из них не знал, какие сокровища и какие памятники сокрыты там повсюду под неглубоким слоем земли, обрабатываемой человеческим трудом, — остатки Великой Моравии.

До сих пор в этой области были найдены основания шестнадцати монументальных церковных построек, в том числе десять в городище у Микулчиц. Там же стояло также просторное светское здание, по-видимому, княжеский дворец. Вокруг него были открыты развалины дальнейших светских построек. Раскопки установили мощное укрепление княжеского замка площадью в шестьсот гектаров. Под замком находится основание ротонды, с двумя апсидами, украшенной внутри цветными фресками. Постройка относится, по-видимому, еще к первой четверти IX века, а ее архитектура свидетельствует о замечательном строительном мастерстве. Кроме Микулчиц за последние годы в городище Поганско у Бржецлави была найдена великоморавская усадьба с церковью. Укрепленная площадь вокруг этой усадьбы занимает целых двадцать семь гектаров. Вокруг Старого Города у Угерского Градиште на площади приблизительно в двести пятьдесят гектаров, расположено обширное великоморавское поселение с остатками ремесленных мастерских.

О том, каким высоким уровнем отличалась цивилизация и жизненный уровень правящих слоев в этих южноморавских областях Великой Моравии, говорят также богатые археологические находки на погребальных полях и в могилах. Многие из них, конечно, были разграблены еще при нашествии венгров и во время венгерской оккупации в первой половине

[1] Обзорно об этом информирует Йозеф Поулик „Zamyšlení nad dobou velkomoravskou“ (Размышления о великоморавской эпохе), Нова мысл, 1963, № 5, стр. 566—571.

X века, когда было уничтожено Великоморавское государство. Но и то, что сохранилось, служит красноречивым свидетельством. В могилах мужчин найдены мечи, железные военные топоры, копья, серпы, железные и позолоченные шпоры, бронзовая и железная ковка поясов. У женщин золотые, серебряные и бронзовые драгоценности, серьги, кольца с цветными каменьями, „гомбики" (пуговицы) и другие декоративные предметы, украшенные мотивами растений, геометрическими орнаментами, филиграном или грануляцией. Погребенные вельможи имели мечи, на позолоч нных лезвиях которых около рукояти вырезана фигура священника или епископа. Здесь была найдена и золотая монета византийского императора Михаила III, чеканенная в 856—866 годах, то есть во время византийской миссии солунских братьев в Великую Моравию.

Все это богатство производилось, конечно, главным образом, дома, в Великой Моравии. Археология доказала, что там существовали черная металлургия и кузнечное дело. В поселениях работали горшечники, деревообделочники и каменотесы, ткачи, кожевники, золотых дел мастера, специалисты по украшениям и другие специалисты. Они не только использовали опыт остальной современной Европы, но обогащали его в зависимости от местных нужд. Земледелие стояло на очень высокой ступени. Почва обрабатывалась плугом. Овцеводство и скотоводство были распространены, население любило заниматься охотой.

Общее состояние производства и способов производства ясно говорит о том, что в Великой Моравии уже в первой половине IX века имелись условия для возникновения классового общества. Государство Ростислава и Святоплука по своей цивилизации не уступало Восточнофранкской империи. Справедливо писали об этой „неимоверной крепости Ростислава" фулдские летописи. Мы пока не знаем, где именно находился памятный „Велиград", столица Великой Моравии при Ростиславе. Раньше господствовало мнение, что ею был теперешний Девин или Нитра в Словакии или же Велиград в Моравии. Новые раскопки указывают скорее на Микулчице у Годонина или на Поганско у Бржецлави. Спорный вопрос на основании дальнейших открытий разрешит только будущее.

Но уже из того, что чехословацкая археология установила в течение последних лет, ясно вытекает, какие общественные и экономические условия для культурно-политического развития Великой Моравии были в середине IX века. Новый вклад в этот вопрос вносят и чехословацкие историки совместно со своими болгарскими друзьями. Они более ярко освещают международный политический фон византийской миссии Кирилла и Мефодия. Кто, уже в первую половину IX века, угрожал безопасности и самостоятельности страны, достигшей такого высокого уровня? Это была Восточнофранкская империя, неустанно оказывающая давление на восточные области, населенные большей частью славянами. Поэтому великоморавские князья должны были заботиться о лучшем обеспечении своей страны и в международном масштабе, при помощи высших политических авторитетов Европы того времени. Не напрасно князь Ростислав, уже в 860 году, обратился прежде всего в Рим к папской курии, представлявшей по тогдашним понятиям высшую власть на земле, данную „от Бога". Когда римский папа, расположенный тогда к интересам курии

Франкской империи, не счел даже нужным ответить Ростиславу, великоморавский князь избрал другой путь. Он послал известное посольство в Византию к императору Михаилу III. Византийский император, будучи продолжателем традиций Римской империи, не признавал императорского звания франкских правителей, находящихся под покровительством Рима, и был также в ссоре с курией. Поэтому он с нескрываемой радостью согласился исполнить желание Ростислава, чтобы таким образом иметь возможность активно распространять свое влияние в средней придунайской области как против франков, так и против их покровительницы — римской курии.

Как видно, здесь всюду сталкивались государственные интересы феодалов. И христианская религия, и церковная организация были их орудием. Археологические раскопки в южной Моравии неопровержимо доказывают, что христианство в Великую Моравию проникло задолго до прихода Кирилла и Мефодия. Кроме известной церкви князя Прибины в Нитре, были найдены остатки христианских храмов первой половины IX века. Бесспорно прав был автор старославянской легенды о „Житии святого Мефодия", вложив в уста послов Ростислава следующие слова: „К нам пришло много христианских учителей из Италии, Греции и Германии, различно нас учащих. Но мы, славяне — народ простой, и у нас нет никого, кто бы научил нас правде и разумно нам объяснил ее".[1]

Начиная с первой половины IX века в Великую Моравию приходили уже первые проповедники христианства из Италии, Византии и из соседней Франкской империи. Они распространяли новое учение на иностранных языках, непонятных населению. И еще хуже! Немецкое духовенство, подчиненное архиепископу сальцбургскому и епископу города Пассау, подрывало государственную независимость Великой Моравии, приводя ее в церковную зависимость от немецкого соседа. Поэтому нам понятно стремление князя Ростислава завязать прямые сношения или с римской курией, или с Византией. Он надеялся от того или другого центра тогдашнего европейского христианства добиться для своего государства также церковной независимости.

В свете этих исторических фактов опровергаются любые теории о мнимом „славянском" сознании князя Ростислава. Если великоморавский феодал послал посольство сначала к папе в Рим, а потом к императору в Византию, то при этом он не руководствовался никакой „славянской" ориентацией. Как и все феодалы того времени, он преследовал совершенно практические, политические цели. Известно, что в борьбе против короля Людвига Немца он заключил союз с его воинственным сыном Карлманном. С другой стороны, Людвигу в его борьбе против Карлманна и против Ростислава помогал болгарский князь Борис, который в знак протеста против Византии соглашался принять для Болгарии христианство от франкского духовенства.

Но и независимо от идеалистических, антинаучных и антиисторических представлений о сознательной ориентации князя Ростислава на ви-

[1] См. „Житие св. Мефодия". Старославянская легенда конца IX или начала X века. Перевел на чеш. Йос. Вашица. Сборник „Na úsvitě křesťanství" (На заре христианства), Прага, 1942, стр. 48.

зантийский Восток против германско-римского Запада, его посольство к императору Михаилу III имело огромное культурно-политическое значение. Оттуда вышла инициатива к началу дела, о котором нам рассказывают легенды. Оттуда, из славянского Юга и из его непосредственного соседства с византийской культурой, родилась славянская азбука и письменность как основа образованности наших славянских народов.

Нет необходимости подробно останавливаться на всей этой славной эпопее деятельности солунских братьев Кирилла и Мефодия в Великой Моравии. Они пришли не в варварскую и отсталую страну. Они помогали создавать в ней понятным языком и новую духовную культуру. В непрестанной борьбе с немецким духовенством они обеспечили расцвет литературного творчества, отмеченного их мировоззрением. Славянский язык из области, близкой их родной Солуни, они возвысили в литературный язык и таким образом включили его в число наиболее значительных языков тогдашнего культурного мира. Они воспитали в Великой Моравии выдающихся учеников, которые потом распространяли их наследие почти по всем славянским странам: в Болгарии, Македонии, Хорватии, Сербии, на Руси. Во всех этих странах их завет пережил долгие столетия. Он сохранился в течение более двух веков и в Чехии, пока не был вытеснен оттуда западной латинской литургией. А через посредство чешской культурной среды он проникал и в зарождающуюся польскую национальную культуру. Славянская азбука и письменность на долгие века стали одним из самых крепких звеньев и самых богатых источников культурного сотрудничества между славянскими странами. Это источник живой воды, к которому мы снова возвращаемся.

*

О том, какие глубокие корни пустил посев солунских братьев в Великой Моравии, свидетельствует тот факт, что в древней церковнославянской литературе сохранилось более пятнадцати переведенных произведений и подлинных текстов великоморавского, то есть чехословацкого происхождения. Большинство переводов церковных книг принадлежит непосредственно перу Кирилла и Мефодия. Было бы излишне еще раз говорить об их мастерстве, которое было уже много раз всесторонне оценено. Зато я хотел бы обратить внимание на то, как высока художественная ценность некоторых оригинальных памятников, возникших на чехословацкой территории и указывающих на то, что их автором был ученик солунских братьев.

Общеизвестно, что младший из них — Константин-Кирилл — сам был талантливым поэтом. По-видимому, именно он составил стихотворный „Проглас“, древнейшее художественное стихотворение, написанное на славянском языке. Уже в общей концепции этого произведения[1] виден одаренный поэт. Оно должно было представлять собой предисловие к

[1] Чешский перевод „Прогласа“ см. в „Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu“ (Избранные произведения чешской литературы с начала до времени Гуса). Издание подготовили Бог. Гавранек и Йос. Грабак, Прага, 1957, стр. 42.

евангелию, подчеркивающее значение Христова учения для всех народов и необходимость понятности его на всех языках, особенно для славян. Как автор выразил этот свой замысел? Он далеко не удовлетворился сухой научной прозой и не допустил читателей или слушателей до мысли, что он говорит сам от себя. В самом начале, в первом стихе, он избрал смелый художественный прием — олицетворение неживой, мертвой вещи. Он олицетворил сам „проглас", свое предисловие, чтобы оно как живое существо сказало вступительное слово к переводу евангелия. Вот первые слова, которые мы оттуда слышим: „Я — пролог к святому евангелию". Автор — живой человек — в поэтической фантазии слился с вдохновенным писанным словом, чтобы оно само убеждало своей „благой вестью".

В ста десяти стихах, написанных воодушевленным стилем, „Проглас" возбуждает внимание слушателей или читателей. Смелыми поэтическими картинами или парафразами цитат из священного писания он воздействует на их чувства, на зрение, слух, обоняние и вкус, чтобы они открыли ум и сердце навстречу проповедуемой правде. Он показывает, что „душа без книг кажется в людях мертвой". К своим читателям и слушателям он обращается задушевными словами „Славяне", „Братья"! Он хочет дать им „замечательный совет, который избавит всех людей от животной жизни и страстности". В поэтических притчах он показывает, как важно слушать священные слова на родном языке, чтобы они не звучали напрасно, как медный колокол: „Кто может перечислить все притчи, // обличающие народы без книг, // не говорящие на понятном языке?" Только просвещенные верой народы победят врага и не погибнут. В поэтических метафорах он напоминает, что истинная вера „подобно семени, падающему на поле, // в сердцах человеческих // нуждается в дожде божьих писаний, // чтобы божья нива дала больший урожай". Поэтому он снова призывает народы внимательно „открыть двери разума" евангельской мудрости.

Талантливый поэт, преданный своей идее, соединился здесь в интегральном единстве с опытным оратором-проповедником и образованным богословом, чтобы создать у нас в „Прогласе" первый пример высоко „ангажированной" поэзии, участвующей в культурной и политической борьбе за новый общественный строй, каким тогда был феодализм со своей церковно-религиозной идеологией. Для выражения своей основной мысли автор использовал самые разнообразные поэтические средства. Если обоснованное мнение, что „Проглас" написан самим Константином-Кириллом, правильно, то это значит, что это произведение возникло уже почти тысячу сто лет тому назад, в период между 863 и 868 годами, то есть до ухода Константина Философа в Рим и незадолго до его смерти.

Но его пример поэтически культивированного слова не исчез. Он продолжал жить дальше среди его учеников и учеников Мефодия. Лучшее свидетельство об этом дает обширная легенда о „Житии святого Кирилла" конца IX века.[1] Она возникла также в Моравии. Вся жизнь

[1] См. „Život svatého Cyrila" (Житие святого Кирилла). Старославянская легенда конца 9 века. Перевод Йос. Вашицы. В цит. сборнике „На заре христианства", стр. 19 и сл.

Константина в „Житии" описана с такими подробностями, что исключена возможность ее написания кем-нибудь, кто не встречался лично с солунскими братьями и кто не получил сведений непосредственно от них. Ведь здесь повествуется о лицах и событиях, часто уже совсем прошедших: о родителях Константина и Мефодия, о детстве и юности Константина, о его деятельности в Византии и во время миссионерско-дипломатических путешествий, т. е. о вещах, которые никто из его учеников в Великой Моравии не мог помнить сам. Мы полностью присоединяемся к мнению, что в возникновении этой первой „моравско-паннонской легенды" непосредственно участвовал Мефодий, который сообщил ее автору точные данные о родителях и деятельности своего брата.

Легенда о „Житии святого Кирилла" уже часто объяснялась с различных сторон, особенно филологической, исторической и богословской критикой.[1] Но думается, что мы до сих пор не дооценили ее замечательное художественное мастерство. Именно эта художественная ценность прочно обеспечивает ей почетное место в истории литературы. Она свидетельствует о том, какой высокой ступени достигла литературная культура еще до конца IX века. Еще первые моравские ученики солунских братьев в связи с византийской культурой в совершенстве овладели искусством поэтического слова.

Основной миссией легенды был обусловлен тот факт, что ее общая тематическая структура, направленная на биографию Константина Философа, разработана неравномерно. Прямая линия повествования о жизни ученого святого в нескольких местах пресекается и прерывается несоразмерно обширными рассуждениями о философских и богословских вопросах. Автор, по-видимому, придавал им большое значение и вкладывал в них ядро актуальной современной полемики. Но он старался стилистически облегчить и эти „ученые" разделы особенно формой диалогов.

Большую же часть легенды может читать и современный читатель как очень увлекательное произведение, полное драматизма. Эпическое повествование оживляется частыми диалогами. Все описание жизни Константина вместе с предисловием разделяется на восемнадцать неодинаковых глав, каждая из которых сама по себе составляет законченное целое. Большую роль здесь играют мелкие происшествия и отдельные события, героем которых является Константин, всегда остроумный и мудрый, красноречивый и находчивый. Он поражает своих друзей и противников не только добродетелями, но также необыкновенной образованностью и знаниями по самым разным областям. Он хорошо знает философию и теологию, так же как грамматику, геометрию, арифметику, астрономию, музыку и диалектику. Свои знания он показывает на бесчисленных практических примерах. Он владеет несколькими языками; кроме своего родного греческого и славянского он легко изучил еврейский, самарийский, а возможно и „русский" (то есть готский или сирийский), так что мог на этих языках читать, переводить и толковать их произведения. Помимо этого, Константин доказал свой гениальный фило-

[1] Новый анализ ее дал Йозеф Грабак в книге „Dějiny české literatury" (История чешской литературы), I, Прага, 1959, стр. 41 и сл.

логический талант изобретением славянской азбуки, кириллицы ли то или глаголицы. Из мелких рассказов, которыми легенда документирует его языковые познания, особенно интересна небольшая глава, где говорится о том, как он прочитал, перевел и истолковал стихи, написанные еврейскими и самарийскими буквами на чаше из драгоценных камней в константинопольском храме святой Софии.

Некоторые из этих кратких повествований носят характер анекдотов. Сюда относится, например, описание того, как остроумно Константин ответил сарацинам, почему они на дверях христианских домов нарисовали дьявольские знаки. В других местах отмечены мелкие „чудеса". Когда перед уходом Константина к брату Мефодию на Олимп его слуга боялся, что им будет нечего есть, к ним вдруг неожиданно пришел незнакомый человек и принес им много еды и денег. В пустыне среди сарацин оба брата среди воды горькой как желчь нашли источник холодной и сладкой воды, которой и утолили жажду. Живо и наглядно описан случай, как Константин отучил фулских язычников от суеверного поклонения якобы священному дубу, сросшемуся с черешней. Против суеверий ему пришлось бороться и в Моравии. Там эти суеверия распространяло даже латинское духовенство, которое пользовалось бессмысленными вымыслами о подземных людях с большими головами, о дьяволах, воплощенных в пресмыкающихся, разрешало соблюдать древние языческие обычаи и придумывало легкое покаяние для убийц.

Закрытые и законченные целые в ходе легендарного повествования представляют собой многочисленные рассуждения о преимуществах христианства перед еврейской религией и перед учением Магомета, о догмате божественной Троицы и о защите славянской азбуки против ереси „трехъязычников", которые в священные книги допускали только три языка, еврейский, греческий и римский. В более широкие тематические разделы входят многочисленные диалоги, употребляющиеся в различных случаях. Удачно использована и форма письма, какое написал, например, император Михаил III князю Ростиславу, посылая к нему в Великую Моравию солунских братьев.

Легенда изобилует большим количеством поэтических притчей, парабол и сравнений. Некоторые из них разработаны в более широкие самостоятельные образы. В дискуссии с хазарским ханом Константин притчей о двух врачах, которые разными способами лечат объевшегося или простуженного человека, доказывает преимущества христианства перед другими религиями. Или, когда сарацины похвалялись своими знаниями, молодой греческий философ сравнил их культуру с обыкновенным вонючим бурдюком воды, начерпанной из моря греческих наук и искусств. И Бога он сравнил с глубиной моря, которую могут переплыть только сильные духом и возвращаются с богатой умственной добычей. Слабые, напротив, тонут в своих прогнивших лодках или едва переводят дыхание.

Все повествование пронизано многочисленными сравнениями, показывающими, что автор легенды мыслил поэтическими образами. Уже упоминая о родителях Константина и его рождении, он сообщал, что „добрая ветвь из доброго корня была выращена молоком без порока". Семилетнему мальчику приснилась прекрасная девушка, воплощенная

София Премудрость, с которой он обручился. В отношении к родителям их „приказание было для него светочем, а закон светом". Бог „уловил его любовью: как когда-то на охоте Плакида оленем, так его ястребом-перепелятником". Когда старый патриарх Иоанн отказывался вести диспут с молодым философом, он выразил это, по словам автора легенды, следующим сильным сравнением. Как не полагается искать цветы осенью, так и старца нельзя гнать в бой, как какого-то юношу. В дискуссии с сарацинами Константин нападал словами: „Огонь испытывает золото и серебро, а человек своим разумом отделяет ложь от истины". Предложение императора Михаила изобрести для славян буквы Константин сначала с опасениями отверг: „Кто может писать речь на воде или прослыть еретиком?" Но впоследствии в Моравии он боролся против языческих суеверий и против ересей латинского духовенства: „Все это он вырвал как терн и сжег огнем своего слова". Так же он победил и в Венеции на пути в Рим, когда на него „набросились епископы, священники и монахи, как вороны на сокола".

В легенде мы найдем бесчисленное количество стилистических тропов, олицетворений, метонимий, метафор и т. д. В ней говорится о „мудрости, пребывающей близ престола". У Константина „ум соединялся с прилежанием, одно превосходя другое". Его „сила слова горела как пламень против противников", так что он „повергал их гордость в прах". „Медовые" и „сладкие слова святых книг" побеждали всех. Ими он успокоил и венгров, которые напали на него, „воя как волки", с намерением его убить. Он „искал Бога сердцем", „пламенел любовью и верой" и достиг того, „к чему стремилось его сердце". Излюбленным приемом в „Житии" является противопоставление контрастных понятий. Константин был „молод телом", но имел „старый разум". Он не старался придерживаться „человеческих обычаев", а „взирал на заповеди Божии". Стилистическое богатство легенды отражалось и в синонимах. Константинопольский логофет оказывал молодому философу „уважение и почтение". А когда его возвели на учительскую кафедру философии, он принял ее „со всей государственной поддержкой и помощью". Однако многие тропы взяты из общей сокровищницы высокоразвитой стилистики или основывались на языке библии, которую автор легенды часто цитировал. Он постоянно пользовался ее метафорическими выражениями, например, когда говорил о Константине, что в нем „учение имело глубокий корень" или что „он не зарыл в землю свою гривну (свой талант)", как некоторые другие. Своим остроумием он победил и патриарха Иоанна, который преждевременно хвастался, что остальные „недостойны быть ему подножием". Причем, конечно, доступ к стилистическому и художественному богатству библии открывали переводы солунских братьев. Из них многому научился и автор нашей легенды.

„Житие святого Кирилла" представляет собой наиболее развитый в художественном отношении памятник нашей старославянской литературы второй половины IX века и вполне заслуженно ставится рядом с „Прогласом". Он убедительно свидетельствует о том, что оба славянские вероучителя из Солуни воспитали в Моравии замечательную школу учеников, раз из их среды мог выйти такой мастер поэтического слова, каким был

автор данной легенды, перенявший от своих учителей вершины византийского словесного искусства. Таким образом он положил у нас основание для поразительного расцвета литературы, вполне равноценного высокому уровню цивилизации великоморавских феодалов при короле Святоплуке.

Интересными художественными качествами отличаются и некоторые другие старославянские памятники чехословацкого происхождения. С легендой о „Житии святого Кирилла" вполне может сравниться „Похвала святому Кириллу". Она также возникла еще в Моравии. Ее написал один из наиболле талантливых учеников солунских братьев, Климент, который уже в 886 г. был изгнан из Великой Моравии, ушел в Болгарию к князю Борису Михалу и стал епископом Велицким в Македонии. Поэтический пафос его „Похвалы" всеми основными качествами напоминает художественные приемы и стилистическое богатство первой кирилловской легенды. Очевидно, что авторы обоих этих литературных сокровищ принадлежали к одной и той же художественной школе. Не исключена даже возможность того, что оба произведения написаны одним и тем же писателем. Оба произведения, воспевающие „учителя славянских народов" Кирилла, представляют вместе с его „Прогласом" тройное созвездие первой величины в начале нашей литературы тысячу сто лет тому назад.

Прочные художественные ценности мы найдем и в дальнейших старославянских памятниках чехословацкого происхождения. Высокой литературной культурой отличаются легенды о „Житии святого Мефодия", о святом Вацлаве, о „Мученической кончине св. Вита". Все они привлекают новым искусством характеристики. Однако они значительно скромнее в выборе художественных приемов и в стилистическом разнообразии. Они придерживаются главным образом сюжетной линии, данной жизненными обстоятельствами святого. Эпическое повествование в них обыкновенно довольствуется только описанием событий и прерывается драматическими диалогами. Они имеют свой собственный определившийся характер не только в художественной структуре, но и в тематическом отношении. Нашему литературоведению предстоит еще выполнить почетную задачу — всесторонне исследовать их специфические качества, в большинстве случаев значительно отличающиеся от латинской легендарной литературы, выраставшей на чешской почве, начиная с середины X века.

*

После прихода Кирилла и Мефодия в Великую Моравию старославянская письменность вложила немалое богатство в основы чехословацкой культуры. Несмотря на то, что ей постоянно приходилось бороться с неприязнью феодалов, ориентирующихся на политику Франкской империи, она оставила у нас прочные следы. Мы встречаемся с ними во все последующие столетия. Наследие солунских братьев веками звучало в священной песне „Hospodine, pomiluj ny", составленной, без сомнения, еще до конца X столетия. Церковнославянская литература сохранилась у нас в монастыре на Сазаве до самого конца XI века, когда она дала многочисленные толчки к взаимным культурным сношениям между чехами и Киевской Русью. О Кирилле и Мефодии вспоминали от XII сто-

летия авторы чешских хроник. При дворе короля Вацлава II оказывался радушный прием русским православным священникам как представителям литургии, принятой в свое время также в Чехии. Достаточно известно, что означал поступок императора Карла IV, пригласившего в Прагу славянских монахов. При нем и по его инициативе в чешский „Пассионал" были включены также жития обоих солунских братьев. Их наследием живо интересовался магистр Ян Гус и как реформатор чешского правописания. На восток к православному миру обращался его сотрудник магистр Иероним Пражский, а после него целый ряд дальнейших сторонников гуситской революции и Чешских братьев.

На церковном соборе в Базеле (в 1433 г.) магистр Ян Рокицана защищал права чешского языка в богослужении и подчеркивал, что это право узаконено у нас со времен Кирилла и Мефодия. На него ссылался и утраквистский священник Богуслав Билейовский, доказывавший в первой половине XVI века историческую последовательность причащения под обоими видами. Богуслав Балбин в своей „Obranĕ jazyka slovanského" (Защита славянского языка) в темную эпоху после битвы у Белой горы восторженно вспоминает дело Кирилла и Мефодия. В 1667 г. моравско-силезский священник Кристиан Готтфрид Гиршментцель издал на латинском языке вдохновенную работу, посвященную обоим солунским братьям („Vita SS Cyrilli et Methodii"). Все это свидетельствует о том, что память о них жила.

Но с новой силой она воскресла в начале чешского и словацкого национального возрождения во второй половине XVIII века. Их эпохальное творчество стало предметом всестороннего изучения. Им интересовались языкознание, история и литературоведение. К нему обращались наши передовые просветители во главе с Добровским: Франт. Фаустин Прохазка Геласиус Добнер, Вацлав Фортунат Дурих и другие вплоть до Шафарика и его последователей. Для глубокого исследования жизни и творчества Кирилла и Мефодия, их славянской азбуки и письменности, были проведены многочисленные принципиальные полемики, замечательным образом обогатившие основы новой славистики даже в международном масштабе.

Честь памяти солунских братьев неоднократно воздавали также чешская и словацкая поэзия XIX века. Из чешских поэтов поколения просветителей их воспевал уже Вацлав Алоис Свобода. Особенно восторженные почитатели кирилло-мефодиевской традиции были в Словакии, где она связывалась с воспоминаниями о минувшей славе Великоморавской империи Сватоплука. Ее придерживался Ян Коллар в своем произведении „Slávy dcera" (Дочь славы) и гордился тем, что „Гус — наш, наши также и Непомук, и Кирилл". Удачнее всего она инспирировала Яна Голлого, написавшего в тридцатые годы два обширных героических эпоса, т. наз. „„vítazské básně" („победные стихи"), названные „Сватоплук" (1833) и „Кирилло-Мефодиада" (1836) вместе с прозаическим жизнеописанием обоих „славянских благовестников". Эта же тема привлекала Людовита Желла и поэтов поколения Штура, в особенности Иозефа Милослава Гурбана и Яна Ботто.

Широкий отклик всей чешской общественности имели две годовщины славянских апостолов: в 1863 году тысяча лет со времени их прихода в Моравию и в 1885 г. тысяча лет со дня смерти Мефодия. Католическая церковь стремилась использовать обе годовщины в свою пользу против прогрессивных традиций гуситской революции. Моравский Велеград у Угерского Градиште стал местом паломничества и символом стремлений к единству католической и православной церкви. В реакционном смысле использовалась память Кирилла и Мефодия также русскими славянофилами, которые в течение всей второй половины прошлого столетия старались во имя ее привлечь чешскую и словацкую общественность к православию. С другой стороны, Адольф Гейдук в своем стихотворении „Cestou našich apoštolů“ (Путем наших апостолов) и Гвиездослав в замечательных стихах своего „Žalmu“ (Псалма) высоко ставили общечеловеческое и культурное значение мирной миссии братьев Кирилла и Мефодия.

О том, что в наш двадцатый век их наследие не исчезло с горизонта чешской и словацкой культуры, свидетельствуют новые художественные и научные произведения. Кирилло-мефодиевские мотивы звучали в драматической трилогии Франка Воллмана о „Великой Моравии“ (1924), в историческом романе о „Святоплуке“ (1928) Ладислава Надаши-Йеге, так же как в трагедии Ивана Стодолы „Král Svätoplük“ (Король Святоплук) (1931), недавно положенной на музыку в опере Эугена Сухоня. А наша Чехословацкая академия наук издает — как известно — монументальный „Словарь старославянского языка“, подготовлявшийся еще с 1944 г. В нем собрано все богатство из старославянских памятников кирилло-мефодиевской эпохи.

Мы бесконечно счастливы, что наши предки в Великой Моравии стали уже одиннадцать веков тому назад активными участниками дела, которое принесло такие богатые и благословенные плоды. Оно помогало развитию культуры всех наших народов. И из дали веков озаряет и наши дни. Да будет этот праздник тысяча сотой годовщины создания славянской азбуки и письменности дальнейшим мощным центром великолепного расцвета нашей новой общей социалистической культуры и нашего чехословацко-болгарского сотрудничества на основах интернационального, пролетарского братства!

Проф. КИРИЛ МИРЧЕВ, чл.-кор. на БАН

КОНСТАНТИН-КИРИЛ, СЪЗДАТЕЛ НА СТАРОБЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

Най-значителното събитие в историята на българската култура е създаването във втората половина на IX в. на първата българска азбука, така наречената глаголица, и изграждането на старобългарския литературен език, най-стария славянски литературен език. Събитието е свързано, както е известно, с моравската мисия на солунските братя Константин-Кирил и Методий. За него се говори съвсем накратко в житията на двамата братя, като не е пропуснато, разбира се, в духа на средновековната хагиографска книжнина да се подчертае, че постигнатото е станало по благоволението на божествени сили. Тези жития, въпреки неизбежния легендарен елемент, какъвто те в същност съдържат в минимални размери, остават най-достоверните източници за живота и дейността на Константин-Кирил и Методий и за историческите условия, сред които става изграждането на старобългарския литературен език. Цялата предварителна работа, която е могла да осигури успеха на моравската мисия, т. е. съставянето на подходяща славянска азбука и преводът на избрани части от евангелието, е паднала върху плещите на по-малкия брат Константин-Кирил. В момента той се е намирал в разцвета на своите творчески сили. Блестящите резултати, които той постига, ни стават доста ясни и убедителни, като се вземе пред вид, че през целия си дотогавашен живот, покрай подчертаните си интереси към философията и поезията, той е имал будно и неугасимо влечение към езикови занимания. Доста красноречиви доказателства за това намираме и в неговото житие. Още в невръстни години той се моли да бъде посветен в граматическото изкуство. Желанието му се сбъдва, когато бива повикан да се учи в Цариград. Между овладените от него тук науки неговият биограф поставя на първо място граматическите. Забележителна в това отношение е осмата глава на житието, в която се описва как пристигналият с политическа и религиозна мисия в Херсон Константин-Кирил изучава основно еврейски език, касаело се е в същност за задълбочаване на познанията му по еврейски език, който той е владеел от по-рано. В Херсон Константин-Кирил е превел според житието му и осем части на граматиката — един доста неясен пасаж, може би се е касаело за превод на еврейска граматика на гръцки език; той влиза тук в диспут с един самарянин и с удивителна лекота започва да чете предадената му книга на самарянски език. Пак в Херсон той намира готско или сирийско евангелие и псалтир, с голяма бързина разкрива свойствата на техния език, успява да разграничи ясно съгласните

от гласните и с бързина започва да чете книгите и да говори езика, на който те са били написани при обща почуда на всички, които стават свидетели на това произшествие. А в четиринайсета глава от житието се разказва, че Константин-Кирил е успял да разчете един надпис върху чаша от скъпоценен камък, която се е пазела в цариградската черква „Св. София". Дотогава никой не е могъл нито да прочете, нито да преведе този надпис. Очевидно Константин-Кирил е притежавал рядка способност да вниква в особеностите на чужди езици, да се ориентира бърже не само в тяхната граматична структура, но и в тяхната фонетична изява, като при това е бил склонен да сравнява и преценява различията от граматично и фонетично естество между два езика. В осмата глава на неговото житие изрично се подчертава, че когато в Херсон е слушал чужда реч, той е вниквал в нейния смисъл, като я сравнявал със своята собствена реч. При тая толкова подчертана склонност към изучаване, анализиране и сравняване на езици не може да ни се вижда странен фактът, че Константин-Кирил е имал пълно разбиране за индивидуалните свойства на българския език от IX в., който той, като роден солунчанин, е познавал из основа от най-ранно детство. Той не е могъл да не знае за опитите, които славяно-българите са правели след своето покръстване да предават речта си с гръцки букви, опити, за които говори Черноризец Храбър. Той не е могъл рано да схване техните несъвършенства. Забележително е онова място в Методиевото житие, в което се казва, че двамата братя, след като се съгласяват да заминат за Моравия, се отделят на молитва заедно с други, които са били „того же доуха, его же и сн", т. е. с хора, обладани от същия дух, хора техни съмишленици. Очевидно двамата братя са поддържали тесни връзки със славянобългарското население, при тях са идвали млади славяно-българи и са ставали техни ученици. Невъзможно е било в това общуване да не са се разисквали въпроси около славянобългарския език. Някои от тези ученици солунските братя взимат със себе си в Моравия.

Задачата, с която Константин-Кирил се заема, когато дава съгласието си да оглави мисията, определена за Моравия, му дава конкретен повод да осъществи на дело това, върху което е размишлявал дълго време и може би дълго време е проектирал, т. е да изработи азбука, която да служи като удобен инструмент за графично предаване на българската реч от IX в. Така Константин-Кирил създава своята глаголица. Това е първата българска азбука и същевременно най-конкретното свидетелство, с което разполагаме, за изумителната вещина на създателя ѝ да долавя фонетичните тънкости на даден език. В това отношение глаголицата на Константин-Кирил е действително гениално постижение. Голям усет е бил необходим да се определят буквени знаци за немалкото на брой гласни и съгласни, които са били типични само за българския изговор от IX в. Напълно точно е било доловено от него носовото произношение на някои гласни в старобългарски език, нюансиращият се съобразно с положението в думата гласеж на еровите гласни, напълно своеобразният фонетичен характер на ятовата гласна и т. н. Прекрасно са били доловени и специално обозначени с диакритичен знак някои омекчавания на съгласни. От глаголицата се вижда, че Константин-Кирил е имал и свое собствено отношение към някои фо-

нетични особености на съвременния му гръцки език. За означаване на мекия характер на гръцката съгласна *г* в думи от гръцки произход в глаголицата той въвежда специален знак, с какъвто гръцката графика не разполага.

Константин-Кирил е имал пълно съзнание за това, че най-отличителната черта на всяка азбука е преди всичко нейното еднообразно стилно оформяване. В това отношение начертанието на глаголическите букви е безупречно. Вън от това азбуката на Константин-Кирил поразява със своята оригиналност, което е било ясно и за неговите съвременници. Напълно самобитните качества на първата славянска азбука се подчертават още в похвалното слово за двамата солунски братя, в което Константин-Кирил се величае като нов апостол, който изгражда своето дело не върху чужда основа, а създава нови писмена. Глаголицата стои далеч както от латинското, така и от гръцкото писмо. Усилията да се докаже, че тя имитира гръцкото минускулно писмо, отидоха напразно. По своя външен вид тя напомня повече източните азбуки, но е невъзможно да бъде поставена в генетична зависимост с никоя от тях. Съвсем естествено възниква въпросът — коя е била причината Константин-Кирил при създаването на своята азбука да не се облегне нито върху латинското, нито върху гръцкото писмо. Отговор на този въпрос ще трябва да търсим в изключителната всеотдайност, с която той подема делото за създаване на славянска литургия, в неговия чист славянски патриотизъм. На Константин-Кирил е било напълно известно, че всички големи народи — гърци, латини, копти, евреи, сирийци, арменци, перси — са притежавали свои собствени азбуки и своя собствена литература. Собствената азбука е била символ на народностна независимост и култура. Съвсем естествено Константин-Кирил е искал да вреди славяните в числото на „големите народи, които славят бога на своя собствен език", както се говори в неговото житие. Приспособяването на гръцката или латинската азбука към славянската реч би свидетелствувало за зависимост от Византия или от Рим. А Константин-Кирил е имал желание да отреди самостоятелно място на славяните между Изток и Запад. Затова именно той съставя за тях своята напълно оригинална азбука.

Обаче въпреки своите превъзходни качества, въпреки своята стилна издържаност, глаголицата на Константин-Кирил е криела известни практически неудобства. И най-възторженият почитател на новия апостол не би могъл да отрече, че тя е била мъчно за усвояване и трудно за четене писмо. Тази дефектна страна на глаголицата не е могла да се обезсили от обстоятелството, че въпреки всичко тя, както доказа това чешкият калиграф Менхард, е била доста удобна за писане. По-голямото число от глаголическите букви са действително по-комплицирани от кирилските, но те са могли да се пишат по-бързо, без да става нужда инструментът, с който се е писало, да се завъртява много. Но и да беше се създала възможност глаголицата да бъде използувана сред западните славяни по-дълго време, тя неминуемо би се подложила на реформи. За това говори и фактът, че въпреки ограничената ѝ употреба като черковно писмо сред далматинците, тук тя доста рано, още в XII и XIII в., била подложена на известно опростяване. Още по-благоприятни за нейното ограни-

чаване се били политическите и културните условия в Симеонова България. И тя действително започва да отстъпва в българските земи бързо пред кирилицата, която взима за свой образец едрото гръцко писмо, но използува за изразяване на типичните български звукове съответните букви от глаголицата било направо, било чрез стилното им приспособяване към гръцкото писмо. По такъв начин кирилицата наследява от глаголицата необходимата точност и взискателност за графичното изобразяване на българската реч и по своите достойнства стои на еднакво равнище с нея.

Създал своята глаголица, Константин-Кирил започва да превежда от гръцки избрани четива от евангелието и по такъв начин слага основата на старобългарския литературен език, като използува за тази цел югозападния български диалект на солунското славянобългарско население от IX в. И тук блесват изключителните дарби на този богато надарен нов апостол. Ако при създаването на своята азбука Константин-Кирил изпъква като отличен фонетик, при превода на изборното евангелие той проявява качества на дълбок познавач на българската народна реч от IX в., на прекрасен стилист и необикновено умел преводач. Със своите езикови и стилни качества първият превод на апракоса от Константин-Кирил остава ненадминато майсторско дело в цялата старобългарска литература. Големите слависти от втората половина на XIX в., когато проучването на старобългарските паметници не бе достатъчно напреднало и задълбочено, взимаха критично отношение към преводите на Константин-Кирил. Те виждаха в тях недостатъци и ги критикуваха често пъти доста остро. Дори в самото начало на нашето столетие видният полски славист А. Брюкнер окачествя езика на Константин-Кирил като безцветен, като език, който правел впечатление на нещо заучено, но не и на нещо вродено. Но след като се откриха всички известни досега старобългарски паметници и след тяхното подробно проучване постепенно ставаше ясно, че сме изправени пред преводаческо дело, което в условията, в които е трябвало да се изпълни, е белязано с несъмнена гениалност. Изследвачите, които в началото обичаха да говорят за преводаческите похвати на Константин-Кирил като за негова преводаческа техника, постепенно заговориха за тях като за преводаческо изкуство. И действително в Константин-Кириловия евангелски превод ние напразно бихме очаквали да видим някакъв примитивен опит, пълен с недостатъци, нещо, което ни се вижда неизбежно, защото за пръв път се е превеждал гръцки евангелски текст на език, неизползуван дотогава за книжовни цели и следователно литературно напълно необработен. Достатъчно е по този повод да си припомним, че готският евангелски превод на Вулфила е извършен в същност на един смесен гръцко-готски език. В Константин-Кириловия превод обаче ние не намираме неясност в строежа на изреченията, неправилни синтактични съгласувания. Липсват и места, чийто смисъл би ни станал ясен само ако прибегнем към помощта на гръцкия оригинал, нещо обикновено напр. в преводите на Йоан Екзарх. В крайно изолирани случаи, и то предимно в синтаксиса, е бивала пренебрегвана чисто славянската основа на старобългарския език, за да се даде място на някой гръцки езиков обрат. Малко са и лексикалните чуждици, които биха помрачили чистотата на

българската реч. Безспорно в това отношение Константин-Кирил е трябвало да се бори с необикновени трудности. Лексикалният състав на неговия превод неминуемо е трябвало да бъде разширен. Необходими са били нови думи за изразяване на нови понятия, на нови семантични нюанси. Тук преводачът е действувал предпазливо и умело. Останалите непреведени гръцки думи са от по-специфичен терминоложки характер. Но и те на места се превеждат. Напр. Константин-Кирил употребява ту стратигъ, ту народната дума воевода, ту диначаръ, ту народната дума пѣнязь. Най-често преводачът е калкирал даден гръцки израз със средствата на народната реч, когато не е могъл да намери в нея по-подходящо негово подобие. По такъв начин той създава нови книжовни думи, голяма част от които използуваме и днес, напр. пророчьство по гр. *προφητεία*, *злословя* — зълословити по гр. *κακολογεῖν*, *откровение* — откръвение по гр. *ἀποκάλυφις*, законоучитель по гр. *νομοδιδάσκαλος* и т. н.

Вижда се следователно, че още при зараждането му в старобългарския литературен език хващат корен доста голям брой композита, които, строго погледнато, са стояли в противоречие със свойствените на славянобългарската реч словообразователни похвати. Този начин на калкиране е продължил още по-усилено в по-късния развой на старобългарския литературен език. В превода на Константин-Кирил забелязваме обаче ясно как понякога нетипичните за народната българска реч сложни думи са били избягвани. Едно гръцко *συνοδία* „спътници" той замества с чисто народната дума дружина, а гръцкото *πρωτότοκος* „първороден" заменя с *първенец* — първѣнець. Гръцкият глагол *εὐχαριστεῖν* доста рано е бил калкиран в старобългарски с *благодаря* — благодарити. В първоначалния превод на Констатин-Кирил на негово място е стоял простият народен глагол хвалити или съчетанието хвалу въздати.

Отделни гръцки думи са превеждани с удивително майсторство. Нека спомена тук поне за превода на гръцко *ὑποκριτής* с *лицемер* — лицемѣръ. Имаме големи основания да предполагаме, че думата не е била народна, че тя е била умело изкована от самия Константин-Кирил и е предавала образно и напълно точно смисъла на гръцкото *ипокрит*.

Правят впечатление малкото на брой случаи в превода на апракоса, когато под влияние на гръцкия оригинал Константин-Кирил е придавал на някоя старобългарска дума значение, каквото тя не е имала. *Чудесата* той често нарича силы под влияние на гр. *δύναμεις*, на глагола *отпускам* — отъпоустити той придава значение на 'прощавам' под влияние на гр. *ἀφίημι*. Думата слово у него има различните значения на гр. *λόγος* — покрай основното си значение тя значи още 'причина', 'сметка' и 'разум'. Привеждаме тези случаи не за да изтъкнем някакви дефекти в превода на Константин-Кирил, но да подчертаем, че те със своята малобройност по-скоро издават умението на преводача на първата българска книга да брани чистотата на българската лексика. Защото опитът ни учи, че при първоначални преводи, правени на неукрепнал в книжовна практика език, явления от подобен род могат да бъдат стократно повече. Константин-Кирил не само е умеел да преведе гръцката дума с българска, но се е

справял отлично и с многозначността на редица думи в гръцкия оригинал. Той е знаел напр. кога да преведе гръцката дума ἡλικία ту с *възраст*, ту с *ръст* (големина на тялото), кога на гръцката дума πενθερά да придаде значение на *свекърва*, кога на *тъща*. Той превежда гръцкия глагол ὁδηγεῖν 'водя' с ВОДИТИ, но преносното му значение на 'ръководя, уча' превежда с НАСТАВИТИ. Той умело е боравел с лексикалното богатство на българската народна реч от IX в. и превежда напр. гр. λοιμός ту с ПАГОУБА, ту с МОРЪ, а гр. κώμη ту с ВЬСЬ, ту с ГРАДЬЦЬ.

За Константин-Кирил евангелският текст е бил свещен текст. Той се е стараел да превежда точно, за да не накърнява тази светиня. При такова отношение към текста, при очевидните трудности да се превежда на народен език доста сложното в езиково отношение евангелско повествуване, съществувала е голяма опасност да се изпадне в рабска зависимост от езика на оригиналите и да се замъгли чистотата на славянската българска реч. Достатъчно е тук да се обърне внимание върху един-два случая, при които много лесно са могли да бъдат присадени в стария български литературен език несвойствени на народната българска реч езикови похвати. Гръцкият език е употребявал напр. нашироко родителната форма за притежание. Същата особеност е притежавал и българският език от IX в., но при очевидната тенденция тя да бъде ограничавана в максимални предели и заменяна с прилагателни притежателни или с дателни форми. Константин-Кирил е доловил тънко тая особеност и никога в своя превод не говори за *сина на бога*, т. е. както е стояло в неговия оригинал и както е могло да се срещне в краен случай и в старобългарската реч от IX в., но винаги пише *синът божи*. И така при десетки подобни случаи — редките изключения с буквален превод на гръцкия родителен падеж за притежание не могат да имат голямо значение. Вижда се следователно, че като преводач Константин-Кирил е стоял на много по-високо равнище, отколкото мнозина днешни български преводачи, които пренебрегват тази останала и досега типична за българския език особеност. Удивителна е последователността, с която Константин-Кирил употребява в своя превод дуалните форми в областта на имената и глаголите, за което не е имал опора в гръцкия език от неговата епоха. В нито един случай той не се е поддал на образците на своя оригинал в тая насока за сметка на чистотата на славянобългарската реч. Колко тънък усет е бил необходим, за да се заменят гръцките плурални форми с типични за българския език форми за единствено число при случаи като ОБОЄ за гр. ἀμφότερα, РАВЬНО за гр. τὰ ἴσσα, О МАЛѢ за гр. ἐπι ολίγα. Същата самостоятелност Константин-Кирил проявява и когато употребява типичните за българския език съчетания на местоименен субект в ед. число със сказуемо в мн. число. Той пише напр. *доброто семе това са. . .* и т. н., при все че в гръцкия оригинал е имало показателно местоимение в мн. ч.

Не може обаче да се отрече, че при известни случаи в синтаксиса влиянието на гръцкия език е успяло да активизира и размножи и във внимателния превод на Константин-Кирил известни езикови особености, които в народната реч са имали по-скромен обсег. Такъв е случаят с

разнообразните причастни форми, чиято широка употреба в Константин-Кириловия превод, наложена от оригинала, придава на старобългарския литературен език малко изкуствен, не типично народен оттенък. Почти същото се е повторило с широко застъпената в превода на апракоса конструкция на *самостоятелния дателен падеж*, една действително народна езикова издънка, но ненормално раздута като равноправен заместник на гръцкия самостоятелен родителен падеж и по такъв начин здраво закрепила се в старобългарския литературен език през целия му по-късен развой. Нека обаче подчертаем, че употребата на тази абсолютна конструкция в апракоса е напълно правилно прокарана без нито един случай от рабско поддаване на гръцкия оригинал, докато напр. в Супрасълския сборник, един старобългарски неевангелски паметник от XI в., срещаме некритично и неестествено употребена конструкция на абсолютен родителен падеж — врѣмене зовѫшта — като буквален превод на гр. *καιροῦ προσκαλοῦντος*. Единични отстъпления в първата българска книга от правилната употреба на родителния падеж при отрицание — все влияние на гръцкия оригинал, не са се отразили пагубно върху синтаксиса на старобългарския литературен език, т. е. върху оная негова страна, която най-лесно е могла да даде достъп на чуждоезично влияние.

Бихме отишли доста далеч, ако опитаме да приведем всички достойнства на Константин-Кириловия превод, в който старобългарският литературен език получи своето прекрасно оформяване. Ще обърнем внимание още на една негова страна — умелото боравене със синонимите. Константин-Кирил, както казахме вече, е залягал да превежда точно. Но той не се е придържал сляпо към своя оригинал, не е превеждал буквално. Първата негова грижа е била да предаде преди всичко истинския смисъл на текста. Имаме сериозни основания да допускаме, че това свое принципно становище той е изложил в специално съчинение, което е служело един вид като предговор към неговия евангелски превод. Известно е, че Йоан Екзарх придружава своя превод на „Небесата“ от Йоан Дамаскин с предисловие, в което се спира върху някои основни въпроси на преводаческата дейност. Един крайно лошо запазен пергаментен лист от началото на XII в. съдържа текст, който се покрива в основните части на съдържанието си с предговора на Йоан Екзарх. Френският славист Вайан, един от най-големите авторитети в областта на старобългарския език и старобългарската литература, като се занима с тази оцеляла отломка от стар български ръкопис, се помъчи да докаже, че тя представя част от предговор на Константин-Кирил, написан според него първоначално на гръцки език, към неговия евангелски превод. Този предговор с леки изменения е бил използуван от Йоан Екзарх. По своето съдържание той подхожда за предговор към евангелски текст. Неговият автор, т. е. Константин-Кирил, е бил добре запознат с историята на преводите на евангелието на различни езици, дори с преводите, вършени от еретици. За своя превод на български той казва, че е желаел да го изпълни колкото се може по-буквално поради уважението си към свещения за него евангелски текст, но не е могъл да превежда дума по дума, защото важен е бил преди всичко смисълът и той е трябвало да се спазва, а не да се робува на думите.

Този принцип е бил прокаран в първата българска книга по блестящ начин. Константин-Кирил си е позволявал напр. да превежда един и същ гръцки глагол с различни български глаголи, като се е съобразявал с типичното в описваните положения. Употребяваният много често в евангелския текст гръцки глагол *βάλλειν* 'хвърлям' се превежда според случая с огромно число старобългарски глаголи, употребени с правилен езиков усет. Така напр. негодната сол в старобългарския превод не се 'изхвърля' навън, както е казано в гръцкия оригинал, а се *изсипва* навън. Особено характерен в това отношение е разказът за злите лозари. Във варианта, който четем у Марко, лозарите *изхвърлят* сина на собственика, защото го убиват в лозето. Но във варианта у Матей и Лука те в старобългарския превод го *извеждат* (в гръцкият текст го *изхвърлят*) вън и там го убиват. Тази толкова ясно доловена разлика в значението според известния словенски учен Гривец превъзхожда всички съвременни преводи и коментарии на този евангелски пасаж. Тъй като става дума за превъзходствата на Константин-Кириловия евангелски превод спрямо други преводи, нека подчертаем още един факт, който ясно изтъква качествата на първата българска книга. Гръцката дума *χώρα* означава 'местност', 'област', 'територия'. На едно място в евангелския текст тя е употребена в стеснено значение на *обработвана площ*. Константин-Кирил напълно смислено е превел в тоя случай гръцката дума с *нива*, докато в латинския превод е употребена неточно думата regiones.

Удивителен е разнообразният начин, по който се превеждат и други гръцки глаголи. Глаголът *ξηραίνομαι* 'изсъхвам' е преведен по три начина. Константин-Кирил превежда буквално глагола, когато се говори за смоковницата — смоковницата изсъхна — смоковьница исъше, но изворът не „изсъхва", а *изсеква* — исѣкнѫ источьникъ, а за живо същество, което линее, става сухо, мършаво, той употребява стария глагол оцѣпѣнѣти — скръжьштетъ зжбы своимн и оцѣпѣнѣетъ. С три български глагола, подчертаващи тънки семантични нюанси, той превежда гръцкия глагол *ἐκριζόω* 'изтръгвам'. Буквален превод на глагола Константин-Кирил употребява само когато се касае за изтръгване на плевели или пшеница. Там, гдето гръцкият глагол е употребен за изтръгване, унищожаване на градина, Константин-Кирил е предпочел да употреби глагола *изкоренявам* — искоренити. А за изтръгване на овощни дървета той употребява глагола въздеръ — въздьрати, който трудно бихме употребили днес в смисъла в който е употребен в старобългарския евангелски превод. Гръцкият глагол *κατάγνυμι* 'счупвам', 'пречупвам', стб. прѣломити Константин-Кирил употребява, когато говори за пречупената от вятъра *тръстика*. Но когато се е касаело за телесен орган, той умело използува народния, близък по смисъл глагол *пребивам* — прѣбити, напр. за счупването на коленете на разпънатите — молиша пилата да прѣбиѭтъ голѣни ихъ.

Приведохме само няколко подбрани случая за самостоятелно отношение на Константин-Кирил към глаголите на неговия гръцки оригинал. Не са малко и случаите, при които той превежда свободно и други части на речта с много верен усет за свойствата на българската реч. Напр. в гръцкия оригинал немият, когото Исус излекува, започва да го-

вори *право* — *ὀρθῶς*. Константин-Кирил не превежда тук буквално — в неговия превод немият започва да говори не „право“, а *чисто*. Узрялата, готова за жътва нива в гръцкия оригинал е окачествена като *бяла, светла* — *λευκός*. За Константин-Кирил тя е *плава* — т. е. *жълтеникава*. Колко много тоя превод на Константин-Кирил напомня Лермонтовата *желтеющая нива*. Според свидетелствата на един старобългарски апракос, носещ име Асеманиево евангелие, Константин-Кирил се е отклонил от гръцкия оригинал и при превода на онзи пасаж у Лука, който на гръцки гласи „Колко пъти желаех да събера твоите деца, както кокошката събира своите пилета под крилете си“. Славянският преводач е предпочел да употреби много по-точен и по-убедителен образ — той заменя именно гръцкото *ὄρνις* 'кокошка' със старобългарското име на *квачката* — лѫжаꙗ.

Понякога със своя свободен превод Константин-Кирил се е стремял да запази типични стилни обрати на гръцкия текст, които при буквален превод биха загубили своята изисканост. Той не превежда буквално с „не събирайте съкровища“ (ценности) гръцката фраза *μή θησαυρίζετε θησαυροῦς*, но с не съкрꙑвайте съкровишть само за да запази своеобразното свързване на думи с еднаква етимология в гръцкия текст.

Изворите величаят Константин-Кирил не само като философ и поет, но и като певец. Той и неговият брат Методий са били прекрасно упражнени в литургичното пеене, което източният ритуал е застъпвал много по-широко, отколкото западният. В житието на Константин-Кирил се казва, че той заедно със своите ученици е *изпял* в най-видните римски църкви славянската литургия. В похвалното слово за двамата братя се изтъква, че Методий се е занимавал усърдно с литургийно пеене още във Византия, а после като моравски епископ е украсил църквите с духовни песнопения. Когато е правел своя превод, Константин-Кирил е имал пред вид, че той пише текст, който е трябвало да се цитира гласно, а евентуално и да се изпява. На това обстоятелство, както твърди чешкият славист Вайнгарт, се дължи крайно прецизното изграждане на старобългарския преведен текст в стилно отношение. Ако този текст и до днес при рецитация звучи хубаво, причината за това не бива да се търси само в изключителното вокално богатство на старобългарски език, а и в съзнателното изграждане на фрази с издържана музикална линия.

С Константин-Кириловия превод на изборното евангелие започва историята на старобългарския литературен език. Скоро, вероятно на моравска почва, изборното евангелие е било попълнено, съставен е бил пълен текст на евангелието. Някои предполагат, че това е станало след смъртта на Константин-Кирил. Както казахме вече, в цялата по-късна старобългарска литература няма произведение, което така ярко да блести със своите езикови качества, както преведените от Константин-Кирил избрани евангелски четива. Когато са се попълвали останалите части на евангелието, Константин-Кириловия превод е бил подложен на известна ревизия. Най-новите изследвания за отношението на апракоса, т. е. изборното евангелие, към тетрата, т. е. пълния текст на евангелието, доказаха, че прибавените по-късно текстове отстъпват в езиково отношение на първите. Основната тенденция в по-късните редакции на старобългарския евангел-

ски превод е максимално сближаване на българския текст към гръцкия оригинал. Преводаческите принципи на Константин-Кирил са били забравени. Това особено ясно личи в редица текстове, запазени в среднобългарски езиков вариант.

Константин-Кириловият превод е послужил като солидна основа за по-нататъшното изграждане на старобългарския литературен език. Със своите прекрасни образци на чисто народни обрати, с умело оформена книжовна лексика, в по-голямата си част поставена на народна основа, но и с необходимия запас от калкирани думи с по-тясно терминологично, предимно религийно значение, за които съвсем естествено народната реч не е могла да предложи готов материал, с абсолютното спазване на типичната за народната реч суфиксация, с малкото на брой чужди думи този превод е дал бърз тласък за разцвета на старобългарската книжнина. Българската книжовна продукция от края на IX в., от X и XI в. спечели неоспорим авторитет и се превърна в неизтощим извор за подхранване на книжовната дейност на онази част от славянството, която остана в сферата на византийското културно и църковно влияние. Сред тези славяни старобългарският език бе възприет направо като книжовен език. С течение на времето по един напълно естествен начин върху него започна да се упражнява влияние, предимно фонетично и лексикално — от страна на местните славянски езици. Така се оформиха различните редакции на старобългарския литературен език, между които руската редакция получи не само най-широко разпространение, но изигра най-значителна културна роля сред източните и южните славяни.

Проф. ИВАН ЛЕКОВ, чл.-кор. на БАН

ДЕЛОТО НА КИРИЛ И МЕТОДИЙ В СЛАВИСТИКАТА

Славянската филология се създаде като наука за историята на славянството, за неговия бит и култура и преди всичко за славянските езици и литератури. Въпреки старанията на някои видни славяноведи да стеснят обема на тази комплексна научна дисциплина в един или друг смисъл и досега това широко схващане на обсега на славянознанието, наричано вече все по-често славистика и застъпено в трудовете на такива именити учени като Й. Добровски, П. И. Шафарик и И. В. Ягич и др. продължава да бъде актуално и се поддържа от мнозина. Един от аргументите в полза на това становище е и този, че средищният въпрос на славянската филология от столетие и половина насам е бил Кирилометодиевият въпрос, който, както е известно, има свои различни аспекти — исторически, езиковедски и литературоведски. И наистина делото на двамата славянски просветители — солунските братя Кирил и Методий — има разнообразни страни, които са били подлагани на разглеждане от страна на мнозинството от представителите на славянската филология още от епохата на нейното основаване в края на XVIII и началото на XIX в. до наши дни.

Преди всичко за политическата и културната история на славянството е важно онова, което се отнася до жизнения път, дейността и ролята на славянските апостоли в прикритата и явна съдбоносна борба между Източната и Западната църква, Византия и Рим, отразена в моравската мисия на Кирил и Методий, а навярно и в останалите просветно-религиозни пратеничества. Историците-византолози се интересуват и от сложните взаимоотношения между Византия и славяните във връзка с делото на Кирил и Методий. Тази тематика навлиза безсъмнено и в пределите на славистиката. Ето защо особено е бил оспорван от някои слависти характерът на Кирилометодиевите мисии и специално най-важната — моравската мисия на двамата просветители.

Не само на специалистите е известно, че в преобладаващата част от огромната литература, посветена на Кирилометодиевата дейност във Великоморавия и Панония, се изтъква, че двамата мисионери действуват като представители на Източната църква и на Византия срещу плановете на римо-католическото духовенство, но под тази религиозна форма се крие истинското, по-дълбоко политическо съдържание на конфликта между пангерманизма и славянството. В славистиката Кирил и Методий са назовавани с право апостоли на славянското самосъзнание, бранители на славянските народи от немското верско и политическо нашествие на Изток.

Винаги е било смятано за безспорно, че тяхното дело спасява славяните не само от религиозно претопяване, но и от насилствена немска асимилация и от чужда и вредна политическа ориентация.

Общоприето е убеждението, че целта на Великоморавската мисия е била да се пресекат чуждите влияния в процеса на християнизирането и да се заздравят още повече връзките на Великоморавското княжество с Византия, за което убедително говорят и някои археологически находки в последните години. Но наред с тази безсъмнена историческа картина в славянознанието отдавна са изказвани и предположения за тясно черковния, само религиозен характер на Моравската мисия на Кирил и Методий. Полският учен Ал. Брюкнер, комуто иначе славянската филология дължи твърде много, още в 1903 г., а по-късно по-обстойно в книгата си Die Wahrheit über den slawen Apostel, Tübingen, 1913, се опита да внуши подобна мисъл, която въпреки основателните критики той защищаваше упорито и по-късно без всякакви изгледи за успех. За това свое неправилно увлечение той заслужи и укорите на някои свои съвременници, които го обвиниха, че в дискусиите по Кирилометодиевия въпрос застъпва тевтонска позиция (срв. напр. Н. Мухин, Голос тевтона о славянорусском деле, ТКДА, XV, 1904, стр. 10—45). В отговор на тези съмнения най-пълно и убедително изтъкна и доразви необоримата теза за дипломатическата основа на Кирилометодиевото дело и специално на великоморавската мисия чешкият византолог Франтишек Дворник (срв. Fr. Dvorník, Les slaves, Byzance et Rome au IX siècle, Paris, 1926; Les légendes de Constantin et de Methode, vues de Byzance, Prague, 1933, и др.).

Към историческата проблематика предимно се отнася и спорът за достоверността на изворите за живота и дейността на двамата солунски братя, както и предположенията за техния славянски народностен произход и за наличието на някакво предкирилометодиево славянско писмо. Наистина прав беше полският славист Т. Лер-Сплавински, когато още преди Втората световна война се застъпи за сериозна ревизия на източниците. (срв. T. Lehr-Spławiński, Cyrillo-Methodiana, Lwów, 1936).

Известно е, че писмените източници, в които е отразена историята на Кирилометодиевото дело, от гледище на техния език са три вида: славянски, гръцки и латински.

Най-многочислена литература е създадена около тълкуването на славянските източници, т. нар. Пространни жития на Кирил и Методий, които са запазени само в по-късни преписи, открити от руския учен Горски. Освен това към славянските източници спадат похвалните слова, проложните жития, легендите (Солунска и Корсунска), Сказанието на Черноризец Храбър, Житието на Наума, службата на седмочисленицитe и Климента, Славословието на Кирил и Методий и техните ученици в Синодика на царя Борила, съчинението на Константин Костенечки за писмената. На всестранното изследване на тези важни извори е посветена огромна литература, в която видно място заемат трудовете на Шафарик, Григорович, Рачки, Бодянски, Туницки, Малишевски, Ламански, Сперански, Скопек, Брюкнер, Лавров, Ягич, Срезневски, Соболевски, Вашица, Попруженко, Грюнентал, А. Теодоров-Балан, Й. Иванов, Погорелов, Мазон, В. Н. Зла-

тарски, Й. Трифонов, Ив. Гошев, Ив. Дуйчев и мн. др., някои от които са и между тук присъствуващите.

Обширна критична и осведомително-тълкувателна литература е посветена и на съдържанието на гръцките източници, каквито са Хилендарското сказание, Житието на Климент, Житието на Наума, Българската, Охридската и Бандуриевата легенда. Между изследвачите на тези извори личат руските автори Григорович, Туницки, Хилфердинг и др., словенските Копитар и Миклошич и българските М. Дринов, Л. Милетич, Й. Иванов, Д. Матов, Г. Баласчев и др.

Най-сетне върху латинските източници, а именно папските грамоти, Залцбургския мемоар, писмените свидетелства на Анастасия Библиотекар и на Готфрид Вайсенбургски, както и върху легендарните източници, като например Италианската легенда, Християновата, моравската, чешката, петроградската, краковската и латинската служба са писали в разни времена известни слависти, като Ламански, Лавровски, Брюкнер, Пекарж, Скопек, Пастрнек, Ягич, Ал. Теодоров-Балан и др.

На различни страни в тълкуването на текста на изворите се спират мнозина съвременни изследвачи, като словенците Гривец, Нахтигал, Томшич, чехите Вайс, Вашица, Врана, Вавжинек, Хоралек, хърватинът Хам, полякът Т. Лер-Сплавински, немецът Реп, българските колеги участници в тази сесия и др.

В книгата на руския учен П. А. Лавров, „Кирило та Методій у давньословянському письменстві", у Київї, 1928, се прави разбор и характеристика на изследванията по Кирилометодиевия въпрос до времето на излизането ѝ — 1929 г. Там ясно се посочва, че дейците на славянската филология разглеждат източниците ту като легендарен, ту като ценен във фактическо, т. е. историческо отношение материал. Редица руски слависти в миналото, като Ламански, Успенски, Воронов, Петров и украинският славист Грунски, изказаха съмнения по истинността на източниците или по отделни въпроси относно мисиите на двамата славянски просветители. Обаче колкото повече се увеличаваше литературата по Кирилометодиевия въпрос, толкова повече укрепваше и убеждението, че изворите притежават добра документална и дори несъмнена стойност като исторически верни указания. Това се отнася без каквото и да било колебание до редица моменти от дейността на братята, като например политическия характер на първата им т. нар. Сарацинска мисия, християнизирането на хазарите, намирането на мощите на Климент Римски, моравската и панонската мисия, диспута във Венеция, пленничеството на Методия у швабите и др. По-неизяснен характер имат въпросите за дейността на Кирил в Брегалнишката област, за франко-аланската и българската мисия, за отношението на Кирил и Методий към папството, за Херсонския епизод, за пътуването на Методий към Цариград и др.

В своите разностранни интереси към цялостната култура на славянството „патриархът" на славянската филология Й. Добровски не забравя и създателите на славянската писменост, като посвещава един от трудовете си на техния подвиг и огромни заслуги за славянството. Трудът е озаглавен Cyril und Method der Slaven Apostel, Prag, 1823, и в него биографската част за пръв път е твърде добре застъпена. Почти във всички

трудове с историческа кирилометодиевска тематика се откриват биографски данни. Рядко обаче в тях се среща нещо по-оригинално, било като откритие, или като тълкуване. Само по един от биографските въпроси, а именно за народността на Кирил и Методий, проникнаха през известно време предположения с, така да се каже, сензационно съдържание. Колкото и този въпрос да не е от първостепенна важност, той е бил често засяган и затова заслужава и тук да се припомни с правилната уговорка, че неговото разрешение в единия или другия смисъл не ще повлияе никак на преценката на величавия подвиг на двамата славянски апостоли и на отношението към най-старата епоха на славянската културна история. Пръв руският славист М. Погодин още преди 100 години (в 1864 г.) изказа предположение, че Кирил и Методий са били славяни, а не гърци. Тази мисъл в 1869 г. бе подкрепена от руския славянофил Ламански с откритото от него македонско народно предание, според което двамата велики славянски учители били родени в с. Градобор, недалеч от Солун. Както е известно от гръцки източници, славянското население от околностите на Солун е проникнало постепенно и в самия град още от VII в. насам. След повече от половин век, в 1927 г., в списанието „Bratislava" се появи една бележка от словенския филолог Ф. Гривец, O národnosti slavanských apoštolův (I, 510—511), по повод на която руският учен В. Погорелов, по това време на служба в Словашко, в книгата си Cyril, Metod, Gorazd, ich činnost a pôvod, Trnava, 1936, твърди категорично, че Кирил и Методий не могат да бъдат гърци, понеже в преводите им се срещали неточности, които показвали, че те са владеели гръцкия език не като свой роден, майчин език. Този извод на Погорелов бе оспорен от други изследвачи (В. Розов, Б. Геров и др.) и не остави особени следи в науката, при все че продължаваха да се поддържат мнения, че майката на двамата братя е била славянка, особено от страна на наши български учени, като Л. Милетич, Ст. Романски и др. Още през 1936 г. Ст. Романски писа: „Няма никакво съмнение, че Кирил и Методий са били по плът и кръв славяни. Те пишат и превеждат от гръцки на славянски на своя български диалект от околността на Солун."[1] В чуждата славистична литература владее традиционното схващане, че двамата славянски просветители произхождат от гръцкото семейство на видния византийски сановник Лъв, но на този въпрос изобщо не се отдава съществено значение. Той е представен убедително в една статия на полския славист М. Малецки по време на Втората световна война.[2]

В славянознанието отдавна вече не се говори за възможността да е съществувало някакво руническо писмо у славяните преди тяхното християнизиране, толкова убедителна бе критиката, която главно Ягич и Нидерле направиха на това схващане. Що се отнася обаче до въпроса, съществувало ли е преди Кирил някакво друго славянско писмо, мнозинството от изследвачите отговаря отрицателно в съгласие с онова място в Кириловото житие, в което се казва, че Кирил е съставил азбука за славяните, понеже те не са имали дотогава своя азбука. Мисълта за пред-

[1] Срв. Кирил и Методий българи, в. Кирил и Методий, I, София, 1936, 11.

[2] Срв. M. Małecki, Czy Cyryl i Metod byli słowianami, Inter arma, Kraków, 1946, тр. 51.

кирилово славянско писмо възниква у някои вследствие на своеобразното тълкуване на друго място в Кириловото житие, в което се отбелязва как в Херсон Кирил намерил евангелие и псалтир с „рушки писмена". Още в 1895 г. руският учен В. П. Голубовски в статия, озаглавена „О начале русской письменности" (Кіев. унив. известия, № 11, 21—32), подхвърли тази (подсказана от А. Линхарт в 1788 г.) идея за предкирилово глаголическо писмо със следните думи: „От цял ред факти се вижда, че у руските славяни още преди приемането на християнството е съществувала писменост, следователно имало е и знакове за означение на звуковете. Възможно е — продължава той — всред руските славяни, които са поддържали особено тесни отношения с гърците в Таврида, да е имало и християни и някой от тях да е превел евангелието на славянски (руски) език, и то с тези буквени знакове, които са били в употреба у руските славяни."

Това предположение даде основание на руските слависти Ив. Огиенко и Н. Николски още преди повече от 30 години да смятат, че в черноморската руска област преди Кирил е съществувало някакво глаголическо писмо.[1] Още по-далеч отиде нашият сънародник В. С. Киселков, който допуска, че славяните са имали своя азбука още в прародината (срв. неговата статия „Най-старата славянска азбука", Език и литература, 1955, X, 3, стр. 216). След Втората световна война някои съветски автори, като например П. Я. Черних,[2] приеха подобна вероятност, и то във връзка с разкриването на значително количество грамоти, писани на брястови кори в Стара Русия от XI—XIV в., изучени добре най-вече от руския славист В. Борковски и косвено свидетелстващи за старо начало на писмеността в Русия. Друг вариант на тезата за предкирилово славянско писмо, а именно за кирилица, защищава от отдавна, както е известно, нашият колега Ем. Георгиев. Обаче пак в средите на руската и съветската наука, която се слави с богата история по Кирилометодиевия въпрос, съществува и все повече се възвръща и утвърждава убеждението, че казаното в житието за намерените в Херсон църковни писмени паметници се отнася, доколкото всичко това не е късна добавка (интерполация) от някой копист русин или моравянин, до евангелие и псалтир, предназначени за готи, назовавани с германо-варяжкото име роси и следователно написани на готски. Това показва и туку-що появилата се статия на Р. А. Иванова в Изв. АН СССР, Отд. литер. и языка, XXII, вып. 2, Москва, 1963, стр. 130—137, както и много други по-раншни трудове.

Между това в близкото минало бяха направени и други опити за тълкуване на приведения пасаж от Кириловото житие. Гр. Илински (Slavia, III, 1924, стр. 45—64) се постара да изведе формата „роушки" от фроушки, т. е. франкски, а френският славист А. Вайан, RÉS, XV, 1935, стр. 75—77 — Les lettres russes de la vie de Constantin, и Р. Якобсон в Harvard Slavic Studies, 1954, стр. 68, сметнаха, че в думата роусьскыми трябва да се предполага метатеза, погрешен премет на срички, който е

[1] Срв. Н. Никольский, К вопросу о письменах, упоминаемых в житии Константина Философа, ИРЯС, I, 1928, стр. 1—37.

[2] П. Я. Черных, Происхождение русского литературного языка и письма, Москва, 1950, и другаде.

видоизменил първоначалната дума соурьскыми, т. е. сирийски (букви). Към това обяснение се отнесоха благосклонно сериозни лингвисти, като Унбегаун, Хоралек и др. Най-сетне нашият учен Ив. Гошев неотдавна предложи да се смята, че думата роусьскыми е погрешно предаване на оусьскыми, т. е. тесни (букви) и това определение се отнасяло до характера на писмото, а не до езика. Очевидно всички тези предположения си остават оспорими поради ограничената доказателна основа, на която са изградени. Ето защо най-важният аргумент срещу прекалено доверчивото дословно тълкуване на посоченото място в житието, а оттам и срещу идеята за предкирилово славянско писмо е, че в Херсонската област не е имало тогава славянско население, а още по-малко славянска държава или град, за да може да се очаква развитие на книжовен език и литература.

Привържениците на схващането, че е немислимо предкирилово славянско писмо, а това са все видни руски и съветски, чешки, словенски, полски и др. слависти, като Селишчев, Якубински, Д. С Лихачов, Никифоров, Булаховски, Хоралек, Курц, Достал, Нахтигал, Малецки, Лер-Сплавински, А. С. Львов, Цв. Тодоров и др., допълнят своите доказателства и с показания на други източници. Така например известно е, че на Венецианския събор Кирил е бил запитан как е съставил азбуката. Освен това бележитият старобългарски писател от X в. Йоан Екзарх посочва ясно Кирил като създател на славянското писмо. Колкото се отнася до „чертите и резките“ на Черноризец Храбър, не може да има сериозни съмнения, че това са били знакове от гръцката и латинската азбука, които не са могли напълно и последователно да отразят славянската фонологична система. В изследванията на чешкия славист Й. Вайс тези въпроси са добре осветлени. С такова „неустроено“ писмо са си служели навярно почти всички славяни. Всепризнатият напредък и културна мощ на стара феодална Русия не би трябвало да се свързва непременно с ранна поява на славянска писменост, защото и феодална Полша дълго време преди покръстването ѝ от чехите не е имала своя славянска писменост.

И тъй поради оскъдност и противоречивост на данните, а не помалко и поради своеобразната казуистика на доказателствата, както се изразяват някои, мнозинството от славистите отбягва да говори по този въпрос или се отнася отрицателно към него.

Езиковедски аспект притежава проблемата за родината на Кирилометодиевия език и за неговите функции като книжовен славянски език. Това е според мнозина централната тема и на славянското езикознание. Разбира се, и тук не са изключени историческите доводи за произхода на този език, но те не са най-важни и решителни и затова отстъпват пред филологическите, или още по-точно лингвистическите. В първата епоха от развоя на славянската филология няма още ясно общоприето гледище по произхода на Кирилометодиевия език. У Й. Добровски, който не е имал достатъчно данни за българския език, първоначално съществува колебание относно народностния характер на Кирилометодиевия език, а впоследствие той го определя като смесено южнославянско наречие — сръбско-македонско-българско. Подобно колебание е било присъщо и на друг

виден славист — словака П. Й. Шафарик, който обаче все пак намира верния път и решава правилно въпроса. Руският славист А. Востоков, съвременник на Добровски, с дълбока откривателска интуиция и с поточни методи на изследване и на историческа анализа се доближава до истината, че Кирилометодиевият език е македоно-българско наречие. Между това двамата представители на т. нар. австрославизъм Б. Копитар и Фр. Миклошич, подведени от факта, че в старобългарския език се срещат думи с немско потекло, като например црькы, кръстнтн, попъ, мънихъ, постъ и др., а може би и по национално-патриотически подбуди създадоха известната панонска хипотеза за произхода на този език, като го сметнаха за наследник на словенския и го нарекоха старословенски. Още в края на миналия век, но особено в началото на нашето столетие бележитият славист хърватин В. Ягич въз основа на някои открития на руския изследвач В. Григорович в неговото пътуване из Македония и на съчинението на В. Облак „Македонски студии" подложи на съкрушителна критика панонската теория и установи в своя всеизвестен труд Entstehungsgeschichte der altkirchenslavischen Sprache, Wien, 1913, истинския произход на Кирилометодиевия език от някогашното българско наречие около Солун през втората половина на IX в. Доказателствата на Ягич, които по понятни причини тук не могат да бъдат привеждани, бяха така убедителни, че се наложиха безусловно и завинаги в славянската филология, особено чрез трудовете на Ав. Лескин. Всички други погрешни мнения и предположения, според които родината на Кирилометодиевия език се търсеше в Мала Азия (А. Будилович) или Западна Македония (и Н. Дурново) или се приемаше, че старобългарските преводи отразявали изкуствено създаден разновиднодиалектен език (В. Ламански), са вече почти напълно забравени, както са забравени и някои тенденциозни временни заблуждения по народностния характер на старобългарския език на слависти като Ст. Кулбакин, който беше справедливо разобличен от Н. Державин и др.

Още съществуват обаче несъгласувани гледища относно палеографския въпрос за старината на глаголицата и кирилицата — двете славянски азбуки, спорове за начина, по който са съставени, и коя от тях е дело на Кирил. Изказани са досега десетки най-различни предположения, от които най-убедителното е все пак традиционното от времето на Шафарик и поддържано от Шчепкин, Ягич и др., че глаголицата е по-стара азбука. За него има най-много и най-трезви филологически и исторически доводи. Понеже появата на писмото у славяните е във връзка с появата на класовото общество и с приемането на християнството от страна с по-стара средиземноморска култура, каквато е била Византия, глаголицата въпреки предположенията на Е. Э. Гранстрем за отсъствие на връзка с гръцката азбука[1] е съставена по образец на гръцкото курсивно писмо, ако и с доста изменения, а кирилицата е наследила гръцкото заглавно писмо с добавка на някои заети от други азбуки букви. Всички останали хипотези,

[1] Срв. Е. Э. Гранстрем, О происхождении глаголической азбуки, Труды Отд. древнорусской Литературы АН СССР, IX, 1956, стр. 300—313.

от които някои в последно време са изтъквани и от сериозни учени, като например за готския произход (Й. Хам), за латинския (Й. Хоции), за кабардинския (Грунски, Н. Константинов), за грузинския (М. И. Привалова, И. А. Фигуровски, Н. В. Енюватов, Т. С. Словачевска и др.), се оказаха поне досега неубедителни и не спечелиха привърженици.

Вниманието на някои нови изследвачи в тая област сега е насочено към опита да се датират по-точно и издадат отново някои глаголически паметници (така напр. О. Менхарт се изказва с нови аргументи за Киевски листи като за най-стар моравски паметник, а Й. Екхарт, Ф. Реп, А. С. Львов, Т. Загиба, Й. Курц, Й. Вавжинек, Л. Мошински, Е. Э. Гранстрем обръщат внимание на нови страни на глаголическата писменост).

С по-сериозни исторически, езиковедски и палеографски доводи се ползува схващането, че Кирил е изнамерил глаголицата, а по-сетне, но немного по-късно е била създадена като по-съвършена и кирилицата. В това ни убеждава и онова място в „Большая советская энциклопедия“ (т. 21, 1953, стр. 107), в което се отхвърля теорията за приоритета на кирилицата с тези думи: „Тази теория води началото си от Вс. Ф. Милер в края на XIX в. Тя е според сегашното марксистко учение малко вероятна, защото създаването от Кирил на значително по-далечна от гръцкото писмо и графически по-несъвършена глаголица при наличието на близката до гръцката азбука кирилица би било в противоречие с политическите задачи на Кириловата мисия.“

Кирилометодиевият език е познат в славистиката под няколко названия. Най-често срещаното е *старославянски*, а по-рядко *старо-църковнославянски* и *старобългарски*. Първите две са създадени от гледище на функцията на езика като общ славянски и като църковен език, а последното — въз основа на народностния му произход. Независимо от условността и, бих казал, несъществеността в случая на терминологичното различие, за всички е ясно и понятно единомислието в средите на славистите относно произхода на този език от същата група диалекти, от които води началото си и днешният български език.

Старобългарският език има не само голямо езиковедско научно значение като класически славянски език, получил равноправие със световни езици като старогръцкия, староеврейския и латинския, но и първостепенна културно-историческа стойност. Редица изследвачи, между които особено Ягич, Бернекер, Вайнгарт, Грюнентал, Огйенко и др., посочиха лексикалната чистота, богатата синонимика и стилистичната изящност и благозвучие на преводите на Кирил и Методий. Славянското езикознание през цялото свое досегашно съществуване е обръщало най-сериозно внимание на старобългарския език, за което свидетелствува значителният брой от монографии, издания на паметници, граматики, христоматии и речници на този език, излезли във всички почти европейски и други страни досега. Почти е невъзможно да се изброят всички автори в тази обширна изследователска област, която и днес привлича научните интереси, особено на чешките, полските и съветските слависти.

Мисълта за влиянието на старобългарския език върху зараждането и развоя на книжовния руски език, представена на времето твърде праволинейно от видните руски слависти Срезневски, Шахматов и др., бе

разколебана до известна степен от идеята на акад. П. Обнорски, че старата руска култура е била обслужвана от чисто народен руски език, какъвто се открива в паметниците като „Русская правда", „Поучения Владимира Мономаха" и др. Напоследък обаче самите съветски учени смятат някои твърдения на Обнорски за пресилени и се връщат към традиционното правилно схващане, че особено откъм речникова и стилистична страна благоприятното влияние на старобългарския език върху създаващия се вече на местна почва книжовен руски език е безспорно явление. Нещо повече, старобългарският език упражнява влияние в международен мащаб. Това показва не само неговото разпространение всред славянските земи, но и по-далеч от тях — в Румъния, Литва и дори в Италия, за което ни осведомява един труд на италианския славист А. Крониа. Оспорва се главно от полския славист Т. Лер-Сплавински разпространението на кирилометодиевската традиция в Полша. Понеже противно мнение застъпи в 1930 г. словенският славист Ф. Гривец, като изтъкна някои доводи за проникването на кирилометодиевската просвета в Полша, Лер-Сплавински обнародва в 1937 г. труд в „Списание на БАН", а след това и в „Slavia" от 1956, в който не намери основания в подкрепа на подобна мисъл. Обаче Б. Хавранек, чешки лингвист, не се съгласи с това гледище. Става въпрос дори за проникване на кирилометодиевската традиция в лужишки земи, нещо, което се стараеше да докаже чешкият филолог Й. Пата, загинал трагично през време на хитлеристката окупация на Чехия. Заслуги за издирване следите на Кирилометодиевата дейност в Словашко има познатият словашки езиковед Ян Станислав. Според него Методий е изпълнявал своята служба в Нитра или Девин, а не във Великоморавия (във Велеград или Старе место). По този въпрос се завързва през 40-те години полемика между Станислав и унгарския славист Йств. Кнйежа, който не смята новоизтъкнатите доводи за мястото на дейността на Методий за основателни. Дискусията, в която се намеси и Т. Лер-Сплавински, все още не може да се смята за приключена.

Литературоведски облик има оная страна от дейността на Кирил и Методий, която се отнася до тяхното авторство като оригинални писатели или до трудовете им като преводачи. Изследванията, направени досега, убеждават, че двамата братя са превели изборно евангелие, псалтир, апостол, избор от църковни служби, а Методий сам е превел и библейските книги, Номоканона и Патерика. Оспорван остава тук въпросът, дали са преведени всичките библейски книги.

От друга страна, по-трудно е да се определи дали Прогласът към евангелието, Азбучната молитва на Константина и Написанието за правата вяра са творение на Кирил, както и дали лиричното произведение Канонът на Димитрия Солунски е оригинално дело на Методий. Доводите в полза на подобно предположение намират подкрепа в това, че Кирил и Методий са автори на молитви, ораторски, полемични, граматични и други съчинения.

В досегашната славистична литература няма напълно убедителен отговор и на въпроса, кой е авторът на житията на двамата солунски апостоли, при все че името на Климент Охридски е най-често изтъквано в случая.

Тези въпроси са интересували мнозина слависти, между които е необходимо да се споменат поне Шафарик, Рачки, Вайс и Ван Вейк.

Както вече пролича, Кирилометодиевият въпрос със своите разновидни страни представя комплексен предмет на изследване с многогодишна история, интересът към който не е заглъхвал никога. Това се вижда не само от старите обемисти библиографии на Зибрт, Пастрнек, Поливка, Огйенко, Вондрак, Вашица, Илински, Романски и Попруженко или от синтетичните, пълни с библиографски данни съчинения на Францев, Ягич, П. А. Лавров, Грунски и др., но и от най-новата библиография от Й. Хаан, доведена почти до наши дни.[1]

Би трябвало да се признае със съжаление, че в България, която се ползува с името на класическа славянска страна и в която някога се учреди при БАН специална кирилометодиевска изследователска комисия, сега се работи твърде малко по тези въпроси. А, както е известно, в някои буржоазни европейски страни и в отделни емигрантски научни средища в Канада излизат публикации в тази област, които имат твърде малко общо с истинската наука. При това в Западна Германия се разраства псевдонаучна, т. нар. реваншистка литература, насочена срещу правилното разбиране на старата славянска история и култура. В някои съчинения от тоя род, като например тези на историка Прайдел (срв. неговата книга „Awaren und Slawen", 1952) се извършват открити тенденциозни преправки на историята и се измислят изкуствени доводи за обезличаване на славянското минало, за отричане на славянския характер на земите, които населяват чехи, словаци и поляци, за ново поробване на тези славяни, всред прадедите на голяма част от които работиха някога Кирил и Методий (срв. J. K u d l a č e k, Historický časopis, 1. XI. 1963, стр. 124—135). Тъкмо сега е почетен дълг на славянските учени да отстояват безкомпромисно научната правда, като не забравят заветите на двамата велики славянски просветители.

Делото на Кирил и Методий представя много интересна и винаги актуална комплексна проблема, за изясняването на която нашето време изисква точни и изчерпателни специални познания из областта на много сродни науки. Това отговаря на подчертаната сегашна тенденция към свързване на науките в изследователския процес едновременно с усилване на специализацията и уточняване на методите на проучване.

В такава перспектива някои частни въпроси трябва да бъдат основно преразгледани. Така например въпросът за авторството, както и за преводаческата точност и умение на Кирил и Методий може да се тълкува по-резултатно от гледище на методите на лингвостатическата и логико-математическата (вероятностна) анализа, която намира приложение особено в областта на текстологията.

Разчитането на т. нар. п а л и м п с е с т и с нови технически средства може да подпомогне доста осветлението на въпроса за старината на азбуките.

---

[1] Срв. J. H a h n, Kyrilimetodievsche Bibliografie, München, 1958.

Също така би могло да се тури край на някои спорове относно графиката, ортографията и произношението на старобългарските фонеми, ако се използуват изводите на фонематичната теория за азбучното устройство.

Нека се надяваме, че в такава на глед застаряла, но в същност вечно жива тематика като кирилометодиевската ще проникнат с изгледи за нови успехи на науката свежи и обещаващи насоки на мислене!

Изучаването на богатото и несравнимо по величие дело на Кирил и Методий изпълва с доволство и гордост сърцата на българите, които днес в своята социалистическа родина и в първите редици на прогресивното миролюбиво човечество редом с всички славяни прославят 1100-годишнината на своята културна история.[1]

[1] Статията като доклад на тържествена сесия съдържа пълни библиографски данни само по най-съществените въпроси.

Проф. д-р ЙОСИП ХАММ

СУМЕРКИ ГЛАГОЛИЧЕСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

Заглавие, которое я дал своему короткому докладу — „Сумерки глаголической письменности“ — могло бы вызвать неправильное представление, что я хочу здесь говорить о последнем периоде, о последних этапах фактической жизни этой письменности — приблизительно с тридцатых годов прошлого века, или со времени издания требника с 1905 г. до сих пор, когда уже совсем перестали печататься глаголические книги, предназначенные не для науки, а для непосредственного употребления в народе — когда перестали печататься книги, имеющие известную общественную функцию и цель. Я, между прочим, не собирался и не собираюсь останавливаться на физическом умирании глаголической азбуки как средства письменности, в состоянии которого она находилась в течение десяти веков.

Письменность может быть активной — это умение писать, которым люди, по установленной системе, пользуются с целью записывания того, что они желают сохранить, увековечить или сообщить другим людям, употребляя средства, не связанные с мимикой, жестами или голосом. Но письменность сама по себе и по своим осуществлениям может являться и предметом изучения и тогда живет до сих пор, пока живет и это изучение, а оно живет, пока вызывает интерес и побуждает к работе. Таким образом напр. говорят о классических языках, что в одних школах они живут, а в других умирают, и тому подобное. Согласно этому и сумерки глаголической письменности могут иметь два значения, два лица: одно первоначальное, связанное с азбукой и ее употреблением (практическим — в церкви и в общественной жизни) — и другое, связанное с наукой, с филологией, которая стремится вникнуть в эту письменность и ее явления из тех времен, когда она была еще живой, активной, действующей в первом смысле.

Я попытаюсь здесь вкратце остановиться на этом другом значении и дать ответ на вопрос о свойствах и особенностях падения в первом случае и следует ли говорить о сумерках во втором.

Полагаю, что и несмотря на остроумные выводы ряда славистов и других ученых, нельзя сомневаться в том, что глаголица самая древнейшая славянская совсем организованная азбука, что до нее не было организованной славянской азбуки ни здесь в Болгарии, ни где-либо в другом месте в славянском мире (если не допускать, что таковая, хотя и несовершенная попытка, могла бы скрываться в загадочных „русских“ буквах из главы VIII Жития Константина). Эта азбука была, как известно, пере-

несена в Моравию, и надо сразу подчеркнуть, что она на западе сыграла почти такую же важную роль, как на востоке, откуда она пришла и где возникла.

Потенциально, я полагаю, что глаголица начала распространяться в Болгарии лишь после 865 года, именно в то время, когда Болгария уже стала на сторону Востока, ориентируясь на Византию. На западе эта ориентация была на Рим, а это значило беспрестанную, вековую борьбу, в которой письменность сыграла очень крупную роль, так что славянские племена, расположенные на западе — именно чехи, словаки, словенцы, хорваты — не могут достаточно благодарить солунских братьев, давших им в руки оружие, укрепляющее в то время национальное сознание и помогших им удержаться на своих передовых позициях на протяжении веков. Отсюда проистекают характеристические присваивания солунских братьев различными славянами в виде дополнительных заметок и интерполяций в рукописях. Вспомним только летопись попа из Диоклии, который в главе VIII пишет: I tako sveti muž Kostanc naredi popove i knjigu hrvatsku, i istumači iz grčkoga knjigu hrvatsku.

Эта борьба по-разному отразилась в Паннонии Коцеля, где глаголица — еще в девятом веке — подчинилась своим противникам (какую борьбу вели те пятьдесят учеников, которых Коцель дал Константину, чтобы он научил их своей азбуке и своей науке, об этом мы можем только догадываться; ее следы, быть может, еще где-нибудь скрыты, быть может, на переплетах каких-то древних рукописей в одном из монастырей в Венгрии или в Австрии и когда-нибудь они будут обнаружены).

Подобное дело было в Моравии Ростислава и Святополка, где Виking и его последователи вели борьбу и с солунскими братьями, и с их письменностью. Удивительно ли в таком случае, что в течение X века на этой территории не сохранилось целиком никаких крупных глаголических памятников, что Киевские отрывки были написаны в Риме и что Пражские отрывки, собственно говоря, можно скорее считать доказательством кирилло-мефодиевской традиции у чехов в XI веке, чем остатки какой-то литературы, о которой из этих времен — кроме кирилловской части Ренского кодекса — мы ничего не знаем.

Если абстрахировать тексты болгарско-македонского происхождения, которые принадлежат восточной, православной церкви, то — последовательно — единственной территорией на западе, на которой сначала и в течение больше тысячи лет употреблялась глаголица, является Хорватия. Если принять во внимание то, что было и сегодня, и раньше сказано о национальных аспектах этой азбуки, мы не будем удивляться тому 1. что в Хорватии одной из самых важных областей распространения этой письменности была область Истрии и Кварнера — область, больше всего подвергавшаяся давлению со стороны соседних захватчиков, и что 2. и сегодня Истрия и Кварнер правильно считаются колыбелью хорватской глаголической письменности и, в дальнейшем, колыбелью хорватской литературы вообще.

Самое развитие глаголической письменности проходило у хорват следующие фазы: с 925 до 1248 она, преследуемая как ариянская, еретическая, является по отношению к высшему латинскому духовенству не-

легальной и находится в употреблении только низшего духовенства, того, которое непосредственно рекрутировалось из народа и являлось носителем его стремлений и его борьбы с чужестранцами и их попытками насильственной ассимиляции. При Иннокентии IV получены были первые местные привилегии и сразу последствовало невиданное развитие с множеством прекрасных кодексов на протяжении XIV и XV веков. В 1347 году хорватские глаголяши переносят глаголическую письменность на север, в золотую Прагу, где они становятся на сторону народа и в известном смысле пробивают путь Яну Хусу и Иерониму Пражскому. В XVI веке, во время Реформации, глаголица занимает видное место в письменности южнославянских протестантов. Это наводит и конгрегацию De propaganda fide на мысль также пользоваться глаголицей, и то — имея в виду Унию, значит — с целью экспансии. С тех пор глаголические книги печатаются в Риме, за счет Пропаганды, но язык их руссифицируется с целью привлечь также православных и отрывается от почвы, на которой стихийно рос несколько веков и в XIV веке давал литературные произведения, которых тогда еще не было нигде в славянском мире. Итак, в начале XVII века глаголическая письменность у хорват теряет свою почву под ногами, свою роль в культурной жизни народа и свой raison d'être. То, что последовало, не имело влияния на культурное формирование народа, идущего со времени Возрождения — со второй половины XV века — своим путем. Глаголица употреблялась дальше лишь как азбука, которой писались нотариальные документы — завещания, договоры, различные акты частно-юридического характера. В конце XIX века Парчич вновь вводит хорватскую редакцию в церковные глаголические книги, затем делает это также Иосеф Вайс, но времена изменились и во внутренней борьбе между народниками и маджаронами эта попытка не нашла отклика. Требник с 1927 года — последний изданный до сих пор у хорват на старославянском языке, напечатан латинской азбукой. Употребление глаголицы в частно-юридической деятельности уже раньше прекратилось, так что глаголическая письменность в первом, активном, деятельном смысле слова принадлежит прошлому. Это уже полные сумерки, и она уже больше не проснется ото сна, в который она погрузилась.

Иначе обстоит дело с вопросами: все ли исследовано в связи с этой письменностью, известен ли нам ее объем, ее ценность, роль, которую она сыграла в культурном развитии, замечена ли вообще настоящая ценность того, что она дала, что она значила в свое время. Можно сказать, что мы еще далеки от настоящей оценки этого начинания, так решающе повлиявшего на славян не только у православных на Востоке, но, как можно было видеть, и на Западе, и в католической церкви. Некоторые очень важные области почти вообще не затронуты.

Например, многие — Гривец и другие — писали и пишут о том, что Константин был поэт. Из корреспонденции Анастасия Библиотекаря знаем, что был он не только поэт, но и крупный поэт, что Анастасий не решался сделать перевод его гимна в честь св. Клемента, чтобы не нарушить рифмы и гармонии, до которых он не дорос, — а все-таки до сих пор с этой точки зрения никто не изучал псалмов Константина, стоявших иногда в отношении рифмы неизмеримо выше того, что содержали

книги, из которых он делал свои переводы. И не только это. Просодический анализ его переводов непосредственно указывает на род, которому принадлежали подлинники, которые он переводил. Вот один небольшой пример. В псалме 134 (*Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου, αἰνεῖτε, δοῦλοι, Κύριον*) римфические звенья нанизываются в такой последовательности 8, 8—9, 9—11, 11—12, 12—11—9, 9—13, 7, 11, 7, — где стих с 11 слогами в последней части дополняет каталектический стих на конце четвертого звена, являющегося вместе с третьим самой важной, кульминирующей частью псалма. Но самым важным является в этом случае не то, что такого просодически совершенного параллелизма нет в греческом тексте, а то, что во втором стихе второго звена действительно есть одиннадцать, не девять слогов (vъsê *eliko gospodь*). Однако, если рассмотрим параллельные тексты, увидим что слово господь прибавлено позже и что в греческих синаитских кодексах нет этого прибавления, а и кроме того известно, что наши древнейшие переводы возникли именно под влиянием синаитских текстов. Итак, самый ритм — именно его совершенство, открывающее нам поэзию средневековья и красоту, которая наверно находила свое выражение в хоралах, — подтверждает наши предположения, только частично предугадываемые из грамматических и текстологических предпосылок.

А что же сказать о значении, которое имели и глаголическая, и кирилловская письменность здесь, на Балканах? В XIV веке, непосредственно перед нашествием турок, культурные и литературные связи между восточным и западным побережьями Балканского полуострова были самыми оживленными. Переносились не только церковные тексты, а даже рассказы и стихи, и сегодня часто бывает трудно сказать, пришли ли некоторые мотивы с Запада на Восток или, наоборот, с Востока на Запад. В глаголических текстах второй половины XIV века есть довольно много элементов, говорящих в пользу второй версии, а такая Босния со своим богомильством на глаголической основе наглядно показывает, как в XI веке, когда в Македонии начался упадок глаголицы, глаголическая письменность могла пустить глубокие корни в этой в культурном отношении чрезвычайно интересной стране.

Это только некоторые из вопросов, которые нерешены и к решению которых приступает настоящая венская славистика. Из этого видно, что мы еще не заметили в целом настоящей ценности, которую произведения солунских братьев представляли в литературном отношении в свое время, а многие аспекты их деятельности, оплодотворявшей культурную — и при ее посредстве и политическую — историю славянских народов — и до сих пор не достаточно исследованы. Поэтому можно ли говорить о сумерках в исследованиях по глаголической письменности, о том, что она ограничивается Евангелием и публикованием текстов? Полагаю, что нельзя. Поэтому на вопрос (а не на утверждение), поставленный в заглавии этого доклада, я отвечаю отрицательно. Пока есть вещи, которые еще следует выяснить, о каких-то сумерках глаголической письменности и говорить нельзя!

Акад. КРЪСТЮ МИЯТЕВ

СРЕДИЩА НА СТАРОБЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА

Старобългарската култура има своите исторически корени още в родината на славянските и прабългарските племена в Южна Русия, но нейното пълно оформяване и широк разцвет са станали на Балканския полуостров през последните три века на първото хилядолетие от н. е. През VI и VII в. славяни и прабългари се заселили на Балкана върху територията на една стара римско-византийска провинция, която от незапомнени времена била обитавана от траки, гърци и римляни, измесени и с чужди елементи от северен и източен произход. Това население, макар и разнородно етнически, било отдавна запознато с обществено-политическите и държавни форми, защото е живяло много векове под властта на тракийските царе, римските императори и византийските василевси. И сега, при своето заселване на Балкана, славяните намерили страната все още подчинена на цариградската власт. Но освен това славяните и прабългарите заварили в своята нова родина и едно голямо културно наследство. Тук траките още в най-древно минало са попаднали под влиянието на Гърция и Мала Азия, но това влияние се е засилило още повече след VI в. пр. н. е., когато по западния бряг на Черно море се настанили няколко гръцки колонии. Последните водели оживена търговия с местното крайбрежно население и внесли в неговия бит много елинистически елементи, които постепенно проникнали и във вътрешността на страната. По гръцки образец била устроена столицата на тракийския цар Севт III, която се намирала близо до днешния град Казанлък. Гръцки художници украсявали с многобагрена живопис гробниците на тракийските вождове, а южни произведения на изкуството и художествените занаяти били разпространени между тракийските знатни среди.

Продължително време се намирала страната и под римска власт, която значително преобразила първобитния живот на покореното население. Римляните кръстосали полуострова с удобни военни и търговски пътища, издигнали стари тракийски селища в благоустроени по римски образец административни центрове и основали съвсем нови гранични и вътрешни градове, защитени с яки крепостни стени и снабдени с монументални обществени и частни постройки, храмове, бани и водопроводи.

Богато и разнообразно е било културното наследство, което гърци, римляни и византийци създали и оставили на Балкана. Особено внушителни били техните творения в областта на градоустройството, строителната техника, архитектурата, изкуството и занаятите. Те предали на местното население своята религия и своето писмо, за широкото разпростра-

нение на което свидетелствуват достигналите до нас стотици епиграфски паметници с историческо, обществено и семейно-битово съдържание.

В такава политическа, обществено-икономическа и културна обстановка била образувана в 681 г. българската държава. Този исторически акт бил от основно значение за формирането на старобългарската култура, защото чрез държавата се създали условия да се образуват на една определена единна територия общият език и общият икономически живот, а следователно и общата култура на българския народ. През следващите три века българската държава се простряла на север от Дунава между реките Тиса и Днестър, а на юг обхващала голяма част от територията на днешна Сърбия, почти цяла Македония, част от Албания и част от днешна Южна България с Родопите. Войните и новозавладените земи носели на царския двор и на военноплеменната аристокрация не само военен и политически престиж, но и огромна плячка и доходи. Държавните и военните нужди създали условия да се развие металургията и военната техника. Голям напредък достигнали и разните занаяти, а търговията с Византия, Моравия, Унгария, Русия и други страни станала важен фактор не само в икономиката на държавата, но и в нейните външнополитически отношения.

Икономическата мощ и високото самочувствие на владетелите и болярите намерили израз в монументални строежи и в увековечаване делата и личностите им чрез величествения релеф на конника по Мадарските скали и особено чрез многобройни исторически и възпоменателни надписи на колони. Достигналите до нас епиграфски и археологически материали от IX в. сочат хан Омуртаг като един от най-големите строители. Като измерил разстоянието между стария си дом и Дунава, той издигнал по средата могила и построил „преславен“ дворец на Дунава, а за да премести войската си по-близо до старопланинските проходи и да предпази столицата си от второ нахлуване на византийските войски в нея, той изградил мост на р. Тича, а до него аул, който укрепил с ров и каменни стени. Самият аул бил вътре украсен с четири колони и два мраморни лъва. За охрана на държавните граници били изкопани дълги окопи, а в страната били построени крепости против външни и вътрешни врагове.

Едно от най-значителните постижения на старобългарското градоустройство и строителство е изграждането на славянското селище Плиска като огромен военен и политически център на държавата. По своите размери и монументални постройки столицата е трябвало да съответствува на просторната държавна територия, да предлага достатъчно подслон и храна за войската и конете и да осигурява пълна безопасност на ханския двор. Самият владетел е имал нужда от представителен дворец и жилищни сгради, които е трябвало да символизират със своята монументалност несломимата мощ на държавата и божествения произход на ханската власт.

Силен тласък напред за развитието на българската култура изобщо и на българското строителство специално бил даден с приемането на християнството в 865 г. Чрез новата религия българският народ се включил още по-тясно в духовния живот на Византия и нейните провинции,

а това му спечелило признание на религиозно и политическо равенство с всички останали християнски народи. За нуждите на религията започнало усилено строителство на църкви и манастири, а за тяхното украсяване се развило стенописното и мозаично изкуство, а така също и декоративната пластика. Като първи строители на християнски храмове се проявили самият княз Борис и учениците на Методия Климент и Наум. Започнатото от тях строително дело било усърдно продължено от следващите владетели Симеон, Петър и Самуил, от много боляри и висши духовни лица.

С официалното християнизиране съвпада по време и едно друго събитие от епохално значение — създаването на славянската писменост от солунските братя. Още с основаването на държавата българите се нуждаели от писмо за държавни и практически цели. Може би още Исперих пръв е почувствувал тая нужда, но неговият наследник Тервел (701—718) е намерил вече едно решение на този важен проблем. Той заповядал да изваят на Мадарската скала символичен образ на конник победител и да го снабдят с разяснителен надпис. Но този надпис е на гръцки език и с гръцки букви. Сто години по-късно Омуртаг прибавя към мадарския надпис допълнителен текст, но и този надпис е на гръцки език. Крум, Омуртаг, а след тях Маламир и Пресиян създават монументални надписи също на гръцки език. Надписът от Балши за покръстването на българите и граничният надпис от Наръш при Солун от времето на Симеона са също на гръцки език. Едновременно с това прабългарите се мъчат да дълбаят надписи и на своя тюркски език, но те нямат за тая цел други букви освен гръцки. Обаче с такива букви те не могат да предадат всички звукове на тюркския език. Преди покръстването си славяните също се опитват да гадаят и четат с черти и резки, а по-късно, вече като християни, те започват да записват своята славянска реч пак с гръцки или латински букви, които също се оказват недостатъчни за всички славянски звукове.

Следователно още от VII в. прабългарите и славяните се ползуват от писмо на чужд или на своя език, но това писмо по израза на Черноризец Храбър било в пълния смисъл на думата „неустроено“ и като такова то нямало никакви изгледи да се наложи с успех на славянския народ. Ето защо създаването в 863 г. на съвсем „устроена“ славянска писменост за нуждите на държавата, църквата и частния живот означава велик преломен момент в развитието и бъдещето на славянската култура: с тази писменост се предотврати византинизирането на държавната канцелария и на църквата, с нея се завърши и окончателният залез на консервативните традиции на Исперихови потомци, с нея се отвори за българския народ и широк прозорец към духовната култура на тогавашния средиземноморски свят.

Така в течение на повече от триста години, от 681 до 1018, държавници и духовници, строители и архитекти, ваятели и художници, писатели и преводачи, занаятчии и майстори създадоха Златния век на българската материална и духовна култура през епохата на първата българска държава. Тогава се сложиха окончателно основите на чисто славянската българска народност. Тогава беше създадена и най-богатата на

ЧИТАЛИЯ

времето книжнина на роден славянски език, тогава възникнаха и най-величавите паметници на старото българско изкуство и архитектура.

Огнищата на старобългарската култура били многобройни. Те се намирали навред из страната в нашите манастири и църкви, но преди всичко те били тясно свързани с политическите центрове на държавата, които няколко пъти променяли своето място според политическите перипетии в живота на страната. От прабългарска Плиска славянската политика на Симеона бе пренесена в Преслав. А след падането на Преслав през 972 г. като политически и културни центрове бяха издигнати главно Преспа и Охрид в Западна Македония.

*

Плиска и Преслав са новоосновани градове. Те възникнали последователно един след друг и се издигнали не само като резиденции на държавната власт, но и като крупни военни, културни и производителни центрове. Тяхното общо устройство е било съобразено с обществено-политическата и военната конюнктура на новоосноватата българска държава и на нейното развитие от VII до X в.

Тези две български столици се различавали от старите римски градове в Мизия по своята планировка. Те не приличали и на съвременните им византийски градове, в това число и византийската столица. Наистина за техните крепостни съоръжения и представителни дворцови постройки са използувани отчасти византийски, респективно цариградски планове и форми, но техниката и материалите, с които те са построени, съвсем не са византийски. На изящното и логично конструктивно умение на византийците българските майстори противопоставили постройки с изобилен и тежък строителен материал, който давал на крепостите и дворците суров и монументален вид.

Плиска и Преслав били разположени на много широка площ и се състояли от две концентрични крепости: една вътрешна, която обхващала владетелския двор, и една външна, която заграждала обширно пространство. При тогавашните условия тези просторни градове не са могли да бъдат гъсто застроени, нито прорязани със сложна улична мрежа, както античните и византийските градове. Устройството им отразявало военния бит и феодалните порядки в държавния център, в който владетел и управляваща аристокрация били отделени от народа и териториално.

Ние не знаем кога точно е била основана първата българска столица. В „Сказанието на Исая пророка“ като основател и създател на Плиска се сочи хан Исперих, което вероятно не ще да е било далече от истината. През м. юли на 811 г. Плиска е била превзета от византийския император Никифор и почти изцяло ограбена и опожарена. Тя е била отново възстановена от Омуртага, който не изменил съществено характера на селището.

В един надпис хан Омуртаг нарича Плиска „кампос“, т. е. лагер, от което може да се заключи, че столицата по това време (821 г.) е имала повече характер на военен стан. След преместването на царския двор в Преслав Плиска продължила да съществува. Тя е преживяла и Втората

българска държава. По-нататъшната ѝ съдба обаче е обвита с мрак. Известно е само това, че през XVIII в. тя е била вече в развалини.

Външното укрепление на Плиска, което се състои от дълбок ров и вал, затваря едно пространство от 23 кв. км. В археологическата наука това пространство се нарича „Външен град" за разлика от „Вътрешния град", чиято каменна крепостна стена огражда една равна плоскост само от около 500 дка. Просторните размери на „Външния град" показват, че там ще да е била настанена за постоянно голяма военна сила, която се е нуждаела от сигурни землени укрепления и от изобилна паша за конете. След прехвърлянето на част от войската в аула на р. Тича и особено след преместването на държавния център в Преслав, Плиска ще да е загубила първоначалното си военно значение и нейният „Външен град" ще да се е превърнал в селскостопанско поле.

Във „Външния град" са разкопани и проучени около 30 сгради, повечето от които са църкви на малки селища, които са били пръснати на далечни разстояния едно от друго. Голяма част от жилищата в тези селища са били землянки. В тях е имало и занаятчийски работилници, между които и една голяма тухларница.

Във „Външния град" се е намирал и прочутият манастир, в който се е оттеглил на старини княз Борис. Манастирът е бил свързан с „Вътрешния град" със специален път, настлан с големи плочи. В този манастир е била и най-голямата в централната област на Балканския полуостров трикорабна базилика, която е била 100 м дълга и 30 м широка и която е била едно от най-грандиозните и най-изящните произведения на българската архитектура от IX в.

„Вътрешният град" на Плиска е бил застроен с монументални представителни и жилищни постройки. Тук е била величествената двуетажна тронна зала с трикорабно базиликално разпределение, тук са били двете масивни жилищни палати, едно езическо капище, една дворцова църква и още много други сгради, между които болярски жилища и бани. Във „Вътрешния град" са били и къщите на болярите Есхач и Часлав, в които княз Борис настанил да живеят Методиевите ученици Климент, Наум и Ангеларий след завръщането им от Моравия.

Ние нямаме никакви сведения за книжовна дейност в Плиска. Изглежда, че там славянската писменост не е могла да се задържи, едно, поради краткото пребиване на Климент и Наум в столицата и, друго, поради това, че Плиска си е оставала докрай като консервативен център на прабългарския етнически и политически елемент, който не криел своите враждебни отношения към християнската религия и особено към славянската политика на Симеона.

Това са навярно главните причини, които са заставили този образован и предвидлив владетел да премести столицата си в Преслав, понеже той се е намирал в славянско етническо обкръжение и сам вероятно е бил старо славянско селище.

Началото на Преслав като столица на българската държава се поставя в 893 г. Приема се, че градът е бил основан от цар Симеон и че е бил устройван, според едно писмено известие, цели 28 години. За късо

време новата столица се оформила като важен, бих казал дори като международен политически и културен център. Но този висок разцвет продължил само до 972 г., когато източната половина на България заедно с нейната столица паднали под византийско иго. След тази дата Преслав останал да съществува като второстепенен град и не е играл вече съществена роля в политическия и културен живот на страната. През време на турското робство той е бил окончателно разрушен.

Преслав дължи своя възход като книжовен и културен център на реалистичната славянска политика на цар Симеона, която той не е могъл да провежда в Плиска. Преслав дължи твърде много и на високата цариградска култура на Симеона, който съумял да създаде около себе си широк кръг от културни и образовани книжовници, строители, художници и занаятчии. Това творческо общество около царския двор и църквата, което е било вече съставено от славяни или послабянчени прабългари, се освободило от влиянието на прабългарската аристокрация и продължило да работи при мирни и благоприятни условия, за да достигне онзи необикновен за епохата културен възход, който справедливо е наречен в нашата история Златен век или, по-право, златен век на славянската култура.

Преслав, блестящата столица на държавата, е стоял на челно място не само между всичките тогавашни български градове, но и между градовете на Западна и Северна Европа. Не напразно той носи името Велики Преслав, име, което му признават и надменните византийци, а после и завоевателите турци. През X в. Преслав е фокусът, в който се събират всички прояви на тогавашния политически и културен живот на страната: литература и наука, архитектура и изкуство, художествени занаяти и всякаква друга стопанска дейност. През същото време Преслав става и огнище на богомилската борба срещу феодалния гнет на болярите.

Едно известие, което дължим на талантливото перо на бележития български писател Йоан Екзарх, ни казва как е изглеждала столицата в Симеоново време. Този писател е избягнал сухото описание и с поетически похват рисува ярка картина на града. Той разказва за крепостните стени и порти, за улицата, която води в царския дворец, за къщите, палатите и църквите, които били богато украсени с камък, дърво, краски, сребро и злато. Той загатва за високо развита жилищна и църковна архитектура, за строежи от тухли, мрамор и дърво, обилно украсени отвътре и отвън. Не пропуска дори да изтъкне, че докато болярите в Преслав живеят в богати къщи и дворци, селячеството в околностите на града обитава сламени хижи. Все от Йоан Екзарх научаваме, че по стените на двореца е имало изписани сцени и портрети, между които бил и портретът на цар Симеон. Той ни описва също облеклото и накитите на царя и болярите в момента, когато те са се събрали на съвет.

Подобна картина ни чертае и византийският историк Лъв Дякон, но той я допълва със сведения, които хвърлят повече светлина върху защитните съоръжения на столицата и на двореца в нея. Описвайки обсадата и боя за Преслав в 972 г., той пише, че най-напред русите се отбранявали на градската стена, която имала зъбери, и след като последната била щурмувана и превзета от византийците, русите се оттеглили в

обиколения с яка стена царски двор, в който се пазело съкровището на българите.

Писмените сведения за една външна и една вътрешна крепост на Преслав се потвърждават напълно от археологическите данни. Тук действително съществуват останки от две такива крепости. Следователно втората българска столица, която е непосредствено продължение на Плиска, е имала в общи черти устройството на старата столица. Нейните две крепости — външна и вътрешна — се отличават от плисковските само по своите размери и по това, че външната крепост на Преслав не е землен вал, а каменна стена.

Всички писмени сведения, които са достигнали до нас, са твърде недостатъчни, за да ни дадат пълна и точна представа за голямата култура на българската столица през X в. Изхождайки от това незадоволително състояние на писмените данни за стария Преслав, българската археологическа наука си е поставила като първа задача от национално значение да открие и възстанови, доколкото това е възможно, нашата стара материална и художествена култура по малкото веществени паметници, които тя е оставила и които днес ние откриваме чрез археологически разкопки. За съжаление и тези паметници са твърде оскъдни за Преслав, защото бурите на изминалите десет века са сринали блестящия някога град наравно със земята.

Не ми е възможно да се спра тук подробно на разкопките и проучванията, които се правят в развалините на тоя град. Ще спомена само, че са разкопани част от останките на крепостната стена и крепостните порти, на царския дворец и на няколко църкви, между които и Кръглата златна църква. Тази църква, забележителна по своето разпределение, по своето архитектурно оформяване, по своята пластична и мозаична украса и стенна керамична облицовка, се очертава като уникално творение в световната архитектура през X в. Открити бяха в самия град и в близките му околности останките на няколко манастира, които през целия X в. са били огнища на първата славянска книжнина. В тях се съчинявали, превеждали и преписвали нашите най-стари книги. В тях са били устроени нашите първи работилници за декоративна керамика и стъкларски изделия. Разкопани бяха няколко граждански постройки. Открити бяха за пръв път у нас средновековни търговски магазини, построени до крепостната стена на Вътрешния град. Намерени бяха и занаятчийските работилници, между които работилници и пещи за прочутата рисувана преславска керамика. В развалините на двореца и църквите бяха изровени архитектурни украси от мрамор, богато разчленени корнизи, мраморни плочи с орнаментална резба и инкрустации, късове от мозайки със златни и разноцветни стъклени кубчета. Открити бяха и няколко плочи с най-старите славянски лапидарни надписи, между които и прочутият надгробен надпис на болярина Мостич, който изпълнявал висока длъжност при Симеона и Петра, но като станал на 80 години, оставил службата си и цялото си имущество и отишъл в манастир. В Преслав бе намерен и един надпис с глаголически букви, който ни показа, че глаголицата се е употребявала не само в Западна, но и в Източна България.

Разкривайки архитектурните паметници, археолозите са натъкват и на множество дребни предмети, като битова керамика, накити, монети, земеделски оръдия, занаятчийски инструменти и произведения на различни занаяти. Тези дребни находки хвърлят светлина върху всекидневния бит на преславското население и ни свидетелствуват за упражняване на редица занаяти, като тухларство, грънчарство, каменоделство, железарство, стъкларство и още много други. Ние имаме данни и за развита металургия. Така бавно, стъпка по стъпка археологическите разкопки и проучвания в мястото на стария Преслав разсейват и ще продължават да пръскат все повече тежкия мрак, който в течение на много векове се е напластил върху историята и културата на тази бележита някога наша столица.

*

В края на X в. бе вече свършено с източната половина на българската държава. Западната половина продължи на живот и смърт епическата борба с Византия, но и тя беше принудена да сложи оръжие в 1018 г. Тук в условията на непрекъснати и ожесточени войни не бе възможно да се продължи със същия размах културното и книжовното творчество на Преслав. Но тук, край Охридското езеро, още в края на IX в. бяха създадени от Методиевите ученици Климент и Наум две духовни огнища, които продължиха книжовното дело на техните учители. Те последваха примера на княз Бориса и построиха църкви и манастири, гдето учеха народа на четмо и писмо. По-късно, когато Източна България бе откъсната от държавата, Преспа и Охрид бяха издигнати от цар Самуила и като политически средища.

Остров Ахил в малкото Преспанско езеро е бил кратко време столица на Самуила и на българския патриарх в края на IX и началото на X в. И днес там още се виждат останки от крепости, дворци, църкви и манастири, между които на първо място изпъкват развалините на една голяма трикорабна базилика, в която Самуил положил останките на св. Ахил, донесени от него от превзетия град Лариса. За малките размери на острова, който е дълъг около 1700 м и широк около 500 м, тази църква с нейната дължина от около 50 м е била прекомерно голяма. Във величавостта на този храм цар Самуил е отразил в 983 г. величието на своята държава след епическите победи над Василий II Българоубиец. Църквата „Св. Ахил“ е била патриаршеска катедрала и в нея са заседавали всички епископи, които са били подчинени на тогавашната българска патриаршия.

След Преспа град Охрид станал четвърта и последна столица на Първата българска държава. Този град се отличава съществено от Плиска и отчасти от Преслав по своята планировка и по укрепителните си съоръжения. Той не е новооснован град като първите две столици. Охрид е съществувал под името Лихнидос още като илирийско селище и има след себе си дълга традиция. Неговото значение пораснало, когато Методиевите ученици Климент и Наум, изпратени тук от българските владетели Борис и Симеон като християнски проповедници и учители, превърнали града в културен и книжовен център. В Охрид и близките му

околности били построени още в ранновизантийско време и по-късно през Средновековието множество църкви. Следователно не случайно и не без важни политически и стратегически съображения цар Самуил пренесъл столицата си от Преспа в Охрид.

През X и XI в., както и сега, този град е бил застроен на един вдаващ се в езерото нос, образуван от два хълма. Откъм север и изток той е бил ограден с крепостна стена, която заедно с бреговата линия затваря един неправилен четириъгълник. В града се е влизало през две порти — „долна“ и „горна“, които се намирали на източната стена. На западния хълм, който господствува над целия град, се издигала яка вътрешна цитадела, допряна до северната градска стена. Тази цитадела, известна сега под името „сарай“, е запазена частично и импонира с високите си стени и особено със своята монументална порта между две цилиндрични многоетажни кули.

Тази Самуилова столица е имала характер на типична средновековна крепост. Построена вече не в равнина, а върху хълмове, и оградена с дебели стени от ломен камък и бял хоросан, които следват извивките на терена, тази столица се отличавала рязко от Плиска. Тя има известни общи черти с Преслав, но представя едно по-нататъшно развитие на град-крепост, характерно за тези градове във Византия и България през епохата на развития феодализъм.

От времето на Климент и Наум в Охрид не са запазени никакви паметници. Неотдавна бяха разкрити под Имарет-джамия основите на едната от двете църкви, които построил Климент и които съществували наред с голямата базиликална катедрала „Св. София“, построена вероятно от княз Бориса и по-късно многократно силно преустроявана. В последно време бяха открити и основите на Наумовата църква в манастира „Св. Наум“ на южния бряг на Охридското езеро. Днешната църква в този манастир е издигната отчасти върху старата Наумова църква, без да е запазила нейния първоначален план.

От Самуиловите дворци в Преспа и Охрид не са запазени никакви надземни останки. От византийски писмени източници знаем обаче, че Самуил е имал дворец в Преспа, който бил запазен до 1071/72 г., когато аламани и франки нападнали като византийски наемници Преспа, разрушили царския дворец и опожарили църквата „Св. Ахил“.

Царският дворец в Охрид ще да се е намирал в цитаделата на градската крепост, разположена на най-високото място над града. И днес в нея личат следи от големи строежи, които още не са разкопани.

*

Проучванията, които се правят от няколко десетилетия насам в средищата на старобългарската култура въз основа на археологически и исторически материали, все още не са завършени и затова ние не можем да кажем, че историческата картина на обществено-икономическия и културния живот на тези средища е вече напълно изяснена. Но въпреки това ние сме вече много далеч от онова време, когато огромните развалини при турското село Абоба се считаха за останки от римски град, а Преслав

се смяташе за първа българска столица. Ние познаваме вече доста добре планировката на нашите стари политически и културни средища, техните защитни укрепления, тяхната гражданска и църковна архитектура, тяхната писменост, изкуство, художествени и битови занаяти. По паметниците на материалната и духовната култура на отделните центрове ние можем да проследим до известна степен историческия развой изобщо на българската култура през епохата на нашата първа държава.

В Плиска до 893 г. българската материална култура се развива на основата на общия бит на прабългарите, който протича във военна обстановка и в организация на военния и държавния апарат. Строят се гранични и вътрешни укрепления, аули и дворци, водопроводи, мостове и могили, а високото самочувствие на владетелите е намерило израз в сурово монументални представителни и жилищни постройки. Твърде рано се развива у прабългарите чувство за ценността на историческите факти и личности, което е свързано с постоянен стремеж за увековечаването им чрез надписи по скали и колони, без да имат още своя писменост. Нуждата им от писмо се задоволява у тях с чужд език и чужди букви. В Плиска не се забелязва още творческа ръководна роля на славянския елемент в държавния живот и монументалното строителство. До 865 г. първата българска столица е все още дейно средище на висока култура с предимно прабългарски аспект.

Творческата културна роля на славянския елемент започва да се чувствува по-осезателно след покръстването и особено след създаването на славянската писменост. Архитектурата, книжнината, изкуствата и художествените занаяти са изцяло в услуга на църквата. Преместването на столицата от Плиска в Преслав и въздигането на този град в християнски, книжовен и културен център за цялата държава е събитие от епохално значение за славянския свят. То означава окончателния залез на прабългарското етническо, политическо и културно предимство и откриване широк път на славянската култура.

Западните столици са имали краткотраен живот, и то в неблагоприятни условия на дълги и изнурителни войни. Те са останали незасегнати от влиянието на прабългарската култура. В тях славянският елемент е запазил своята чистота и самобитност и в областта на църковното и крепостното строителство. Охрид като център на книжовна дейност също е вложил значителни приноси в съкровищницата на българската култура.

Проф. ПЕТЪР ДИНЕКОВ, чл.-кор. на БАН

ДЕЛОТО НА КИРИЛ И МЕТОДИЙ И РАЗВОЯТ НА СТАРАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Делото на Кирил и Методий е твърде разнообразно, може да се разглежда от различни страни и повдига множество въпроси. Един от най-интересните е въпросът за неговата връзка с развитието на българската литература. Някои ще кажат, че това се разбира от само себе си — Кирил и Методий са органически вплетени в историята на българската литература, без тяхното дело е немислимо нейното възникване; тук всичко е ясно, няма какво да се добави.

В същност въпросите са по-сложни, отколкото изглеждат на пръв поглед. Да вземем само два от тях. От една страна — не е ли имало прояви на славянска писменост в България преди времето на Кирил и Методий и в такъв случай може ли да се сметне тяхното дело за начало на българската литература? От друга страна — не се ли включва в историята на българската литература едно дело, което се развива до моравската мисия в сферата на византийската култура, а след това — сред западните славяни? Дали тук не се касае за някакъв етап на общославянска книжнина, който оказва силно влияние върху развитието на старата българска литература, но в нейната история не влиза? Че тия въпроси не са напълно разрешени и, най-малкото, по тях не съществува съгласие, се вижда добре, когато пренесем вниманието си от книжовното дело на Кирил и Методий към езика им — той и досега в науката носи различни названия: старославянски, старочерковнославянски, старобългарски.

Да се спрем на първия от повдигнатите въпроси: може ли да се говори за предкирилова славянска писменост в България. От българските учени пръв проф. Йорд. Иванов заговори за такава писменост. В един от ранните си трудове „Северна Македония“ (София, 1906) той си поставя за задача да изясни въпроса за разпространението на християнството сред славянското население в северномакедонските краища още през VII в. Опирайки се на няколко паметника (Солунската легенда, Успението на Кирил Философ, записка в Кастамонийския манастир в Света гора, два български летописа, житието на тивериополските мъченици и др.), Йорд. Иванов стига до заключението, че през VII в., двеста години преди времето на Кирил и Методий, „е имало човек, който се е опитал да даде на славенете в Северна Македония азбука“ (стр. 70). Това е бил Кирил Кападокийски, работил в Сирия и Египет. „Най-вероятно е, че част от народа, бидейки отчасти свикнал с тогавашните гръцки букви, Кирил Кападокий-

ски ще да е притурил към 24-тях познати гръцки букви нови някои. Но дали бързописното (курсивно) тогавашно гръцко писмо му е послужило за основа или пък главното унциално, това на литургическите книги, не може да се утвърди. Факт аналогичен обаче ни представят и сегашните македонци, особено в южните краища, които си служат с гръцките букви, за да пишат бащиния си славянски език. Не е чудно, че гръцкото бързописно писмо от VII в. е дало повечето от буквите на тъй наречената глаголица. Източните елементи у тази азбука лесно би се обяснили с гръкосемитските азбуки на Мала Азия и Сирия, отдето дошъл Кирил Кападокийски" (стр. 70—71).

Така е представена у Йорд. Иванов картината на създаването на славянско писмо в Северна Македония през VII в. Тоя възглед бе подхванат и развит през последните години от проф. Ем. Георгиев.[1] За тая теза Ем. Георгиев използува редица аргументи: предположението за постепенно възникване на кирилицата от гръцкото писмо (той я смята за по-старата славянска азбука); ранната християнизация на българските славяни преди официалното покръстване в 865 г.; вести за славянска писменост преди Кирил и Методий в Солунската легенда, пространното Кирилово житие (съобщението, че Кирил намерил в Херсон евангелие и псалтир, написани на „руски" или „роски" букви), Успение Кирилово, бележката в Кастамонийския манастир, Несторовия летопис „Повесть временных лет" и др. Ем. Георгиев разглежда също най-старите славянски надписи, опира се на теорията за предкирилометодиевски културен език и въз основа на всички свои доводи стига до заключението: „Още преди Кирил славяните са имали книги, написани с кирилица, но те имали локално значение и не получили широко разпространение, а освен това което е по-важно, не били приети от официалната църква."[2]

В тая теза има един интересен момент: вероятно византийската църква е правила опит да разпространи християнството твърде рано сред ония славянски маси, които са попаднали в границите на византийската държава. Оттук и възможността за техни нужди някъде да са били преведени отделни кратки, най-необходими богослужебни текстове, написани с гръцки букви, приспособени към особеностите на славянската звукова система. По-важно е да се отбележи обаче, че византийската църква е налагала гръцкия език и писменост на християнизираните славянски маси, както тя върши това дори след официалното покръстване на българите. Трудно е да се изтълкуват вестите за славянска писменост в споменатите паметници с легендарен характер (и при това от по-късна епоха) като смътни спомени за тези евентуални откъслечни, изолирани преводи на богослужебни текстове.

Тоя опит да се открие начало на славянска писменост далеч преди времето на Кирил и Методий все още се движи в областта на хипотезите и логическите разсъждения, не се опира на фактически материал и няма никакво пряко отношение към съществуващата, зарегистрирана със

[1] Ем. Георгиев, Началото на славянската писменост в България. Старобългарските азбуки, София, 1942; Славянская письменность до Кирилла и Мефодия, София, 1952; също и в други негови работи.

[2] Ем. Георгиев, Славянская письменность до Кирилла и Мефодия, стр. 84.

свои паметници старобългарска литература. Следователно, при научните данни, с които днес разполагаме, можем с пълно основание да смятаме Кирил и Методий за създатели на славянската писменост. Каквито и разсъждения да се правят, каквито и нови доводи да се търсят, няма никакво съмнение, че голямото литературно движение, с което преди 1100 години започва бързото развитие на славянската писмена и книжовна култура, е неразривно свързано с имената и с делото на двамата солунски братя.

Твърде сложен е и вторият въпрос — за общославянския характер на книжовната дейност на Кирил и Методий. Двата най-авторитетни извора — пространните житія на братята — ни дават твърде подробни сведения за тяхната дейност сред славяните. Моравският княз Ростислав отправя в Цариград пратеници и моли да му бъде проводен учител, който да обясни на славянски език истинската християнска вяра: „Людемь нашимь поганьства се отвръгъшемь и по христиańскыи законь се дрьжещемь, оучителя не имамы такого, иже ны бы въ свои езыкъ истоую вѣроу христиańскоую съказаль, да се выше и инъı страны того зрѣще подобнаи намь. То посьли ны, владыко, епископа и оучителя такого; отъ васъ бо на вьсе страны вьсегда добрыи законь исходитъ“[1]. С тая задача бива натоварен Кирил, за когото в писмото си до Ростислав византийският император дава много висока оценка: „И то ти послахомь того, емоуже е богъ даль, моужа чьстна и благовѣрьна, книжьна зѣло и философа“. В Цариград Кирил съставя азбуката и започва да пише евангелската беседа, т. е превежда избор от евангелието. Той продължава тая работа веднага след пристигането си в Моравия: „Въ скорѣ же вьсь црьковьныи чинъ прѣложь“.

Методиевото житие допълва тия сведения. Императорът натоварва не само Кирил, но и Методий да решат поставената задача: „Слъıшиши ли, философе, рѣчь сию? Инъ сего да не можеть сътворити развѣ тебе. Тѣ на ти дари мнозн и понмъ братъ свои игоуменъ Мефодии, иди же; вы бо иста селоуданиина, да селоудане вьси чисто словѣньскъı бесѣдоують“. Двамата братя се заемат с работа, като привличат и помощници („и съ инѣми, иже бѣаxоу того же доуха“).

Така е представен в пространните жития началният момент от създаването на славянската писменост. Започната в Цариград, тя бива продължена и развита в Моравия, Панония, Венеция и Рим, още до смъртта на двамата братя (869 и 885 г.) обхваща всички западни славяни. Тук не само се пренасят преведените във византийската столица книги, превеждат се и се пишат нови. С тоя период от дейността на Кирил и Методий са свързани редица техни произведения. С книжовна работа се занимават и техните ученици, както доведените от юг, така и ония, които обучават в Моравия и Панония. За извършената тук книжовна работа и за създа-

[1] Цитатите са по Ал. Теодоров-Балан, Кирил и Методий, св. I, 1920.

дените книжовни традиции свидетелствуват редица паметници: Киевските и Пражките глаголически листи, житието на св. Вацлав, св. Вит и др. Тия книжовни традиции досягат и Полша, Словения, Хърватско, пренасят се в Русия и Сърбия. Тук не говорим за България поради особеното място, което тя заема в делото на двамата братя.

Широката дейност на Кирил и Методий в Моравия и други западнославянски области дава пълно основание на чехите да започват историята на своята литература с тяхното дело.[1] Макар и кирилометодиевската традиция скоро да се прекъсва в чешкото културно развитие, тя е един факт с голямо значение. Литературните паметници, изникнали като резултат на Кирилометодиевото дело и имащи главно черковнобогослужебен характер, обслужват тогава и през следващите векове западните, южните и източните славяни, по тоя начин получават общославянска функция, превръщат се в общославянска книжнина. С оглед на това и езикът на тия произведения се назовава старославянски или старочерковнославянски. Тук трябва веднага да се подчертае, че в науката не съществува спор, що се касае до произхода на тоя език — очевидно той е изграден върху основата на български наречия, защото Кирил и Методий превеждат първите богослужебни текстове още в Цариград на езика, който те познават, а това е езикът на българските славяни. Оттук и правилното название на тоя език — старобългарски. Някои учени оспорват правилността на това название, „понеже поради паралелизма си с такива названия като „старополски“ или „старочешки“ ще предизвика фалшива представа, като че ли той е бил по-стара развойна фаза на днешния литературен български език.[2] Но също така сериозно могат да се оспорват и названията „старославянски“ и „старочерковнославянски“, защото и те могат да заблудят — не се касае нито за някакъв стар славянски език изобщо, нито за език, употребяван изключително от черквата.[3]

При все че книжовната дейност на Кирил и Методий се пренася на Запад и книжнината, която създават, приема общославянска функция, не е трудно да се открие дълбоката връзка на тяхното дело с историческото развитие на българската литература. На първо място — езикът, с който създателите на славянската писменост си послужват. Както историческите извори (особено пространните жития), така и езиковият анализ на най-старите славянски книжовни паметници показват по безспорен начин, че тук се касае за основни особености на българския език, представен чрез едно от своите наречия. Върху тая основа се наслояват вече на моравска почва някои чехоморавизми, отразени в отделни паметници.

На второ място трябва да се изтъкне, че основите на литературната дейност на Кирил и Методий за славянството се полагат в Цариград или в близките манастири, в среда колкото византийска, толкова и славянска. Тук не е толкова важно да се посочи народностният произход на бра-

---

[1] Вж. съответните глави и в най-новия труд Dějiny české literatury. I. Starší česká literatura. Praha, 1959 (Československá akademie věd).

[2] T. Lehr-Spławiński, Cz. Bartula, Zarys gramatyki języka starocerkiewno-słowiańskiego na tle porównawczym. Wyd. IV, Wrocław—Kraków, 1956, стр. 4.

[3] Вж. St. Słoński, Gramatyka języka starosłowiańskiego (starobułgarskiego), Warszawa, 1950, стр. 1—2.

тята (тоя въпрос и до днес остава спорен), колкото да се подчертае, че средата, в която те израстват и работят, е най-тясно свързана с българските славяни; дори и преките си помощници те избират от тая среда. Изворите посочват, че Кирил и Методий получават задача да създадат азбука и да преведат най-необходимите богослужебни книги вероятно през втората половина на 862 г.; през 863 г. те вече заминават за Моравия с готова азбука и преведени текстове. Ясно е, че това е твърде къс срок, за да бъде извършена подобна сложна работа без предварителна подготовка. Така изниква въпросът за просветителска дейност на Кирил и Методий сред българските славяни преди моравската мисия. Загатвания за такава дейност има в редица легендарни паметници. Може би това са далечни отгласи от действително съществуваща дейност. Мъчно можем да локализираме тая дейност, но не това е най-важното в случая. По-съществено е да се изтъкне, че произлизащи от един град, който е бил най-тясно свързан със славянството („всички солунчани говорят чисто славянски"), Кирил и Методий са се намирали постоянно в досег със славяни (Методий десет години е бил управител на славянска област), вероятно са се вълнували от тяхната съдба и може би още преди моравската мисия са замисляли някаква просветна дейност сред тях. Извънредно интересен е онзи пасаж от пространното житие на Методий, където се говори за неговата дейност като управител на славянско княжество. Тая дейност се свързва с бъдещата му работа като славянски учител и дори до известна степен се схваща като подготовка за нея: „Дондеже цьсарь оувѣдѣвъ бързость его княженїе емоу дасть дръжати словѣньско; рекоу же азъ, іако прозьрѧ како и хотѧше оучителѧ словѣнѣмъ посълати и пьрьваго архиепископа да бы прооучилъ сѧ вьсѣмъ обычаемъ словѣньскъінмъ и обыкълъ а по малоу". Тук, на сесията проф. Лер-Сплавински изказа много интересни съображения по този въпрос.

Следователно, моравската мисия не е намерила двамата братя неподготвени. Податките на изворите в това отношение са съвсем оскъдни и затова е излишно да навлизаме в света на гаданията и предположенията, но изборът на византийските власти не е паднал случайно върху тях. Освен големия мисионерски опит тук ще е изиграло важна роля и някое друго обстоятелство, останало за нас непознато и произхождащо от връзките на братята с местните балкански славяни.

Най-важното обстоятелство, което определя мястото на Кирилометодиевото дело в развитието на българската литература, произтича от съдбата на това дело след смъртта на учителите. В Моравия и Панония то среща огромни пречки, които не могат да бъдат ликвидирани дори след личните разговори на Кирил и Методий с ръководителите на католишката църква в Рим. Методий продължава дейността си след смъртта на своя брат повече от 15 години, минава през ожесточени борби и големи страдания, прави героични усилия да затвърди великото дело на славянската просвета. Нищо обаче не успява да предотврати катастрофата и тя бързо настъпва след неговата смърт. В Моравия и Панония славянската писменост е сразена; тя остава известно време да мъждука в отделни манастири, докато съвършено угасне.

Обаче делото на Кирил и Методий не умира, защото то бива пренесено от техните ученици в България. Ако това не бе станало, днес едва ли бихме могли да разполагаме с някакви следи от него — освен с бледни спомени в няколко западни легенди и с данните, които съдържа кореспонденцията на римските висши духовници. Фактически делото на Кирил и Методий се осъществява в историята благодарение на неговото пренасяне в България; тук започва неговият истински живот, тук то намира благоприятна почва, за да се затвърди, да израсне и да изиграе своята велика историческа роля. В резултат се създават ония големи културни традиции, под чието благотворно въздействие разцъфтява българската средновековна литература, оплодява се културното развитие в Русия и Сърбия, а по-късно и в Румъния; тук не говоря за отзвуците, които това дело намира и в другите славянски страни. Следователно, делото на Кирил и Методий дълбоко и органически се свързва със зараждането, развитието и разцвета на българската литература.

Как става това конкретно? Известно е, че учениците на Кирил и Методий пристигат в България по два пътя — по-старите по Дунава през Белград, а по-младите — през Венеция и Цариград. В обширното си житие на Климент Охридски Теофилакт описва гоненията и мъченията, на които биват подложени по-старите ученици, и отбелязва: „Стремяха се към България, за България мислеха и на България се надяваха да им даде успокоение“. Макар да се намират в паметник, възникнал 200 години след описваните събития, тия думи разкриват действителното положение на нещата. Кирилометодиевите ученици не случайно се запътват за България — от една страна, те се връщат към първоогнището на славянската писменост, а, от друга, те познават нуждите на българската държава. Изминали са двадесет години от официалното покръстване, обаче още не е разрешен въпросът за създаване на местно, българско духовенство и въвеждане на славянско богослужение. Борис добре схваща важността на тоя въпрос, развива голяма дейност, за да осигури самостойност на българската църква, стреми се да се сдобие със славяни ръководители на църковно-просветния живот. Затова той посреща с готовност и радост пристигналите в страната Кирилометодиеви ученици, дава им пълна подкрепа, разпределя ги в източните и западните предели на страната, където се оформят две просветно-книжовни школи — преславската и охридската.

Почвата за създаване на голямо литературно-просветно движение в България е вече подготвена. Не само християнизацията на държавата, която официално се извършва в 865 г., но преди всичко вътрешните нужди, потребностите на общественото развитие, особено в периода, когато се слагат първите форми на феодални отношения, налагат появата на писмеността; тя се явява като неотменима обществено-държавна необходимост. Нищо чудно, че поради липса на своя, родна писменост в българската държава през VIII и IX в. почват да се използуват гръцкото писмо и гръцкият език. За това свидетелствуват както надписите на първобългарски език, писани с гръцки букви, така и многобройните български каменни надписи на гръцки език. Тяхната поява представя голям интерес, защото е указание за съществуването на писмена култура у нас далеч

преди времето на Кирил и Методий и хвърля интересна светлина върху въпроса за началото на българската литература. Като държим сметка за важността им,[1] все пак трябва да изтъкнем, че тая писмено-книжовна практика не може да бъде продуктивна, понеже се извършва на чужд език и си поставя ограничени задачи. Тя продължава до момента, когато нарасналото народностно самосъзнание довежда до създаването на книжнина на роден, славянски език. Едва създаването на славянска азбука и славянска писменост дава пълна възможност за развитието и разцъфтяването на българската литература и култура, за широка проява на творческите сили на българския народ.

Заслужава специално внимание един въпрос, който тук само ще спомена: общото културно състояние на страната по времето, когато Кирилометодиевите ученици пристигат в България. Погрешно е да се смята, че те се озовават в една варварска страна, без културни традиции. За такива културни традиции свидетелствуват не само първобългарските надписи, но и многобройните паметници на българската архитектура, строителство, изкуство и художествени занаяти. Нещо повече, касае се не само за паметници, възникнали в периода на съществуването на българската държава, но и за едно забележително наследство от минали култури — тракийска, гръцка, римска. Страната не е представяла пустош в културно отношение; тъкмо напротив, на всяка крачка са се срещали запазени паметници на архитектурата и изкуството, които не са могли да не въздействуват върху населението, живеещо в близост до тях. В българските земи е съществувала културна атмосфера в прекия смисъл на думата. Онова, което пазим днес в нашите музеи, в огромната си част тогава е било навън, пред погледа на хората. А и много от паметниците, с които нашите далечни прадеди са влизали в досег, по-късно са изчезнали. Тук трябва да се прибави и контактът, който българите са имали с културата на Византия, от която са се учили косвено и пряко — в България проникват византийци като пленници, пратеници, търговци. След покръстването Борис изпраща младежи да се учат във византийските просветни центрове.

Какви моменти от книжовното дело на Кирил и Методий намират най-пълен и дълбок отглас в развитието на младата българска литература? За да се реши правилно тоя въпрос, трябва да се излезе преди всичко от най-характерните, основните особености на литературната дейност на двамата славянски просветители. Те са не само изключително даровити практически дейци, проповедници, учители и организатори, но и забележителни писатели на Средновековието. Писателското им дело е най-тясно свързано с тяхната обществена дейност, обуславя се от задачите, които трябва да изпълняват като византийски мисионери и като славянски просветители. Книжовната им дейност несъмнено произтича от традициите на византийската литература. Не може да бъде иначе, защото те израстват в атмосферата на византийската литература, свързани са лично с някои от най-видните представители на тогавашната византийска

[1] Вж. моята статия „Въпросът за началото на българската литература“ (последна публикация в книгата Литературни въпроси, София, 1963).

култура, изпълняват задачи, които им поставя византийската държава. И все пак в лицето на Кирил и Методий имаме един от най-интересните примери на дълбоко преображение, каквото можем да наблюдаваме в историята на една литература. Затова за тях не е трудно да се проявят като пламенни славянски патриоти. Така от носители на византийските литературни традиции те израстват в създатели на една нова, непозната дотогава литература, която тръгва по свои, самобитни пътища. С оглед на тая еволюция нас ще ни интересуват не само произведенията, създадени от двамата братя във връзка с моравската им мисия, но и книжовната им дейност преди това, когато те изпълняват задачи във Византия и в чужбина като политически пратеници и културни дейци.

Трябва да се отбележи още нещо: трудностите, които среща изследването на литературното дело на Кирил и Методий, защото нито едно сигурно установено тяхно произведение не е стигнало до нас. За голяма част от произведенията им съдим по косвени данни и предположения или когато знаем сигурно за съществуването на тия произведения, не притежаваме техните автентични текстове. Оттук и многото спорни въпроси, свързани с литературното наследство на братята. Но дори и при тия трудности и спорове около точното и окончателно установяване на книжовните им произведения Кирил и Методий се очертават като блестящи и високообразовани литературни дейци.

Несъмнено, имаме пред себе си забележителни творчески личности. Макар че това се отнася в по-голяма степен за Кирил, то важи и за Методий. За Кирил разполагаме с повече данни; той развива по-широка книжовна дейност, затова и по-точно може да се очертае неговата творческа биография. Всички условия за развитието на един голям писател са налице: висока култура, познаване на много езици, дълбок интерес към литературата и към въпросите на езика, живо отношение към нуждите и задачите на времето, несъмнена литературна дарба, силна воля за работа. За писателската отзивчивост на Кирил към проблемите на съвременността говори например обстоятелството, че всичките си мисии той свързва с литературни трудове — записва преният, които води, съставя записки за по-значителните моменти и събития и те са послужили покъсно като материал за неговия биограф. Особено трябва да се отбележи прогресивно-демократическият характер на неговите идеи и разбирания; Кирил се свързва с най-напредничавите и високо културни представители на тогавашната византийска мисъл — обстоятелство, което оставя силен отпечатък както върху обществената, така и върху книжовната му дейност. И действително, той се издига като забележителна личност за своето време, като голяма фигура, която се ползува с необикновено обаяние сред съвременниците. За това имаме многобройни свидетелства — както на наши писатели, като Климент, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър и др., така и на чужденци, като бележития римски духовник и писател през IX в., за кратко време и папа, Анастасий Библиотекар. Анастасий високо оценява книжовните творения на Кирил и го нарича „мъж с голяма светост“ (magnae sanctitatis vir), „велик мъж и учител с апостолски живот“ (vir magnus et apostolicae vitae praeceptor), „мъж с апостолски живот“ (vir apostolicae vitae), „премъдър мъж“ (sa-

pientissimus vir) и т. н. и с възхищение говори за съчиненията, които Кирил е написал във връзка с откриване мощите на Климент Римски в Херсон. Анастасий сам е превел някои от тия съчинения от гръцки на латински, но отбелязва, че неговият превод далече отстъпва от блестящия стил на оригинала.

Анастасий дава още една важна подробност за големите умствени интереси на Кирил. Той съобщава как внимателно и сериозно Кирил се е подготвил за издирването на Климентовите мощи: предварително е проучил с голямо внимание цялата литература, посветена на живота, дейността, мъченията и смъртта на Климент Римски, изследвал постройките, свързани с неговото погребение — храма и гробницата, разпитал внимателно местните жители и едва тогава пристъпил към дирене на гроба. Очевидно Кирил е извършил истинска научна подготовка на археолог — обстоятелство, което свидетелствува за научната му култура и изследователските му способности. Необходимо е да се припомни, че Кирил получава образованието си в най-високото византийско училище — Магнаурската школа в Цариград, че има за учители такива издигнати учени и писатели като патриах Фотий, че се запознава отлично с античната култура (във византийските училища се изучават поемите на Омир и трагедиите на Софокъл, философските съчинения на Платон и Аристотел). Високите постове, които заема — патриаршески библиотекар и преподавател по философия в Магнаурската школа, важните мисии, с които бил натоварен при сарацините, хазарите и славяните, диспутите, които води — всичко това говори за блестящите качества на Кирил. На тия качества се дължат обаянието и славата му в Средновековието — не само между съвременниците, но и сред по-късните поколения, които превръщат живота му в героична легенда и поставяйки високо авторитета му на писател, му приписват редица творения на други писатели, като Кирил Александрийски, Кирил Ерусалимски, Кирил Туровски, Константин Преславски и др.

По-малко сведения имаме за писателската подготовка на Методий. Изворите го представят предимно като администратор, проповедник и общественик. Той не случайно дълги години заема високия пост управител на славянско княжество — за това едва ли са били достатъчни само административните качества. Неговото влечение към книжовна работа го кара да напусне тоя пост и той се озовава в манастира. Изрично се казва в пространното му житие, че там Методий се е занимавал прилежно с книжнина („книгахъ прилежа"). Методий е пръв помощник на брат си при книжовната подготовка на моравската мисия; по-късно в Моравия продължава да се занимава с литературна работа.

В разнообразната книжовна дейност на двамата братя няколко момента заслужават специално отбелязване. Преди всичко те създават славянската азбука и предприемат голяма преводаческа дейност. Кирил със своите сподвижници, на първо място Методий, още в Цариград започва превода на най-необходимите богослужебни книги: изборно евангелие, изборен апостол, литургия, служебник, част от псалтира и требника, молитви и славословия, пети и четени в неделни и празнични дни. Преведеният от Кирил и неговите помощници текст на евангелието е влязъл в основата на най-старите запазени славянски евангелия (Зографско, Ма-

риинско, Асеманово и др.). Методий продължава делото на Кирил — през последните години от живота си превежда цялата библия (без Макавеите), номоканона и патерика.

Създаването на славянската азбука и преводът на богослужебните книги поставят началото на славянската книжнина, разкриват пред славянските народи вратите на тогавашната култура, дават силен тласък на културното развитие на славянството. С тоя момент от книжовната дейност на Кирил и Методий започва нов етап в историята на българския народ. Двамата братя създават една традиция, която се оказва извънредно плодотворна. Техните ученици, които полагат основите на славянобългарската литература, усърдно продължават дейността им. В същност в цялото свое развитие средновековната българска литература представя непрекъснато приобщаване към световната култура, постоянно търсене и разкриване на нови духовни кръгозори. Преводната литература не означава стесняване на оригиналното, самобитното начало в литературното развитие; напротив, без нея това начало не би могло да се изяви. В същност с приобщаването на славяните към културните достижения на тогавашната епоха Кирил и Методий прокарват пътя за развитието на самобитната българска култура и литература.

Двамата славянски просветители са се справили блестящо със своята трудна задача, както това посочи много добре в своя доклад проф. К. Мирчев. За подобно дело е било необходимо отлично познаване на гръцкия език и на богослужебните текстове. Главната трудност обаче иде от обстоятелството, че преводът е трябвало да бъде извършен на един език, който още не е бил литературен, на който не е имало книжнина, в който още не са били изработени думи за редица културни понятия и за абстрактната мисъл и който дори не е имал своя азбука. Основните книги на християнството, които Кирил и Методий се наемат да преведат, съдържат в себе си цялостен нов светоглед, засягат всички представи за живота и света. Братята е трябвало да се справят с изключително трудна задача: на първо място — изработването на азбука, която да отговаря на всички фонетични особености на езика, на второ място — създаването на книжовен език и на огромно количество нови думи за културни и християнскофилософски понятия. Тая задача са могли да изпълнят само лица с големи интелектуални способности, с отлична филологическа подготовка, с дълъг литературен опит.

Заслужава да се отбележи още една особеност — преведените библейски книги са оказали значително влияние върху развитието на старата българска литература както със своето идейно съдържание, така и с образните и стилистичните средства. Идейното въздействие е очевидно, за да не става нужда да говорим специално за него и да му даваме оценка. Що се отнася до художественото въздействие, от библейските книги старобългарският писател се е учил на словесно майсторство, усвоявал е образност и стилни похвати.

В книжовната дейност на Кирил и Методий се проявява една ярко изразена тенденция — защитата на новосъздадената славянска писменост и култура. Тая тенденция се разкрива в различни литературни форми и жанрове, на първо място — диспутите. Тук навлизаме в една област из-

вънредно характерна за литературното дело на двамата братя и особено на Кирил. През целия си живот Кирил е мисионер, проповедник, борец за своите идеи, бележит оратор. Главното му оръжие е полемиката. Изворите посочват, че той води многобройни диспути: с иконобореца Аний, със сарацините в Арабия, с евреите и мюсюлманите в хазарската държава, с триезичниците във Венеция. Вероятно неговите диспути са образували общ полемичен труд на гръцки език. Той до нас не е достигнал изцяло, а само в ония части, които са използувани в Кириловото пространно житие. Там изрично се казва: „Отъ многа же се мы оукрашьше въ малѣ положихомъ селнко паметн ради; а нже хощеть съвръшенынхъ снхъ бесѣдъ нскатн нстыхъ, въ книгахъ его обрещеть е, елнко прѣложн оучитель нашь архиепископъ Меѳодне, раздѣль е на осмь словесь". По всичко изглежда, че тия съчинения на Кирил са били не само теоретично-философски трактати върху въпросите на религията, но са представяли записки и разкази за срещите му с представители на другите религии и описания на споровете, които е водил с тях в чужбина или по границите на Византийската империя. В диспутите Кирил проявява блестящите си ораторски способности и голямо полемическо майсторство и с произведенията си създава традиции в старата българска литература.

С диспута си във Венеция Кирил поставя началото на полемичната литература в защита на славянската писменост. Той води спор с поддържниците на триезичната теория, отхвърля техните нападки срещу славянската култура, защищава правото на всеки народ да създава писменост на своя език. В същност цялата дейност на Кирил в Моравия, Панония, Венеция и Рим е насочена към тая цел. Методий продължава борбата в защита на славянската култура. Тая идея се осъществява не само в полемични беседи и трактати, но и в други жанрове, например в житията, службите и словата, създадени след смъртта на Кирил. В тях Кирил е изобразен като пламенен борец за славянска култура, като истински славянски патриот. По същия начин е нарисуван и образът на Методий. Прославата на славянобългарската просвета и на нейните творци и носители се превръща в една от основните теми на младата българска литература. Такъв е големият цикъл произведения, посветени на делото на Кирил и Методий, на техните ученици и на създаването на славянската писменост. Тук влизат житията на Кирил и Методий, Климент и Наум, служби, похвални слова, помени, стихотворения, трактати и предисловия (съчиненията на Черноризец Храбър и предговорите на Константин Преславски и Йоан Екзарх) и др.

С тая тематика българската литература още в началния период на своето развитие придобива самобитен характер. Използуват се традиционните форми на византийската литература, но съдържанието е свързано със съдбата на славяните, с българския живот, с общественото развитие на българския народ. Не само че българската литература няма нищо подражателно и византийско в своята идейна насоченост, но тъкмо обратното — редица произведения имат открита антивизантийска тенденция, защото защищават правото за съществуване на славянската култура тъкмо

срещу византийските домогвания. Получава се нещо на пръв поглед странно — започнали дейността си като византийски мисионери, Кирил и Методий не само поставят началото на славянската писменост, но и дават насока на нейното самобитно развитие, което в редица случаи се изявява като противоположност на византийските притезания. Самото дело на двамата братя става тема на литературата — и то не само през IX и X в., но и по-нататък, през цялото нейно развитие до нашето национално възраждане, и играе важна обществено-политическа и идейно-творческа роля. Славянският и патриотичният патос, който обагря произведенията на най-ранните представители на старобългарската литература Климент, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър и др., иде от традициите, създадени от Кирил и Методий.

Особена група в литературното дело на Кирил представят творбите, посветени на Климент Римски. Те възникват по време на хазарската мисия. Подробни сведения за тях ни дава Анастасий Библиотекар в писмото си до велетрийския епископ Гаудерик между 875 и 879 г. Две от тях той е превел на латински, за да бъдат използувани при написване на нова биография на Климент Римски: кратък разказ за начина, по който са били открити мощите (brevis historia), и похвално слово (sermo declamatorius), произнесено от Кирил след откриването. Третата творба е бил един химн в чест на Климент. Анастасий не го е превел, защото за това са се изисквали особени старания, за да се съгласува преводният текст с мелодията на химна (той се е пеел в гръцките училища). Че Кирил е съставил съчинения за откриване на мощите, имаме свидетелство и в неговото пространно житие („ꙗкѡ же пишеть вь ѡбрѣтенiи егѡ“). До нас не е достигнал автентичният текст на нито едно от тия съчинения. Но в старата българска литература е запазено произведение със заглавие „Слово на пренесение мощемъ преславнаго Климента, историчьскую имуще бесѣду“. Имаме всички основания да смятаме, че в него се крият краткият разказ и похвалното слово, за които говори Анастатий Библиотекар. При все че текстът с течение на времето е претърпял значителни промени, резултат на което са многото неясноти в смисъла и неправилности в езика, в съчинението личат творческото вдъхновение и писателската дарба на Кирил.

Творбите, посветени на Климент Римски, са били написани на гръцки език, но и те, както всички други Кирилови произведения, са били преведени на славянски било от неговия брат, било от учениците му. По тоя начин и те влизат във фонда на старобългарската литература и разширяват нейното жанрово разнообразие — появяват се историческият разказ, похвалното слово и стихотворният химн. Трябва да се отбележи особеното увлечение на Кирил в поезията. Пространното му житие говори, че той се е отнасял с голяма любов към поетическото дело на Григорий Богослов. За това увлечение свидетелствуват четири лирични молитви, представа за които получаваме от текстовете, дадени в пространното житие: молитва към Григорий Богослов, молитва към пътуващия солунски граматик, молитва преди приемане на монашеството, предсмъртна молитва. На Кирил се приписва и Прогласът към евангелието (при все че въпросът за авторството на творбата не може да се смята за окон-

чателно решен). Очевидно е, че чрез делото си Кирил утвърждава в начеващата българска литература и поетическия жанр и създава плодотворна традиция и в това отношение. До известна степен на тия поетически склонности не е чужд и Методий, в чийто химн (канон) в чест на Димитър Солунски има силни лирични моменти.

С тоя преглед не се изчерпват произведенията, написани от Кирил и Методий или приписвани на двамата братя, като „Написание ѡ правѣи вѣрѣ“, притчите, преводния труд от еврейски, беседата във връзка с ученията на Фотий и др. Заслужава да се отбележи вероятното участие на Методий в написването на Кириловото пространно житие. Това житие е възникнало още в Моравия, след смъртта на Кирил, и с него се поставя началото на житийния жанр, който се оказва особено продуктивен в средновековната българска литература. Представя голям интерес и въпросът за създаване на проповедническа литература (проповеди и поучения), един от най-значителните представители на която е прекият ученик на Кирил и Методий епископ Климент Охридски.

Изобщо в идейно, тематично и жанрово отношение книжовното дело на Кирил и Методий се отличава със забележителна широта и богатство. Вещо подготвени преводи, поезия, философски диспути, мемоарни записки, исторически разкази, похвални слова, ораторска проза, житиеписни произведения — всичко това може да послужи като широка основа за изграждането на една нова литература, може да даде тласък на по-нататъшното литературно развитие. Към това трябва да се прибави още едно обстоятелство — необикновеното писателско умение, с което са написани творбите на Кирил и Методий. В композиционно отношение, в езиково-стилистичната си обработка, в образността си, в точността, с която се изразява тяхната идейна насоченост, те представят образцови, високи постижения на литературното изкуство. Ясно е, че с оригиналните си произведения и с преводите, които правят, Кирил и Методий създават една цяла литература. От тяхната книжовна дейност изхожда не само старобългарската литература, но и редица благотворни традиции на руската и сръбската литература, дори и на литературата на западните славяни, при все че там делото на Кирил и Методий бива ликвидирано. Но с оглед на развитието на старата българска литература освен всичко изтъкнато дотук трябва да се подчертае още едно важно обстоятелство: актуалността и демократизмът на книжовната дейност на двамата братя. Тая дейност е свързана с преки обществени задачи, поражда се от нуждите на живота, намира се в най-тясна зависимост от мисиите на Кирил и Методий при сарацините, хазарите и славяните. С примера си двамата братя насочват вниманието на своите ученици и следходници към обществено актуални произведения и създават традиция в начеващата българска литература. Делото им дава израз на напредничави и демократични разбирания, служи на прогреса и на народа.

Разбира се, когато говорим за актуалност и демократизъм в старобългарската литература, трябва да държим сметка за историческата епоха и не бива да влагаме съвременно съдържание в тия понятия. Актуалността и демократизмът не се изявяват пряко, пречупват се през религиозно-християнския светоглед на писателите, получават църковна окраска,

езиково-стилистичният им израз минава през сложна религиозна символика. За обществена актуалност и демократизъм на литературата в съвременен смисъл може да се говори едва от епохата на възраждането. Но все пак несъмнено е, че в най-добрите си прояви българската средновековна литература не се откъсва от задачите на времето, не се изолира от прогресивните тенденции на общественото развитие, не се отказва да служи на народа си. Доводи могат да се приведат още в нейния начален период — делото на Климент Охридски, Константин Преславски, Черноризец Храбър, апокрифната и богомилската книжнина и т. н. Няма никакво съмнение, че началото на тия демократични традиции в старата българска литература се поставя чрез книжовната дейност на Кирил и Методий.

За дълбоката връзка на българската литература с делото на двамата велики славянски учители говорят най-видните старобългарски писатели. Рядко в нашето средновековие други личности са били поменувани с такава искрена почит и са предизвиквали такъв горещ възторг и преклонение. Това отношение се проявява преди всичко в пространните и кратките жития, службите, помените и легендарните разкази, посветени на Кирил и Методий. Със забележително художествено майсторство изразява своите мисли и чувства Климент Охридски в похвалното си слово за Кирил. Неговата характеристика на Кириловата личност е блестяща. За него той е „нов апостол и учител на всички земи", той е изгрял като слънце, което пропъжда бесовската измама и осветлява езическия мрак. Кирил е изтъкнат като личност с необикновени дарби, което в стила на Средновековието е изразено с думите: „Прѣмѫдрость божна сѣзда вь срѣдцн его хрaмъ себѣ н на ѩзыцѣ его ѩкоже на херувимѣ почнваше дoухъ сватыи"[1]. Тук няма да привеждам цялата характеристика на Климент, ще изтъкна само, че той търси най-силни в емоционално и образно отношение изрази, за да нарисува образа на своя учител: Кирил лети като орел на всички страни, за да разпръсва лъжите и да учи на права вяра („Прѣлатаѩ ѩко орелъ на вса страны от вьстока до запада н от сѣвера н юга, вь козѣрѣх же н срацинѣхь, о сватѣи вѣрѣ вь сьборѣхь обрѣтаѩ са, трьсвѣтлами зарѣмн ѩко сльнце сиаѩ, всѣкѫ блaдн нхь разарѣѩ").

От дейността на Кирил се вдъхновява Константин Преславски и в Азбучната молитва заявява, че върви по следите на учителя, следвайки неговото име и дело. В пролога към своя превод на Богословието на Йоан Дамаскин Йоан Екзарх дава извънредно ценна, изпълнена с дълбока почит бележка за книжовната работа на двамата братя. Черноризец Храбър говори с възторг за „светия Константин Философ, наричан Кирил, мъж истинен и праведен", който от бога е бил изпратен като велика милост към славянския род, за да му създаде азбука и го просвети. Той поставя високо делото на Кирил, сравнява това дело с извършеното от ония елински мъже, които са създали гръцката азбука и са превели на

[1] Цитатите са по изданието на Ал. Теодоров-Балан, Кирил и Методий, св. I, София, 1920.

гръцки богослужебните книги, за да покаже, че Кирил сам се е справил с тая огромна задача, сам е създал славянската азбука и превел книгите, при това за късо време. Черноризец Храбър изтъква още едно обстоятелство: „Аще бо въпросиши книгъчиа гръчьскыа глаголѧ: кто вы есть писмена створилъ или книгы прѣложилъ, или въ кое врѣмѧ, то рѣдцїи от нихъ вѣдать. Аще ли въпросиши словѣн'скыа боукарѧ глаголѧ: кто вы писмена створилъ есть или книгы прѣложилъ, то вьси вѣдать и отвѣщаѥше рекѫть: сватыи Константинъ философъ, нарицаемыи Кирълъ, тъ намь писмена створи и книгы прѣложи, и Меѳодие братъ его. И аще въпросиши: въ кое врѣмѧ, то вѣдать и рекѫть, іако въ врѣмена Михаила цѣсарѣ грѫчьскаго, и Бориса кнѧза блъгар'скаго, и Растица кнѧза моравьска, и Коцела кнѧза блатен'ска, въ лѣта же от създанїа всего мира ѕтѫг"[1].

Цялото съчинение на Черноризец Храбър е проникнато от това дълбоко уважение към делото на Кирил и Методий. Но цитираната бележка прави силно впечатление с точността, с която в нея се посочва не само извършеното от Кирил, но и времето, в което той създава славянската писменост, като това време се определя с царуването на четирима владетели и с точна дата (тук не става дума за тълкуванията, които се дават на тая дата). Обстоятелствеността и точността на Черноризец Храбър е забележителна. Тя идва несъмнено от близостта на автора до времето, когато става описаното събитие, но тя свидетелствува преди всичко за популярността на делото на Кирил и Методий, за дълбокото признание, което това дело е получило сред българския народ, за огромната роля, която то е изиграло и е продължавало да играе в общественото и културното развитие на българските славяни. Така може да се говори само за събитие, което е предизвикало прелом в живота на едно общество, за личности, чието присъствие се чувствува постоянно, особено в работата на книжовниците. Не притежаваме друго по-конкретно и по-силно свидетелство за живото въздействие на Кирилометодиевото дело върху съдбата на старата българска литература.

Опитах се да проследя това въздействие само в най-ранния период от развитието на българската литература — и при това в неговите най-общи прояви. Това въздействие продължава и се чувствува през цялото средновековие; то дава своето отражение и върху развитието на другите славянски литератури. Обаче това са въпроси, които изискват специално разглеждане. Аз исках само да покажа в какъв момент от историята на българския народ и от историята на българската литература се явява делото на Кирил и Методий, каква непосредна връзка има с нашето тогавашно обществено и културно развитие и каква роля изиграва при възникването на българската литература. Фактите са изключително интересни, важни и значителни. Но не само преките факти говорят. Задълбоченият

[1] По изданието на Ал. Теодоров-Балан, Кирил и Методий, св. II, София, 1934.

и подробният анализ на творчеството, идейно-естетическите позиции, стилът и езикът на българските писатели от IX и X в. ще ни покаже съвършено ясно, че в тях се проецира литературното дело на Кирил и Методий — като импулс и образец, като жива и претворяваща се традиция. Културният патос на епохата, неудържимата жажда за знания и напредък, търсенията на форми, жанрове, език, несъмнените и бързи литературни завоевания — всичко това има един дълбок корен — делото на Кирил и Методий. Тук не става дума нито за преувеличение на тяхното значение, нито за подценяване на многостранните условия, които осигуряват бързия подем на старобългарската литература през IX и X в., а само за проследяване на един път на развитие, за установяване на една закономерност, за разкриване на една светлина, която е озарила ярко началната история на българската литература и е останала като непомръкващо сияние през вековете.

Проф. Н. К. ГУДЗИЙ

ВКЛАД РУССКИХ И УКРАИНСКИХ УЧЕНЫХ В ИЗУЧЕНИЕ КИРИЛЛО-МЕФОДИЕВСКОГО ВОПРОСА

Прошло приблизительно 1100 лет со времени создания Кириллом и Мефодием славянской азбуки и перевода библейских и богослужебных книг на славянский язык. Нечего говорить о том, что это было огромным событием в истории культуры славянских народов, и потому все славянские народы и деятели славянской культуры чтут память замечательных филологов — Кирилла, ученика и друга выдающегося ученого Византии патриарха Фотия, и Мефодия — менее одаренного, но незаурядного организатора и энергичного деятеля в области распространения того письменного наследства, которое создано было им совместно с его талантливым братом Кириллом.

Возникла ли славянская азбука в 863 г. или несколько раньше, как думают некоторые ученые, — это несущественно. Во всяком случае, это знаменательное событие произошло не позднее 863 года.

Русская литература и русская культура, в ряду других славянских литератур и культур, обязаны Кириллу и Мефодию своим расцветом. Богатейшая литература Киевской Руси воспользовалась тем огромным богатством, которое создано было Кириллом и Мефодием и их ближайшими учениками болгарами.

Один из крупнейших знатоков наследия Кирилла и Мефодия академик П. А. Лавров в свое время писал: „Едва ли какой другой народ славянский воспринял кирилло-мефодиевское наследие в такой степени, как русские, с принятием христанства от греков при посредстве всего богатства начальной славянской письменности и ее продолженного расцвета в Болгарии. Любопытно при этом и то, — продолжает Лавров, — что к нам, помимо славянского юга, проникают славянские тексты с чешско-моравскими чертами. Кирилло-Мефодиевской письменности суждено было сыграть объединяющую почти все славянство роль. Мы, русские, особенно прочно обогатились элементами церковно-славянского языка, потому что, приняв его как книжный язык, неразрывно его сплотили с родным в своем литературном языке, и нет другого славянского языка, в котором бы в настоящее время оставалось столько элементов старо-славянских, как в нашем.“[1]

---

[1] Труды славянской комиссии АН СССР, т. I. П. А. Лавров, Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности, Л., 1930, стр. II.

Издавна древнерусская литература знакома была с так называемыми „паннонскими" житиями Кирилла и Мефодия.

Если упоминание о житии Кирилла философа в Святославовом сборнике 1076 года является не столь уже достоверным в том смысле, что это „паннонское житие", то во всяком случае в „Повести временных лет", там, где речь идет об изобретении славянской азбуки, рассказано о жизни славянских первоучителей главным образом по „паннонскому" житию Мефодия.

Оба „паннонские" жития — и Кирилла и Мефодия — известны были в целом ряде древнерусских памятников. Они находились, как и проложные жития Кирилла и Мефодия, в составе Четьих Миней митрополита Макария. Житие Кирилла известно более чем в 35 списках, начиная с XV в., житие Мефодия — в 8 списках, начиная с XII в. (список московского Успенского собора). Большинство списков — русские.

В 1700 году Дмитрий Ростовский на основе обоих житий Кирилла и Мефодия создал объединенное их житие, в которое вошло довольно много легендарных и недостоверных эпизодов. Это обстоятельство было причиной того, что один из крупнейших зачинателей изучения наследства Кирилла и Мефодия — Добровский не принял во внимание этой компиляции Дмитрия Ростовского. И в течение долгого времени текст Дмитрия Ростовского, содержавший в себе житие Кирилла и Мефодия, не привлекал к себе внимания ученых.

Только в 1843 году для всей славянской филологии явилось ценнейшим приобретением открытие профессором Московской духовной академии Горским двух полных минейных житий Кирилла и Мефодия. Эти жития были названы Горским паннонскими, в связи с представлением о том, что они были созданы в Паннонии, одним и тем же автором, вскоре после кончины обоих братьев. Точку зрения Горского на паннонское происхождение обоих житий поддержал и такой энтузиаст-паннонец, каким был Шафарик.

Несмотря на то, что жития эти были представлены у Горского только в небольших отрывках и в пересказах, работа Горского, впервые опубликованная в № 6 журнала „Москвитянин" за 1843 г., обратила на себя внимание во всем славянском мире. Через два года она была переведена Ганкою на чешский язык и затем играла определяющую роль в последующих работах, посвященных Кириллу и Мефодию. В 1851 и 1873 гг. Шафариком были опубликованы оба жития полностью по различным спискам. То же было сделано в 1870 г. Миклошичем.

Касаясь русских работ, относившихся к кирилло-мефодиевскому наследию, нужно вслед за работой Горского упомянуть работу епископа Филарета, появившуюся в 1846 г. и вскоре переведенную на немецкий и болгарский языки.

Следующим крупным явлением в области изучения кирилло-мефодиевского наследства явилась книга Бодянского „О времени происхождения славянских письмен", вышедшая в 1855 году. Бодянский один из первых критически рассмотрел главные кирилло-мефодиевские источники, привел из них большие выписки и дал солидный критический анализ источников. А в 1863 году в связи с тысячелетним юбилеем создания Кириллом и

Мефодием славянской азбуки и письменнности, тот же Бодянский начал издание по большому количеству списков обоих пространных житий — Кирилла и Мефодия. 16 списков жития Кирилла и 8 списков жития Мефодия печатались в „Чтениях Общества истории и древностей российских" в 1863, 1864, 1865 и 1873 г., одно вслед за другим, без попытки дать сводные тексты памятников.

В 1863 г., в связи с празднованием тысячелетия дела славянских первоучителей в Харькове вышло обширное исследование (588 стр.) П. Лавровского „Кирилл и Мефодий как православные проповедники у западных славян в связи с современною историею церковных несогласий между Востоком и Западом". В меньшей части книги рассмотрены латинские, греческие и славянские кирилло-мефодиевские источники (при этом т. наз. Итальянская легенда рассматривается как зависевшая от „паннонского" жития Кирилла); в большей же части автор полемизирует с исследователями, приурочивавшими деятельность солунских братьев не к православной, а католической церкви.

Крупным фактом в области изучения кирилло-мефодиевского наследства было появление в 1865 г. в свет „Кирилло-Мефодиевского сборника" „в память о совершившемся тысячелетии славянской письменности и христианства в России". Тут были напечатаны работы крупнейших русских славистов, посвященные обоим первоучителям. Была перепечатана работа Горского, которая в „Москвитянине" в 1843 г. появилась без указания имени автора. Кроме того, здесь были напечатаны работы Филарета, Гильфердинга, Новоструева, Григоровича, Викторова, Буслаева и др., а также ряд памятников, относящихся к жизни и деятельности Кирилла и Мефодия, в том числе т. наз. Итальянская легенда в латинском подлиннике и в переводе на современный русский язык.

Из тех имен, которые были мною названы, в первую очередь рядом с Горским нужно назвать имя Викторова — крупнейшего, еще, пожалуй, недостаточно оцененного филолога-слависта, работника Румянцевского музея в Москве. В статье Викторова, написанной в 1858 г., были подвергнуты критике работы, посвященные Кириллу и Мефодию. Тут мы находим разбор работ Горского, Бодянского, Ваттенбаха, Дюммлера, Гинцеля и др. русских и иностранных авторов.

Викторов оспаривает мнение Дюммлера о том, что „паннонские" жития были написаны на греческом языке, и настаивает на том, что они были написаны на языке славянском. Продолжавшийся и позднее спор о языке паннонских житий может считаться окончательно решенным в пользу языка церковнославянского, как это убедительно доказано в статье В. Погорелова „На каком языке были написаны так называемые паннонские жития"[1].

Не возражая решительно против приписывания жития Кирилла Клименту Словенскому, хотя и не видя для этого достаточных оснований, Викторов решительно возражал против того, чтобы Клименту приписывать и житие Мефодия, как это, вслед за Ундольским, предполагалось большинством исследователей. Автор возражает и против предположения

[1] „Byzantinoslavica", год. IV (1932), стр. 13—21.

Шафарика, приписывавшего написание жития Мефодия Горазду. Оспаривая скептическое отношение Дюммлера к „паннонскому" житию Кирилла, Викторов писал: „Но кому бы ни принадлежали так называемые паннонские жития, — одному автору или двум, известным ли лицам из среды писателей, которых имена и сочинения сохранила нам древность, или, что всего вероятнее, таким лицам, которых имена, а равно и другие сочинения теперь для нас потеряны, — во всяком случае не подлежит ни малейшему сомнению глубокая древность и высочайшая степень исторической достоверности этих памятников и вместе с тем огромная важность их для истории Кирилла и Мефодия."[1] По мнению Викторова, житие Мефодия написано в Паннонии, вскоре после его кончины, житие Кирилла — неизвестно где, но также вскоре после его смерти.

Касаясь вопроса об отношении Итальянской легенды к „паннонским" житиям, точнее — к житию Кирилла, Викторов безоговорочно, вопреки утверждению Гинцеля и колеблющемуся высказыванию Бодянского, приходит к заключению, что житие Кирилла явилось источником Итальянской легенды, а не наоборот, и что нет оснований утверждать, что оба памятника восходят к общему источнику. „Ясно, что Итальянская легенда, — пишет он, — должна сойти с того пьедестала, на котором она стояла доселе (а у некоторых исследователей, напр., в рассматриваемом сочинении Гинцеля, стоит и доселе), в ряду других памятников для истории Кирилла и Мефодия, и уступить место своему прототипу, славянскому житию Кирилла."[2]

Статья Гильфердинга „О Кирилле и Мефодии к тысячелетней их годовщине" интересна, между прочим, тем, что она предвосхищает некоторые основные положения работы В. И. Ламанского о славянском житии Кирилла Философа. Гильфердинг склонен, на основании свидетельства Черноризца Храбра, относить изобретение славянской азбуки к 855 г., считая, что совершенно невозможно допустить, чтобы Кирилл взялся за свое историческое дело только вследствие посольства в Константинополь моравского князя Ростислава (в 862 году)[3]. Создание славянской азбуки Гильфердинг относит к Македонии, где предпринят был перевод священного писания для нужд местных славян-болгар, уже частью крещеных. Это было сделано до отправления братьев к хазарам в 858 г. Путешествие солунских братьев в Хазарию, по мнению Гильфердинга, вызвано было тем, что главная масса ее населения — были славяне, к которым и посланы были Кирилл и Мефодий в качестве миссионеров. По предположению Гильфердинга, первое крещение Руси, состоявшееся при Аскольде, имело прямую связь с предшествовавшею проповедью Кирилла и Мефодия в Хазарии. „Во всяком случае, — пишет Гильфердинг, — признаем ли мы, что христианство на Руси ведет свое начало непосредственно от личного действия Кирилла и Мефодия в южном крае нашего отечества, или отвергнем эту мысль, — исторический факт остается несомненным: Кирилл и Мефодий проповедывали славянам в нашем отечестве, и именно славян-

[1] А. Е. Викторов, Кирилл и Мефодий. Новые источники и ученые труды для истории славянских апостолов, „Кирилло-Мефодиевский сборник", М., 1865, стр. 404—405.
[2] „Кирилло-Мефодиевский сборник", стр. 439.
[3] „Кирилло-Мефодиевский сборник", стр. 149—150.

ская стихия в державе кагана Козарского обусловила их миссию в этот дальний край".[1]

Вслед за тем Гильфердинг сосредоточивается на вопросе о том, какая азбука изобретена была славянскими первоучителями, и приходит к заключению, что это была кириллица, а не глаголица. Касаясь вопроса о том, по какому обряду совершали Кирилл и Мефодий богослужение, Гильфердинг утверждает, что это был обряд восточной церкви.

К утверждению Гильфердинга о том, что славянская азбука и славянская письменность созданы были Кириллом и Мефодием до посольства моравского князя Ростислава, присоединился и М. П. Погодин в своей речи, произнесенной им в память о Кирилле и Мефодии в заседании московского Общества любителей российской словесности и вошедшей в „Кирилло-Мефодиевский сборник". Тут же он попытался доказать, что солунские братья были славяне, а не греки.

В 1868 и 1871 гг. вышло два тома труда В. А. Бильбасова под общим заглавием „Кирилл и Мефодий", первый том с подзаголовком „Кирилл и Мефодий по документальным источникам", и второй — „Кирилл и Мефодий по западным легендам". В обоих томах напечатаны отчасти опубликованные уже ранее западные официальные и легендарные источники. Публикация большого количества западных источников и частично их критический разбор — основное достоинство труда Бильбасова. Задуманный автором третий том его труда, в котором должны были найти себе место русские источники, не был осуществлен. В своем критическом отношении к источникам, относящимся к Кириллу и Мефодию, Бильбасов допускал немало субъективизма, что, естественно, снижало ценность его разысканий. Так, вслед за Гинцелем он недооценивал „паннонское" житие Мефодия, ставя его ниже западных источников, в том числе и Итальянской легенды; что же касается жития Кирилла, то считал его произведением болеем поздним, чем Итальянская легенда, относя окончательное оформление его к России, даже не причисляя его к кирилло-мефодиевским источникам. Во втором томе своего труда он писал: „Итак, мы остаемся при том убеждении, что Итальянская легенда должна быть поставлена выше всех остальных: писана она современником, вероятно очевидцем, быть может, лицом, хорошо знавшим Кирилла в Риме; известия, ею передаваемые, по большей части согласуются с точно определенными исторически данными" (стр. 16).

Значительным явлением в области изучения наследия Кирилла и Мефодия была магистерская диссертация профессора Киевской духовной академии Воронова „Главнейшие источники для истории свв. Кирилла и Мефодия" (Киев, 1877). Она и до сих пор не потеряла своего значения. Ценность ее заключается в том, что Воронов с большой критической проницательностью обследовал источники, относящиеся к жизни и деятельности Кирилла и Мефодия: „паннонские" жития, греческие и греко-славянские, славянские, латинские источники.

В результате тщательных разысканий Воронов пришел к заключению, что оба „паннонские" жития принадлежат одному автору и должны быть

[1] „Кирилло-Мефодиевский сборник", стр. 168.

рассматриваемы как равноправные источники кирилло-мефодиевского наследства. Автором обоих житий был ученый славянин, по всей вероятности болгарин, принадлежавший к восточной, а не к западной церкви. Жил он не в Паннонии, а в Болгарии и не являлся современником и непосредственным учеником солунских братьев, имевшим возможность наблюдать их деятельность; составлены были оба жития не ранее второй четверти X века, когда плоды деятельности солунских братьев успели широко распространиться в славянском мире, когда уже признано было всеславянское значение их дела, служившего идее славянского единства. При этом автор их пользовался греческими и некоторыми латинскими источниками, а также устными преданиями о жизни и деятельности славянских первоучителей. Дошедшую до нас славянскую редакцию обоих житий, на основании полного сходства в самом основном дошедших до нас их списков, мы должны признать достоверной, не испорченной никакими существенными изменениями, дополнениями и пропусками.

Воронов предполагает, что оба паннонских жития были написаны первоначально на греческом языке. К мнению его впоследствии присоединились Ягич, Туницкий, Ф. Успенский. Возражали ему такие крупные знатоки кирилло-мефодиевского наследства, как Малышевский, Соболевский и Лавров. Под влиянием возражений, которые вызвала гипотеза Воронова о греческом тексте житий Кирилла и Мефодия, Воронов вскоре несколько смягчил свои категорические утверждения и согласился на том, что авторы обоих житий были знакомы с греческой агиографией и писали в подражание греческим агиографическим произведениям.

Касаясь вопроса о хронологическом первенстве „паннонского“ жития Константина и Итальянской легенды, Воронов не сомневался в первенстве первого, считая, что Итальянская легенда возникла не ранее XIV века, испытав на себе влияние „Золотой легенды“ Якова де Ворагине.

В 1885 г., в связи со тысячелетней годовщиной смерти Мефодия, русскими славяноведами опубликован был ряд работ, посвященных Кирилло-Мефодиевскому вопросу. На первом месте среди этих работ должен быть назван труд профессора Киевской духовной академии И. И. Малышевского, печатавшийся первоначально в „Трудах Киевской духовной академии“ в 1885—1886 гг. и вышедший отдельной книгой в 1886 г. Автор учел всю наиболее существенную исследовательскую и источниковедческую литературу о славянских первоучителях, накопившуюся ко времени написания им своей работы, и дал цельное обозрение их жизни и деятельности. В книге немало самостоятельных разысканий, в частности собранные из византийских источников данные о малоазиатском Олимпе как месте пребывания солунских братьев, разработка вопроса об отношении их к римскому папе и к немцам в связи с деятельностью Вихинга, исследование вопроса о судьбах кирилло-мефодиевского дела в Моравии и Паннонии после смерти братьев.

Из других крупных изданий, вышедших в 1885 г., необходимо отметить „Мефодиевский юбилейный сборник“, изданный Варшавским университетом под редакцией профессора Будиловича и содержащий ряд ценных статей — самого редактора, Н. Лавровского, Первольфа, П. Кулаковского, К. Грота и др.

Существенный вклад русские ученые сделали в изучение особенностей кирилло-мефодиевских переводов. Известно, что оригиналы этих переводов до нас не дошли; в точности неизвестны и греческие тексты, с которых делались эти переводы. Для восстановления — в большей или меньшей мере — характера кирилло-мефодиевских переводов приходилось привлекать все сохранившиеся списки библейских книг. Так, Г. Воскресенский для установления характерных черт четырех редакций славянского перевода Евангелия от Марка привлек 112 его списков XI—XVI в. Большой вклад в изучение дошедших до нас списков библейских текстов, кроме Воскресенского, сделали Горский, Невоструев, архимандрит Амфилохий, В. Срезневский, В. Лебедев, Евсеев, Сперанский, Кульбакин, Соболевский, Михайлов, Погорелов, Туницкий. Большинство из названных ученых установили, что в основе кирилло-мефодиевских переводов лежит греческий текст так называемой Лукьяновской редакции.

Заслуживающий внимания вопрос о соотношении евангельского текста апракосного и тетрового характера поднял М. Н. Сперанский. Он пришел к выводу, что на греческом языке сначала возникло Евангелие тетровое, а потом — апракосное. На русской почве, наоборот, первенство принадлежало Евангелию апракосного типа, а тетровое Евангелие возникло в результате соединения тех недельных и каждодневных чтений, которые были в апракосном Евангелии.

Русские ученые уделяли свое внимание не только прямому наследству Кирилла и Мефодия, но и литературному наследству их учеников — Иоанна, экзарха Болгарского, Климента Словенского, Константина Болгарского, Черноризца Храбра, Петра Черноризца и других. Я имею в виду труды Калайдовича, Новоструева, Горского, Михайлова, Соболевского, Евсеева, Лаврова, Петухова, Туницкого. В только что вышедшем XIX томе „Трудов Отдела древнерусской литературы“ напечатана статья молодого сотрудника сектора древнерусской литературы Пушкинского дома Ю. К. Бегунова, посвященная Козме Пресвитеру.

Очень заметным явлением в области изучения кирилло-мефодиевского наследства явилась работа академика В. И. Ламанского „Славянское житие св. Кирилла как религиозно-эпическое произведение и как исторический источник“. Она первоначально печаталась в семи номерах „Журнала Министерства народного просвещения“ за 1903—1904 гг., а в 1915 г. посмертно под редакцией профессора Ястребова вышла в Петрограде отдельной книгой, дополненной двумя главами, извлеченными из архива покойного академика.

В своей работе, не отличающейся композиционной стройностью, с отвлечениями в такие области, которые не имеют прямого отношения к теме, Ламанский поднял ряд вопросов, привлекших усиленное внимание исследователей кирилло-мефодиевского наследства. К „паннонскому“ житию Кирилла Ламанский отнесся, вслед за Гинцелем и Бильбасовым, скептически как к источнику сомнительному с точки зрения его исторической правдивости. В этом отношении он с большим доверием отнесся к житию Мефодия; что же касается Кириллова жития, то он рекомендует относиться к нему с доверием в целом, но не в деталях.

„В самом деле, — пишет он, — мы имеем здесь перед собой не простую хронику, где знающий современник, „не мудрствуя лукаво", заносит по годам известные ему, им самим пережитые или виденные происшествия, или слышанные от знакомых ему очевидцев. Это не хроника и летопись, а литературный, частью художественный, частью дидактический памятник. Это житие святого, читаемое в церквах и монастырях в поучение. Есть религиозная лирика, религиозная драма (мистерии), есть и религиозная эпическая поэзия, словесность. К ней относятся религиозные повести и романы — жития святых..."[1] К этому Ламанский добавляет, что житие Кирилла „дошло до нас в списках не более ранних, чем вторая половина XV века. В течение же четырех веков основной текст его подвергался немалым пропускам и переделкам, поправкам и дополнениям"[2].

Взгляд Ламанского на агиографическое произведение, в данном случае — на житие Кирилла, как произведение литературное, в котором вымысел и легенда занимали существенное место, — не отличался новизной. Еще Ключевский в свое время писал об этом применительно к русским житиям, но Ламанский в своем критическом отношении к фактам, сообщаемым в житии Константина, пошел значительно дальше, чем его предшественники, скептически относившиеся к этому житию как историческому памятнику.

Прежде всего — Ламанский утверждал, что создание Кириллом и Мефодием славянской азбуки и затем переводы ими библейских книг на славянский язык были вызваны отнюдь не просьбой моравского князя Ростислава, обращенной в Константинополь к императору Михаилу: и азбука, и переводы созданы были значительно раньше, еще до отправления братьев к сарацинам и к хазарам, согласно свидетельствам Черноризца Храбра и патриарха Фотия — в 855 г. Так называемая сарацинская миссия была, по Ламанскому, ничем иным, как посольством византийским, отправленным к сарацинам для заключения перемирия и для обмена пленными. Константин-Кирилл, как знаток славянского языка, был отправлен к сарацинам с тем, чтобы обратить в христианство состоявших на службе у арабов помусульманенных славян, в большом количестве живших среди арабов. По предположению Ламанского, сарацинские беседы, фигурирующие в житии Кирилла, внесены были в текст „паннонской" легенды позже, где-нибудь на севере, на Руси, или, что вернее, на юге, за Дунаем.

Что касается хазарской миссии, то, как утверждает Ламанский, это была собственно русская миссия, ибо хазары с просьбой о крещении в Царьград никого не посылали, а посылали русы в 860—861 гг., и патриарх Фотия избрал именно Константина-Кирилла с его братом Мефодием для Руси, так как знал, что тут живет самая многолюдная отрасль славянского племени. Весь север Черноморья именовался тогда Хазарией, и под хазарами следует понимать полян, среди которых действовали Кирилл и Мефодий, доходя до Киева, где произошло в 862 году первое крещение русских. Солунские братья привезли с собой в Хазарию, то есть на Русь, славянскую грамоту, Евангелие и Псалтырь на славянском языке. Они же были основателями первой епископской кафедры на Руси.

---

[1] В. И. Ламанский, указ. соч., Пг., 1915, стр. 2.
[2] Там же, стр. 28.

В мою задачу не входит критическое рассмотрение труда Ламанского, до настоящего времени не подвергшегося еще обстоятельному разбору. Таким разбором нельзя считать, например, резкую оценку работы Ламанского, которую мы находим у Голубинского в дополнительных его замечаниях ко второй половине первого тома его „Истории русской церкви" во 2-ом издании и в статье „По поводу перестроя В. И. Ламанским истории деятельности Константина Философа, первоучителя славянского", напечатанной в „Известиях Отделения русского языка и словесности" Академии наук за 1907 г. С другой стороны, мало что говорят и похвальные отзывы по адресу Ламанского в работах проф. И. И. Огиенко или акад. Н. К. Никольского.

Из украинских ученых кирилло-мефодиевскому наследству посвятил ряд печатных выступлений, преимущественно рецензий, Ив. Франко. В 1906 г. во Львове вышла в свет его книга „Св. Климент у Корсуні", ранее печатавшаяся в течение 1902—1905 гг. в „Записках Наукового товариства ім Шевченка". В этой книге, преимущественно в главе X, речь идет о кирилло-мефодиевских вопросах. Считая Итальянскую легенду позднейшей компиляцией, не имеющей самостоятельного значения, зависящей от „паннонского" жития Кирилла, Франко тем не менее скептически относится к ряду сообщаемых в этом житии сведений, в том числе к рассказам о диспутах, о миссии к сарацинам, пребывании солунских братьев в Венеции. Все это Франко без достаточной аргументации считает позднейшими добавлениями. Житие Константина, по взгляду Франко, написано позднее жития Мефодия и другим автором. Житию Мефодия в отношении его исторической достоверности Франко отдает предпочтение перед житием Константина. Написано житие Мефодия, как полагает Франко, вскоре после кончины Мефодия, быть может, Климентом Словенским. Но и оно дошло до нас с некоторыми пропусками и дополнениями, а не в первоначальной форме. Одним из таких позднейших дополнений Франко, в частности, считает послание папы Адриана к князю паннонскому Коцелу, вошедшее в житие.

Особо следует отметить труды украинского ученого профессора И. Огиенко, много потрудившегося над изучением кирилло-мефодиевского наследства. Имею в виду его двухтомную монографию „Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність", вышедшую в Варшаве в 1927—1928 гг., а также книгу „Поветання азбуки й літературної мови в слов'ян", напечатанную в Жовкве в 1938 г.

Первый труд проф. Огиенко заключает в себе обстоятельный обзор жизни и деятельности славянских первоучителей, изучение судьбы кирилло-мефодиевского наследства в различных славянских странах, а также в трудах их учеников в век царя Симеона, анализ всех дошедших до нас источников — легендарных и официальных, относящихся к жизни и деятельности солунских братьев, сведения об их иконографии. Автор основательно изучил огромную литературу вопроса, критически ее оценив и сообщив итоги своих изучений. В книге обильно представлена библиография литературы о Кирилле и Мефодии — сначала в конце каждой главы — преимущественно по частным вопросам, а затем (во втором томе) — систематическая, общего характера, в хронологическом порядке.

Значительное место уделяет проф. Огиенко характеристике переводов Кирилла и Мефодия и отношению их к греческим текстам.

Труд проф. Огиенко носит преимущественно историографический характер. В большинстве случаев автор примыкает к тем или иным положениям своих предшественников. Так, в вопросе о хазарской миссии солунских братьев он разделяет точку зрения Ламанского, утверждавшего, что это была по существу русская миссия. Создание словянской азбуки и письменности, вслед также за Ламанским и некоторыми другими исследователями, он относит ко времени задолго до моравской миссии славянских первоучителей.

В некоторых случаях, однако, работе проф. Огиенко недостает логической последовательности. Так, например, на стр. 265 второго тома своей монографии он утверждает, что составителями „паннонских" житий Кирилла и Мефодия были два автора, а через две страницы, ссылаясь на мнение Вондрака, Туницкого, Лаврова и др., считавших, что автором обоих житий было одно лицо — епископ Климент, Огиенко заявляет: „Разумеется, это только предположение, хотя и достаточно правдоподобное: вначале он написал житие Константина, а несколько позже — житие Мефодия" (стр. 267). Возможно, что в данном случае имеет место стилистический промах, которого, если это так, нетрудно было избежать, чтобы не создавать у читателя недоумения.

В иных случаях проф. Огиенко выступает с необоснованными гипотезами. Так, касаясь вопроса о „русских" переводах, найденных Кириллом в Херсонесе, Огиенко допускает, что это были переводы „киевские, по теперешней терминологии — украинские" (т. I, стр. 103), упуская из виду, что в IX веке еще не существовало ни украинского, ни русского, ни белорусского самостоятельного языка, а был только древнерусский язык, выделивший отдельные восточнославянские языки. Заслуживает внимания предположение проф. Огиенко, как и некоторых других ученых, о том, что Кирилл и Мефодий самолично выступали со своими трудами в Болгарии, но предположение о том, что они, а не только их ученики „могли" выступать в Сербии, Хорватии, Чехии, Польше — в сущности ничем не подкрепленная и потому шаткая гипотеза.

Как бы то ни было, наличие в монографии проф. Огиенко о славянских первоучителях богатого фактического материала делает ее полезным вкладом в изучение кирилло-мефодиевского вопроса. То же следует сказать и о втором, упомянутом здесь его труде, посвященном вопросу о возникновении азбуки и литературного языка у славян. В ряде случаев эта работа повторяет и развивает положения автора, высказанные им в предыдущей монографии, в частности об украинском языке, на котором были написаны Евангелие и Псалтырь, найденные Кириллом в Херсонесе. Большую часть книги занимает изучение вопроса о происхождении глаголицы и кириллицы, причем в отношении хронологического первенства проф. Огиенко отдает предпочтение глаголице. Как и монография о Кирилле и Мефодии, и данная его работа носит историографический характер. В ней также привлечена обильная литература вопроса; книга снабжена подробнейшим библиографическим аппаратом. Все эти ее качества делают ее наравне с предыдущей монографией видным приобретением славистической науки.

Одним из крупнейших русских ученых в области кирилло-мефодиевских вопросов являлся академик П. А. Лавров. Его перу принадлежит большое количество работ, посвященных солунским братьям. Во втором выпуске „Книги для чтения по истории средних веков", составленной под редакцией проф. П. Г. Виноградова и вышедшей первым изданием в 1897 г., помещен труд П. А. Лаврова „Свв. Кирилл и Мефодий, первоучители славянские". Он содержит в себе в переводе на русский язык „паннонские" жития славянских первоучителей, житие Климента, епископа болгарского (Болгарская легенда), житие и перенесение мощей Климента, папы римского (Итальянская легенда). Приведенные здесь тексты сопровождены обстоятельными подстрочными примечаниями.

Завершительными большими работами П. А. Лаврова, как бы подводящими итоги его многолетним трудам по изучению вопросов прямо и косвенно относящимся к кирилло-мефодиевскому наследию, является его книга, вышедшая в 1928 г. в Киеве в издании Украинской академии наук, в переводе на украинский язык „Кирило та Методій в давньо-словянському письменстві", а также посмертное издание Академии наук СССР „Материалов по истории возникновения древнейшей славянской письменности" в серии „Труды славянской комиссии", т. I, Ленинград, 1930. В первом труде Лаврова представлены результаты длительных изучений всего того основного, что сделано в литературе о Кирилле и Мефодии в России и за рубежом с учетом собственных разысканий автора. С большой тщательностью глава за главой комментируются в книге оба паннонские жития — Кирилла и Мефодия, к содержанию которых Лавров относится с меньшей предубежденностью, чем некоторые его предшественники. Текст жития Кирилла печатается по сводному тексту, житие Мефодия по древнейшему списку XII в. московского Успенского собора. Оба жития напечатаны с параллельным украинским переводом. Лавров считает, что жития были написаны на церковно-славянском языке с известным количеством грецизмов и моравизмов. Вслед за Горским он полагает, что оба жития созданы в ближайшее время после смерти братьев, в Моравии. От определения авторства житий он на этот раз воздерживается (прежде автором обоих житий он склонен был считать Климента Словенского).

В книге содержатся сведения о похвальных словах Константину и Мефодию, о Слове на перенесение мощей папы римского Климента, о службах Кириллу и Мефодию, о проложных их житиях, о летописном сказании о переложении книг, о Сказании о письменах Черноризца Храбра и о других памятниках, связанных с именами Кирилла и Мефодия, в том числе и о сочинениях самого Кирилла. Значительный интерес представляет раздел книги, в котором идет речь о том, как перешла славянская письменность из Моравии в Болгарию. В дополнение к основному тексту, кроме публикации „паннонских" житий славянских первоучителей, приводятся стихотворения славянских поэтов, посвященные Кириллу и Мефодию, в сопровождении пояснительного комментария, а также тексты из священного писания в житиях солунских братьев, во многих случаях параллельно с греческими цитатами. Заканчивается книга обзором литературы,

посвященной изданиям и исследованиям древнейших славянских библейских и богослужебных памятников.

Во втором из указанных трудов Лаврова напечатаны все славянские памятники, относящиеся к жизни и деятельности Кирилла и Мефодия. Во введении к книге сообщаются подробные сведения об издаваемых текстах. Данное издание с научной точки зрения превосходит все предыдущие издания, содержавшие в себе славянские кирилло-мефодиевские памятники, хотя издатель сознает известное его несовершенство, зависевшее от того, что он для пополнения материала не мог предпринять путешествие по славянским землям.

Не приходится говорить о том, что успешная постановка работы над кирилло-мефодиевским наследством значительно облегчается наличием библиографических трудов в этой области. Деятели русской науки и в этом отношении внесли свою солидную лепту: в 1934 г. в Софии вышел в издании Болгарской академии наук капитальный „Опыт систематической Кирилло-мефодиевской библиографии“ проф. Г. А. Ильинского под редакцией и с дополнениями проф. М. Г. Попруженко и болгарского ученого Ст. М. Романского, а в 1942 г. в том же издательстве вышло дополнение к этому труду — „Кирилометодиевска библиография за 1934—1940 год.“, составленная Попруженко и Романским. Крайне желательно, чтобы в недалеком будущем появилось продолжение этих очень солидных трудов, составленных, как известно, видными знатоками кирилло-мефодиевского вопроса.

Я имел возможность лишь кратко коснуться важнейших работ русских и украинских ученых, посвященных делу славянских первоучителей, указав только основные вехи, по которым в России и на Украине велись эти работы. К сожалению, в последние десятилетия русская и украинская кирилло-мефодиевская историография замедлилась в своем росте и развитии. В ней преимущественное внимание уделялось вопросу о возникновении славянского письма, о происхождении, существе и хронологическом первенстве кириллицы и глаголицы. Таковы статьи Е. Э. Гранстрема, печатавшиеся в „Византийском временнике“ в 1950 г. и в „Трудах Отдела древнерусской литературы“ Пушкинского дома Академии наук СССР в 1953 и 1955 гг., В. А. Истрина — в „Вестнике истории мировой культуры“ за 1960 г. (вошла в его книгу „Развитие письма“, М., 1961), Т. А. Ивановой, в „Известиях Академии наук СССР. Отд. литературы и языка“, т. XXII, вып. 2, 1963 г., и некоторые другие.

Заслуживает одобрения привлечение сектором древнерусской литературы Пушкинского дома славянских ученых (В. Мошина, И. Дуйчева, О. Кралика, В. Ф. Мареша, Куйо М. Куева) для участия с их статьями по кирилло-мефодиевскому вопросу в русском издании — в XIX томе „Трудов Отдела древнерусской литературы“, вышедшем в 1963 г. с заголовком „Русская литература XI—XVII веков среди славянских литератур“. В этом же издании помещена указанная выше статья русского ученого Ю. К. Бегунова о болгарском писателе X в. Козме Пресвитере в русской письменности конца XV — начала XVI в.

В заключение следует сказать, что, несмотря на огромное количество написанного и опубликованного по кирилло-мефодиевскому вопросу как в

русской, так и в зарубежной литературе, преимущественно у южных и западных славян, остается еще ряд нерешенных вопросов, которые ожидают разрешения под пером ученых, занимающихся славянскими древностями. Даже из предыдущего краткого изложения нетрудно усмотреть, какие вопросы требуют дальнейшей разработки и дальнейшего углубленного изучения. В частности было бы очень полезно продолжить работу по изучению источников и особенностей кирилло-мефодиевских переводов, успешно начатую Воскресенским, Лебедевым, Михайловым, Соболевским, Евсеевым, Сперанским, Туницким и др.

Наряду с переводческой деятельностью солунских братьев заслуживает большого внимания продолжение изучения их собственных оригинальных произведений, о чем напомнил в свое время акад. Н. К. Никольский в своей содержательной статье „К вопросу о русских письменах, упоминаемых в житии Константина Философа", напечатанной в I томе „Известий по русскому языку и словесности" Академии наук СССР (1928 г.).

Нужно надеяться, что и в дальнейшем изучении кирилло-мефодиевского наследства русские и украинские ученые, как и ученые всех славянских стран и тех стран, где вообще ведется изучение славянской старины, умножат своими трудами то ценное, что добыто уже предыдущими плодотворными работами по одной из важнейших проблем славяноведения — кирилло-мефодиевскому вопросу.

ИЗКАЗВАНИЯ

Акад. ИВАН СНЕГАРОВ

ПОЯВА НА СЛАВЯНСКА ПИСМЕНОСТ В БЪЛГАРИЯ

Във връзка с Кирило-Методиевото дело се явяват два важни въпроса, по които трябва да бъдем наясно:

1) В българската държава имало ли е славянска писменост, преди да дойдат там ученици на Кирил и Методий през 885 г.?

2) Каква азбука била първоначално разпространявана от тях: кирилица или глаголица?

Ония, които твърдят, че славянското писмо се развивало в България и преди 885 г., се опитват да докажат, че т. нар. кирилица била създадена в България още преди тази дата въз основа на гръцката унциална азбука и че някои Кирило-Методиеви ученици (Константин и др.) са дошли от Цариград в България по-рано от Климент и другарите му. Това твърдение не се подкрепя от никакви факти и е само една хипотеза, която в същност не хвърля по-голяма светлина върху началото на славянската просвета в България, а, напротив, ни поставя в противоречие с историческите извори (гръцкото Кратко житие на Климент Охридски, славянското Житие на Наум Охридски), въз основа на които Климента наричаме български първоучител. Че някои грамотни славяни (свещеници и др.) се опитвали да пишат на своя роден език, преди Кирил и Методий да изнамерят славянското писмо, за това имаме изричното свидетелство на Черноризец Храбър, обаче те се мъчели да пишат с латински или с гръцки букви, а не със славянска азбука. Така са правели и през Възраждането някои българи (духовни лица, учители), които са получили образование в гръцки училища, но пишели писма, проповеди за народа на родния си говор. Очебиен пример е евангелието, преведено на воденски говор от йеромонах Павел Божигробски и напечатано с гръцки букви в Солун в 1852 г., също и изборното евангелие, преведено на солунски говор от Евстрати Киприади в село Колакия, Солунско. Такива книголюбци са били учителите Константин Хр. Узунов и Кузман Шапкаров, също и баща ми Йонче П. Снегаров, който е оставил преводи от гръцки с хубаво гръцко писмо (вж. Македонски преглед, 1925, кн. 4 (5 и 6).

Макар и да не са открити ръкописи на славянски език с гръцко писмо от IX в., трябва да се приеме уверението на Черноризец Храбър, който вероятно е виждал такива писмени творби. Тези книжовни опити на български славяни са били етап за появата на славянско писмо. Те са били несъвършени изразители на славянския език, защото как ще се пише жнєотъ, sѣло и пр. с гръцки букви, както се провиква Черноризец Храбър.

По тази причина тези, така да кажем, славяно-гръцки писания показвали, че за развитието на славяните в кръга на християнската цивилизация е необходимо да се създаде чиста славянска писменост, тъй както народностната писменост е послужила за културното развитие на ред други християнски народи (готи, сирийци, копти, арменци). Тази обществена нужда са чувствували особено свещениците славяни в славянските енории. Няма сведения за свещеници славяни, но ако славянинът (ὁ ἀπὸ Σκλάβων) Никита се е издигнал до степента да бъде избран за цариградски патриарх (766—780), то ще да е имало и други образовани славяни в клира на цариградската патриаршия. Тези духовни лица ще да са произнасяли поучения в църква пред народа на славянски език и ще да са пишели на своето славянско наречие с гръцко писмо молитви, евангелски четива и други елементи на църковната служба. Такива случаи е могло да има в Солун, гдето към средата на IX в. живеело многобройно славянско население и славянският език е станал наред с гръцкия език разговорен на славянското общество, както е изтъкнал още Будилович в своята статия „Несколько мыслей о грекославянском характере деятельности св. Кирилла и Мефодия“ (Мефодиевский сборник, Варшава, 1885, стр. 2). Това значат думите, които житиеписецът на Методий влага в устата на византийския император Михаил III: „Вы бо еста селоуѭне, да селоуѭне вьсн чисто словѣньскы бесѣдоуют“.

Кирил и Методий сигурно са знаели за мъчителния копнеж на солунските славяни за родна писменост. Владеейки в съвършенство говоримия в Солун славянски език и проникнати от гореща любов към славянския род, те стигнали до мисълта да създадат славянска писменост. Смятам, че е излишно да се спори за народността на Кирил и Методий, гърци или славяни са били. В Панонските жития не се посочва тяхната народност, защото за житиеписеца най-важно е било това, че те произхождали от славянския тогава град Солун и че станали учители славянски. Но има факти, които не може да се обяснят иначе, освен с предположението, че семейството на солунския другар Лъв било византийско по обществено положение, а славянско по домашен език и бит, или двуезично (славяно-гръцко), защото как ще се обясни, че Константин-Кирил, който получил византийско основно и висше образование и повечето време от юношеството си прекарал далеч от родния си град в гръцка среда, не забравил славянския род и език (солунско наречие), а мислел и сигурно говорел в цариградските висши среди (политически и църковни) за културното издигане на славянското население във Византийската империя чрез специална славянска писменост, устроена точно по неговия особен език. Иначе откъде ще да е знаело византийското правителство (император Михаил, кесар Варда, патриарх Фотий), че именно той и брат му Методий били най-годни, най-подготвени да бъдат изпратени за славянски учители във Великоморавия. Няма свидетелство, че Константин се намирал във връзка със славянски жители в Цариград и в Олимп и Методий в Опсикийската тема около Олимп (според Будилович, пос. ст., стр. 8), но основателно е да се предполага, че в новите си обществени служби, които заемали и при които ежедневно говорели на гръцки, двамата братя се стремели да поддържат вдъхнатата им още през тяхното детство

любов към славянския език, стремели са се да не го забравят и дори да го обработват, да разговарят със свои ученици славяни.

Панонските жития на Кирил и Методий ясно сочат на тоя негов книжовен кръг в Цариград. Преди да състави славянската азбука и преди да почне да превежда евангелието, Кирил се уединил в молитва „и с нѣмн поспѣшникы“ (ЖК) „нже бѣахоу того же доуха иегоже и сн“ (ЖМ). Тези думи показват, че в Цариград освен Константин, също и негови ученици споделяли идеята за славянска образованост и му помагали в оделотворяването на тази идея. Кирил е съставил славянска азбука точно според особените звукове на славянската реч (солунско наречие), които ония, които пишели на славянски с гръцки букви, не могли да изразят ясно, понеже в гръцкия език няма такива звукове: Б Ц Ч Ш Щ Ъ Ь Ѣ. За друг, промеждутъчен етап за образуването на славянското писмо не се съобщава в Панонските легенди, нито в „О писменѣх“ на Черноризец Храбър. Открити са надписи на прабългарски език с гръцко писмо, сиреч с кирилица. Първите явни документи с кирилица са от X в. При тоя факт трябва да се въздържаме от предположение, че кирилицата се е появила в България преди идването на Кирило-Методиеви ученици в 885 г. и независимо от тяхната дейност в българската държава. В науката вече може да се смята за установено, че Кирил е изнамерил славянската азбука, наричана глаголица, нея са усвоили неговите ученици и разпространили в Моравия, Панония и България. Кирилицата се появила в България по-късно, след идването на Кирило-Методиеви ученици. Отзвук на това събитие намираме в Краткото (гръцко) житие на Климент Охридски. Там се казва изрично, че Климент измислил други, по-ясни букви от ония, които изнамерил Кирил: Ἐσοφίσατο δὲ καὶ χαρακτήρας ἑτέρους γραμμάτων πρὸς τὸ σαφέστερον ἢ οὓς ἐξεύρει ὁ σοφὸς Κύριλλος.

Не може да има съмнение, че авторът на това житие (вероятно охридският архиепископ Димитър Хоматиан) е имал пред вид двете славянски азбуки — глаголица и кирилица. Втората била по-ясна от първата. Може да не се приема, че именно Климент е съставил кирилицата, но при днешното състояние на историческите извори едва ли може да се отрече, че кирилицата била вторична азбука, която се появила като резултат от движението в българското общество да се реформира глаголицата и да се оформи азбука, по-достъпна за учащите се и за ония, които желаели да пишат на славянски, но са били свикнали с гръцкото унциално писмо.

За такъв стремеж свидетелствува Черноризец Храбър. В отговор на критиката на триезичниците той признава, че славянското писмо е постаро, т. е. подобрява се, усъвършенствува се. Това съобщение не дава основание да се смята, че между първите славянски книжовници в България имало раздвоение: Климент и Наум разпространявали глаголицата в Кутмичевица, а презвитер Константин кирилицата в Преслав; че Охридската книжовна школа била глаголическа, а Преславската школа решително кирилическа (Ем. Георгиев, Разцветът на българската литература през IX—X в., стр. 72—73). Независимо от посоченото съобщение в Краткото житие на Климент Охридски се знае, че преди да отиде в Кутми-

чевица за учител-проповедник, Наум е работил в Преслав седем години (886—893). Затова по-вероятно е, че Наум поддържал в Преслав същата азбука, която преподавал после в Кутмичевица. Константин му бил близък сътрудник. Понеже двамата Методиеви ученици Наум и Константин били еднакво гениални и съставяли един книжовен кръг в Преслав (Константин говори в предговора си в Учителното евангелие за Наум с голяма почит, нарича го брат), по-вероятно е, че двамата, сиреч целият Наумов колектив в Преслав, поддържали и разпространявали една и съща азбука, именно тази, която Наум и Константин са били научили от своите учители — глаголицата. После в Кутмичевица Наум през своето седемгодишно учителство като заместник на Климент ще да е продължил неговата педагогическа система, стремейки се обучението му да бъде така ясно и достъпно за учениците му, както е било обучението на Климент. Старото славянско житие на Наум, написано от Климентов ученик, го нарича брат и състрадалец на Климент. Също и народното предание ги представя твърде близки, единомислещи и единодействуващи. Поради това трябва да се мисли, че Наум се е стремял да работи по методите на Климент.

Каква азбука преподавал Климент, няма изрично указание в Пространното му житие, написано на гръцки въз основа на изгубено славянско житие, съставено от същия негов ученик, който е написал старото славянско житие на Наум. Все пак в Пространното Климентово житие е ясно изтъкнато, че Климент бил опитен педагог и преподавател: целта му била учениците да усвоят в кратко време славянската грамотност и учебния материал. Така той можал да подготвя до 3500 избрани ученици, няколко пъти повече, отколкото Методий оставил след смъртта си в Моравия — 200 ученици (презвитери, дякони и ипокони). Тия 3500 Климентови ученици били разпределени по 300 души в окръг за църковно-обществено служене.

При тези данни има основание да допуснем, че в подобряването на славянската азбука дейно участие е вземал Климент, той работил за оформянето на по-лесно усвоима славянска азбука, преподавал и нея наред с глаголицата. Същият процес ще да е ставал и в Преслав. Така може да се обясни фактът, че още през X в. в Кутмичевица, сиреч в Македония, била разпространена и кирилицата, както в Преслав — и глаголицата. В това ни уверяват ред надписи с кирилица: от 993 г. в Преспа върху надгробна плоча на родителите на цар Самуил и неговия брат Давид; от 996 г. в с. Варош (стария град Прилеп) върху надгробна плоча на епископ Андрей; от 943 г. в Добруджа; в Преслав върху надгробна плоча на чъргубиля Мостич; подписът на игумена на Зографския манастир Макарий от 980 г., глаголическият надпис в преславската Кръгла църква.

Кога кирилицата почнала да взема връх над глаголицата, не можем да кажем, но при цар Петър (927—969) кирилицата ще да е била доста разпространена в източните и западните области на българската държава, тя ще да е станала вече официално писмо на държавата и църквата. Глаголицата се употребявала още доста време като свещена

традиция от някои книжовници, най-вече, изглежда, в Македония, в манастири, докато била съвсем забравена.

При това изяснение не може да се мисли, че Йоан Екзарх е писал на славянски, преди да дойдат Кирило-Методиеви ученици в България, както твърди Ем. Георгиев (пос. съч., стр. 207), защото дотогава не са били известни нито глаголицата, нито кирилицата. В никой исторически извор няма указание, че преди Климент и Наум са дошли в България други Кирило-Методиеви ученици. Наистина византийският император Василий I (според Панонското житие на Методий) задържал двамата ученика (поп и дякон), с които Методий дошъл в Цариград през 882 или 883 г., но волно предположение е да се твърди, че той ги изпратил именно в България, а не ги задържал в Цариград, за да ги подготви за църковно-обществено служене във византийските славянски епархии, както обяснява и Ал. Т.-Балан (Кирил и Методий, София, 1920, стр. 104, бел. към гл. XIII). Единствено старото славянско житие на Наум ни дава положително известие, че от откупените във Венеция и доведени в Цариград Методиеви ученици едни останали тук, други пък дошли в България, но това е станало по всяка вероятност след пристигането на Климент и другарите му в България в късна есен през 885 г. Може да се мисли, че между тях е бил и презвитер Константин, изглежда, по-млад Методиев ученик.

И така, ако се основаваме на Пространното житие на Климент Охридски (то е главен и най-надежден извор на славянската просвета в България при Борис и Симеон), основите на славянската просвета в първата българска държава били поставени от прокудените из Моравия постари Методиеви ученици начело с Климент. Той е основоположникът на славянското образование и на славянската книжнина в древна България. Няма никакво основание да се намалява тази негова велика историческа заслуга, заради която българският народ е длъжен да му издигне величествен паметник тъкмо срещу сградата на Софийския университет, който с право и гордост носи неговото светло, неговото златно име, тъй както го нарича и сега народът при Охрид син.

Проф. д-р ДИМИТЪР АНГЕЛОВ

КИРИЛ И МЕТОДИЙ И ВИЗАНТИЙСКАТА КУЛТУРА И ПОЛИТИКА

Когато се говори за живота и дейността на Кирил и Методий и се дава преценка за тяхното дело, пред изследвача се поставят на първо място въпроси, свързани с историята на славянските народи и държави през IX—X в. Поставя се преди всичко въпросът за обществено-икономическото и политическото развитие на славянския свят през този период, което е било благоприятната и необходима почва за създаването на славянската писменост и за нейното бързо разпространение. Поставя се на второ място въпросът за произхода на славянската азбука, за времето на съставянето ѝ, за отношението между кирилица и глаголица и т. н. Поставя се най-сетне и въпросът за историческото значение на делото на двамата братя, за неговия прогресивен и революционен за времето си характер, който е дал възможност на славянските народи да утвърдят своята народностна самобитност и да тръгнат уверено по пътя на изграждането на собствена култура. За разрешаването на тези основни и важни въпроси са работили и продължават да работят голям брой историци, филолози и литератори, които познават добре славянското средновековие в неговите различни страни и аспекти.[1]

Делото на Кирил и Методий е свързано обаче не само с историята и културата на славянския средновековен свят. То е свързано по най-тесен начин и с историята на Византийската империя. Добре известно е, че голяма част от живота и дейността на двамата братя преминава във Византия. Бащата на Кирил и Методий, Лъв, е висш военен сановник в Солун. По-големият брат Методий управлява известно време славянско княжество в пределите на империята. Константин (Кирил) е ученик и след това преподавател в Магнаурската школа в Цариград. Той е в най-близко общение с византийския дворец и със самия император Михаил III (842—867), по чието нареждане участвува във важни дипломатически и политически мисии (при араби и хазари). Близък е на образования и влия-

[1] Литературата върху делото на Кирил и Методий е извънредно обширна. Срв. Г. Ильинский, Опыт систематической Кирилло-Мефодьевской библиографии, София, 1934, и М. Попруженко и Ст. Романски, Кирилометодиевска библиография за 1934—1940 г., София, 1942. Между по-новите работи на български език заслужават отбелязване следните: Е. Георгиев, Славянская писменность до Кирилла и Мефодия, София, 1952; В. Сл. Киселков, Славянските просветители Кирил и Методий, София, 1956; Ем. Георгиев, Кирил и Методий основоположници на славянските литератури, София, 1956; История на българската литература, I, Изд. на БАН, София, 1962, стр. 31—69.

телен на времето си цариградски патриарх Фотий (заемал патриаршеския престол между 858 и 867 и 878 и 886 г.). По решение на Михаил III, взето в съгласие с патриарх Фотий, през 863 г. Кирил и Методий се отправят за Великоморавия, за да разпространяват между тамошното население християнската религия на славянски език с богослужебни книги, написани на съставената от тях славянска азбука. След смъртта на Кирил през 869 г. Методий, който става епископ във Великоморавия до самата си смърт (885 г.), не прекъсва връзките си с Византия. Доказателство за това е неговото посещение в Цариград през 880 г., когато той бива приет от император Василий I и от патриарх Фотий.[1]

През средата и втората половина на IX в., когато Кирил и Методий развиват своята дейност и изпълняват важни политически и църковно-религиозни поръчения на цариградските управници, Византийската империя представлява една от най-напредналите в културно отношение държави в Европа, с богати традиции в областта на науката, литературата и изкуството, с много добре развита за времето си образователна система. Център на културния живот е столицата Цариград, където през време на управлението на император Теофил (829—843) се възстановява отново дворцовата висша школа под наслов „Магнаурско училище". Особено голям разцвет получила Магнаурската школа през 863 г., когато с нейната организация и дейност се заел всесилният тогава кесар Варда, вуйчо на Михаил III. За главен неин ръководител (ректор) бил поставен Лъв Математик, а в състава на преподавателите били включени специалисти в различните области на тогавашната наука.[2]

Характерна черта за облика на византийската култура — наука, литература, изкуство — през разглеждания период е наличието на две основни направления, които се кръстосват в нея. От една страна, тази култура продължава, както и през предишната епоха, да се намира под силното въздействие на църковния светоглед и на религиозната идеология. Като главна цел на обучението се изтъквала необходимостта да се въведат младите хора добре в богословските въпроси, да станат познавачи на християнското учение с всички негови тънкости. В духа на тези схващания особено внимание се отделяло на изучаването на „свещените книги" (Стария и Новия завет), на постановленията на вселенските събори, на писанията на разните църковни отци. Сред определени църковни среди и предимно сред монашеските кръгове господствувало убеждението, че теологията е единствената достойна за изучаване дисциплина, че тя е любима на бога наука, пред която отстъпва и бледнее всичко. Ярко са прокарани подобни възгледи в житието на Иоан Психиат, написано през IX в. В това житие богословието се възхвалява като единствената и незаменима „божествена наука " (*τὰ μαθήματα θεῖα*), а за свет-

[1] Най-подробно е разгледана дейността на Константин и Методий с оглед на събитията във Византия и на византийската политика в труда на F r. D v o r n i k, Les Légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, Byzantinoslavica supplementa, I, Prague, 1933.

[2] Общо за образованието във Византия през периода срв. F. F u c h s, Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter, Leipzig — Berlin, 1926, стр. 18 сл.; Е. З. Л и п ш и ц, Очерки истории византийского общества и культуры, VIII. Первая половина IX века, Москва—Ленинград, 1961, стр. 338 сл.

ските занимания се говори с презрение и насмешка. Творбите на Омир се обявяват за „брътвеж“ (φλυαρία), философията са окачествява като „паяжина“, отправят се хули срещу Платон.[1]

Наред с това църковно-християнско направление през IX в. господствува обаче и една подчертана светска тенденция. Силен бил стремежът сред голям брой от образованите византийци да не се задоволяват само с това, което учи религията, но да навлизат и в сферите на науката, да се запознаят с въпроси на математиката, на философията, на астрономията, историята, филологията и т. н. Интересът към светски знания се засилил главно по време на т. нар. „иконоборчески период“, който господствувал във Византия между 726 и 843 г. и по време на който се водела борба против прекомерния култ към иконите и против изключителното преобладание на религиозни сюжети в областта на изобразителното изкуство. Този интерес се запазил и през втората половина на IX в. Център на светското образование била споменатата вече Магнаурска школа. В нея жадните за знания жители на столицата и на други градове от страната изучавали всички познати през средновековната епоха природо-математически и обществени науки, а именно аритметика, геометрия, астрономия, граматика, поезия, литература. При преподаването на тези науки професорите в тази школа, като Лъв Математик, Теодор, Теодегий и Кометас, за които става дума в изворите от това време, се осланяли главно на постиженията на прочути древногръцки и елинистически математици, философи, литератори, историографи и пр. Заедно с това те давали и свои оригинални приноси в разработването на една или друга научна дисциплина.

Двете направления във византийското образование през IX в. — християнско-църковно и светско — независимо от различията и противоречията, които имали помежду си, се отличавали с една обща черта, а именно с отрицателното отношение към „варварския свят“, към всичко онова, което не принадлежало към кръга на ромейската цивилизация. За образования византиец, възпитан в духа на църковните догми или на убеждението, че е наследник на античната мъдрост, съседите на империята били хора груби и прости, изостанали и невежи. Особено ядно било отношението спрямо онези народи, които пазели още езическата си вяра. За тях се твърдяло, че са в плен на дявола и че робуват на най-лоши и диви нрави, към които ги подтикват езическите им вярвания.[2] Но и спрямо преминалите вече към християнската религия отношението не било особено добро. И за тях обикновено сред висшите аристократични образовани среди се говорело с насмешка, иронизирали се техният език и култура.

Израз на пренебрежително отношение към „варварите“ представляват например някои пасажи от пространното житие на Климент Охрид-

[1] Срв. F. Fuchs, пос. съч., стр. 19.

[2] Гледището, че езическите народи са обхванати от дявола и че чрез покръстването си те се избавят от него, е прокарано в писмата на цариградския патриарх Николай Мистик до цар Симеон (срв. напр. писмо № 9 в Извори за българската история, т. VIII, София, 1961, стр. 222, където патриархът отбелязва, че Христовото учение, което възприели българите, ги освободило от робството на дявола).

ски, за автор на което се счита византийският архиепископ Теофилакт и което е било съставено вероятно въз основа на някой по-стар паметник, съвременен на живота и дейността на големия славянски просветител.[1] В това житие се дава, цялостно погледнато, положителна преценка на делото на Климент. Обаче авторът не е пропуснал да изрази дълбоко вкорененото у него схващане за „грубостта на българския народ“ (*τὸ τοῦ λαοῦ παχύ*), за неговата „пълна тъпост“ за разбиране на гръцките писания (*καὶ περὶ τὸ νοῆσαι γραφὰς ἀτεχνῶς δερματίον*), за това, че българските свещеници, тъй като не разбирали гръцки, били „прости като добитък“ (*κτηνώδεις ὄντας*).[2] Ако се вярва на разказа на Теофилакт, до подобни печални наблюдения за „грубостта“ на народа и неговата „тъпост“ бил достигнал самият Климент, когато дошъл в своята епархия в Македония по нареждане на Борис. В действителност обаче тези характеристики са на самия Теофилакт или пък на някой друг източник, който той е имал под ръка, и издават ясно отрицателното и дори презрително отношение на един образован византийски висш духовник към „варварския свят“. Отрицателни преценки за „варварите“ се срещат и у редица други образовани византийци през XI—XII в., като например Михаил Псел, Йоан, митрополит на Евхаита, Никита Хоният и др. Сред аристократичните среди се широло схващането, че елин (грък) и варварин са несъвместими понятия. Терминът „грък“ (Graecus) се индентифицирал с „образован“, „културен“, докато под „варварин“ се подразбирал груб и прост човек.[3]

При така очертаната обстановка във Византия, характеризираща се с две направления в развитието на образованието и светогледа и с общо отрицателно отношение към „варварите“, били възпитани и получили своето образование двамата солунски братя. Поставя се въпросът, как са възприели те тези възгледи, към кое от двете основни направления са се ориентирали и какво е било тяхното схващане за „варварския свят“. На този въпрос може да ни отговори най-добре пространното житие на Кирил, което съдържа твърде интересни данни относно образованието, културните интереси и религиозно-политическия му светоглед.

Наред с пространното житие за изясняването на този въпрос могат да бъдат привлечени и други извори, като например Италианската легенда, писма на Анастасий Библиотекар, литературни творби, чийто автор е бил Кирил, и пр.

Както се вижда от данните на източниците, двамата братя и по-специално Кирил са били въведени дълбоко в тънкостите на византийското богословие, запознали се основно с християнското учение. Още съвсем млад Кирил, както пише неговият биограф, се увличал много от

---

[1] Най-ново издание на житието на Теофилакт е направено от Ал. Милев, Теофилакт, Климент Охридски, София, 1955, стр. 1—103. През последно време се оспорва въпросът за авторството на Теофилакт. Срв. I. Snegarov, Les sources sur la vie et l'activité de Clément d'Ochrida, Byzantinobulgarica, I, 1962, стр. 72—119.

[2] Ал. Милев, Теофилакт, Климент Охридски, XXII, 66, стр. 77.

[3] В такъв смисъл е употребено означението „грък“ в една новела от 1181 г. Срв. статията на E. Goldman, „Graecus“ = „gebildet“. Ann. Inst. Phil. et Hist. Or et Slav., 5, 1937, стр. 399; K. Lechner, Hellenen und Barbaren im Weltbild der Byzantiner, Die alten Bezeichnungen als Ausdruck eines neuen Kulturbewusstseins, Diss., München, 1954, стр. 1—137.

църковната поезия на големия византийски теолог и химнописец Григорий Назиански и му посветил една молитва.[1] Запознал се добре със съчиненията на големия теоретик на мистицизма Псевдодионисий Аеропагит, от когото знаел цели глави наизуст. Познавал добре и творбите на Йоан Дамаскин, един от най-изтъкнатите византийски богослови от VIII в., известен с полемичните си съчинения срещу иконоборците, а също с една голяма своя творба против еретиците, позната под наслова „Книга за ересите“ (De haeresibus liber). Кирил бил запознат също така с богословските трудове на патриарх Фотий, който бил негов учител.[2]

Ориентиран добре в основните положения на християнското учение и притежаващ блестящи полемични дарования, Кирил се проявява още от млади години като ревностен негов проповедник и бранител. Ние го виждаме да се опълчва в словесен двубой срещу стария и опитен бивш цариградски патриарх Йоан Граматик (Аний) и да го атакува заради неговите иконоборчески убеждения. Това става наскоро след 843 г. По-късно, вероятно през 851—852 г., Кирил е участник в голяма дипломатическа мисия, изпратена при арабите в Самара, и защищава там срещу нападките на мохамеданите християнското учение за светата троица. След това ние го виждаме като участник в друга мисия, при хазарите. Там Кирил води ожесточен и продължителен спор срещу защитниците на юдейската религия, при който се проявява неговата голяма начетеност в областта на богословската литература, както и неговото остроумие. Спорове с богословски характер води Кирил и по време на своето пътуване за Рим, когато се среща във Венеция с тамошните духовници.

За големите интереси и познания на Кирил в областта на богословието, за ненавистта му срещу „еретиците“ споменава Анастасий Библиотекар в едно свое писмо до немския император Карл Плешиви.[3] За религиозния му светоглед свидетелствува един пасаж от Италианската легенда във връзка с откриването на мощите на папа Климент.[4]

Обстоятелството, че Кирил бил добре запознат с християнската идеология и че бил възпитан в духа на църковно-религиозните схващания на своето време, съвсем не означава обаче, че великият славянски просветител бил чужд на интереси към светски знания и че споделял враждебното отношение на определени църковни и монашески среди спрямо тях. Напротив, както личи добре от пространното житие, Кирил бил един от най-горещите поклонници и познавачи на византийската светска наука през IX в. Още млад той постъпил в Магнаурската школа и там изучавал с най-голямо старание и любов всички преподавани в нея дисциплини. „Когато пристигна в Цариград — пише неговият биограф, — предадоха го на учители, за да се учи. И след като изучи граматиката за три месеца, отдаде се на други науки: изучи Омира и геометрията, а

[1] Пространно житие, III, стр. 32 (по изданието на Ал. Теодоров-Балан, Кирил и Методий, т. I, София, 1920).

[2] За голямата начетеност на Кирил в богословската византийска литература срв. Ем. Георгиев, Кирил и Методий основоположници на славянските литератури, стр. 25 сл.

[3] Срв. Извори за българската история, т. VII, София, 1960, стр. 207 сл.

[4] Пак там, стр. 296.

при Лъв и Фотий диалектиката и всички други философски предмети. Освен това изучи още риторика и аритметика, астрономия и музика и всички останали елински изкуства."[1] С други думи, Кирил преминал целия курс на обучението в Магнаурската школа, като усвоил задълбочено преподаваните предмети. За големите му успехи в ученето му в Цариград се говори и в т. нар. „приложно Кирилово житие". Солидната му подготовка и широката му начетеност му дали възможност веднага след завършването на образованието си в Магнаурската школа сам да стане преподавател в нея. А неговите съвременници, удивени от знанията на младия солунчанин, му прикачили високата за онова време титла „философ". Кирил бил, както се казва в уводните думи на житието на Климент Охридски, „велик в езическата философия, а още по-велик в християнската" (*ὁ πολὺς μὲν τὴν ἔξω φιλοσοφίαν, πλείων δὲ τὴν ἔσω*).[2] Тази характеристика, дадена от житиеписеца, е твърде показателна. Тя сочи ясно двете страни в образованието и културата на великия славянски просветител, от една страна, голям познавач на християнската догма, на богословието с всички негови тънкости и, от друга, познавач и ценител на светската наука, означавана по това време често пъти с названието „езическа философия" (*ἔξω φιλοσοφία*)[3] поради тясната връзка на тази наука с традициите и постиженията на античната езическа древност.

Интересите на Кирил към светски знания, които го отличават коренно от ограничените византийски богослови и монаси през IX в., свикнали да виждат в теологията единствено достойна за изучаване дисциплина, се съсредоточавали особено подчертано в областта на филологията. Кирил изпитвал голямо желание да изучава чужди езици и проявявал при това изключителна дарба. В споменатото проложно житие четем, че за три месеца той изучил четири езика: гръцки, латински, сирийски и еврейски (четырмн ѣзыкн фнлософнн научнв сѧ: н еллнньскы н рнмьскы, сурьскн, жндовьскн).[4] Възможно е в случая да има известно преувеличение за срока, но самият факт, че Кирил знаел тези езици, не подлежи на съмнение. За това, че той изучавал еврейски, се говори в пространното житие. Това станало по време на пребиваването му в Херсон, когато той се готвел да води спорове с хазарите по въпросите на юдейската и християнската религия. Кирил знаел, разбира се, прекрасно и славянския език, което му дало възможност да състави една твърде съвършена за времето си славянска азбука.[5]

Интересът на Кирил към изучаването на чужди езици представлява рядко явление за Византия през разглеждания период. Този интерес не

[1] Пространно житие, IV, стр. 33.

[2] Срв. Теофилакт, Климент Охридски, превод от гръцкия оригинал, увод и бележки от Ал. Милев, София, 1955, стр. 34 (II, 4).

[3] Срв. за означението *ἔξω φιλοσοφία* или *σοφία* в смисъл на „езическа наука" у F. Fuchs, Die höheren Schulen, стр. 43.

[4] Срв. съответния пасаж в проложното житие у Ал. Теодоров-Балан, Кирил и Методий, II, София, 1934, стр. 34.

[5] Общо за големите езикови познания на Кирил срв. Ем. Георгиев, Кирил и Методий основоположници на славянските литератури, стр. 30. За съставянето на азбуката срв. пак там, стр. 94 сл. По въпроса за азбуката вж. и най-новата работа на акад. Ив. Гошев, Старобългарски глаголически и кирилски надписи, София, 1962, стр. 1 сл.

хармонирал с господствуващото убеждение сред образованите светски и църковни среди по това време, а и по-късно, че само елинският език заслужава внимание и признание и че езиците на „варварските" народи са груби. Кирил бил дълбоко чужд на това схващане. За него всеки език бил ценен и достоен за уважаване. Това схващане той изразил в пламенното си слово против католишките духовници във Венеция, където се отбил на път за Рим. Като си служел в спора със своите опоненти с думите на апостол Павел (I Кор. 14,5—40) „искам вие всички да говорите езици" (велю же вьсѣмь вамь глаголати ѥзыкы) и „благодаря на моя бог, задето повече от всички ви езици говоря" (хвалю бога моѥго, оть вьсѣхь вась паче ѥзыкы глаголѥ),[1] Кирил изразявал собственото си гледище за значението и ролята на езика като важен и достоен дар на всеки народ. Убеден в това, той стигнал до извода, че всеки народ трябва да получи писменост на собствения си език и да разшири така своя духовен кръгозор. „Как вие не се срамувате — укорявал той противниците си — да смятате, че само три езика имат право на богатствата на писмеността, а всички други езици и племена обричате на слепота и глухота?"

Широтата на Кириловите схващания по въпроса за езиците може да се обясни главно с обстоятелството, че той не се чувствувал напълно ромей по своя произход и знаел, че в жилите му тече славянска кръв.[2] Свързаността му със славянството, което било силно угнетявано в пределите на Византия, го карала да бъде особено внимателен към другите езици и народи и да не счита, че само елинския език трябва да бъде изучаван и ценен, както приемали това мнозина от неговите съвременници. Възгледите на Кирил по този въпрос били споделяни несъмнено и от неговия брат Методий, който бил възпитан в същата среда и по същия начин.

Обстоятелството, че Кирил и Методий имали положително отношение към неелинските народи и езици и специално към славянския народ и език, обяснява защо именно те са били изпратени през 863 г. от цариградските управници във Великоморавия. Целта била да отидат в тази страна най-добре подготвени за борба срещу немското духовенство проповедници, които могат да предразположат славянското население във Великоморавия със своите широки и благоприятни за славянската кауза разбирания. Тази мисия двамата братя изпълнили с успех. Изпратени като изпълнители на една определена за момента византийска политика, те действували с целия си жар на славянски просветители, на хора, които с целия си ум и сърце се борят за едно справедливо дело.

Моравската мисия представлява не само една от най-интересните страници в живота и дейността на Солунските братя, но заедно с това

---

[1] Пространно житие, XVI, стр. 62 сл.

[2] По въпроса за народността на Кирил и Методий има обширна литература. Приведени са доказателства за техния славянски произход още у М. Погодин, Св. Кирилл и Мефодий славяне, а не греки, Кирилло-Мефодиевский сборник, Москва, 1865, стр. 95 сл. Вж. и у Ем. Георгиев, Кирил и Методий основоположници на славянските литератури, стр. 18 сл. По мое мнение най-приемливо е гледището, че бащата на Кирил и Методий бил грък, а майка им била славянка.

и един от най-интересните моменти в политиката на Византийската империя спрямо славянските народи. Станало е обичайно да се изтъква във връзка с тази мисия видимата толерантност на византийските управляващи кръгове през IX в. спрямо славянския език и култура в противовес на неприязненото отношение на западната църква към славянството, намерило израз в т. нар. „триезично учение", т. е. в тезата, че богослужението може да се извършва само на три „свещени езика" (еврейски, гръцки и латински).[1] Погрешно би било обаче според мене от тази политика на Византийската империя по отношение на Великоморавия, проведена чрез дейността на Кирил и Методий, да се правят изводи за политиката на Византия по това време спрямо славяните изобщо.[2] Както доказват фактите, политиката на Византия през втората половина на IX в. по отношение на славяните е била твърде диференцирана и не може да бъде подведена в никой случай под еднакъв знаменател.

Да се спрем преди всичко на политиката на цариградските управници спрямо онези славяни, които се били заселили на територията на империята през втората половина на VI и началото на VII в. и живеели там векове наред като нейни поданици. Това били славяните в Южна Македония и Беломорска Тракия, в Северна и Средна Гърция и Пелопонес, които се делели на множество племена (ваюнити, велегезити, ринхини, сагудати, драговичи, езерци, милинги).[3] Спрямо тези славяни, чийто брой бил твърде внушителен, цариградските управници провеждали последователно и системно твърда политика със задачата да ги подчинят напълно и да ги асимилират. За целта били предприети през VII—VIII в. няколко военни експедиции срещу тях, ръководени от самите цариградски василевси. Така през 658 г. на поход срещу славяните в Беломорска Тракия и Южна Македония се отправил Констант II (642—668). Според летописеца Теофан императорът „пленил мнозина и ги подчинил"[4]. Част от пленените славяни били заселени в Мала Азия, за да бъдат използувани като войници срещу арабите. Втори поход, пак срещу славяните в Тракия и Южна Македония, бил предприет по време на царуването на Юстиниан II през 688—689 г.[5] И сега, както отбелязва Теофан, походът

[1] Гледището за трите свещени езика било формулирано ясно през VII в. от севилския епископ Исидор, който писал: „. . . tres autem sunt linguae sacrae: Hebraea, Graeca, Latina, quae toto orbe maxime excellunt. His enim tribus linguis super Crucem Domini a Pilato fuit causa ejus scripta".

[2] Такава грешка допуска например В. Велчев в интересната си книга Константин-Кирил и Методий в старобългарската книжнина, София, 1939. Като изхожда само от данните за политиката на Византия спрямо великоморавците, той говори за високото признание, което византийският император има към славянството (стр. 58), твърди, че „движението на славянството към самоутвърждаване, представляващо ръководна тенденция на произведението" (става дума за житието на Кирил, *б. н.*), бива препятствувано от представителите на западното християнство, а поддържано от Византия (стр. 57) и пр.

[3] Срв. за славянските племена на територията на Византия общо у М. Дринов, Заселение Балканского полуострова славянами, Москва, 1872 (Съчинения, т. I, стр. 305 сл.); В. А. Васильев, Славяне в Греции, Византийский временник, т. V, 1898; M. Vasmer, Die Slawen in Griechenland, Berlin, 1941; Ив. Дуйчев, Въпросът за византийско-славянските отношения и византийските опити за създаване на славянска азбука през първата половина на IX в., ИИБИ, 7, 1957, стр. 241 сл. Д. Ангелов, История на Византия, т. I, 1959, стр. 160 сл.

[4] Theophanis Chronographia, ed. C. De Boor, I, Lipsiae, 1883, стр. 347.

[5] Пак там, стр. 346.

бил успешен. Голям брой славяни паднали в плен, а императорът влязъл като победител в Солун. Отново част от пленниците били изпратени в Мала Азия, за да бъдат организирани там като войнишко население за борба срещу арабите. И все пак славянският въпрос в империята съвсем не бил разрешен. Многобройният славянски елемент в Южна Македония, Северна и Средна Гърция и Пелопонес се намирал в почти напълно независимо положение спрямо централната власт и не желаел да се подчинява на наредбите на византийските архонти. При това славяните, които живеели първоначално главно из планинските краища на страната, започнали да се спускат и към равнините. Особено ярко се почувствувал този процес в гръцките земи през средата на VIII в. и по-точно след една голяма чумна епидемия през 746 г. Тази епидемия обезлюдила Цариград и накарала тогавашния византийски император Константин V (741—775) да пресели голям брой гърци от областта Атика и от Пелопонес във византийската столица. По такъв начин местното гръцко население намаляло, а на негово място се настанили тамошните славяни, към които се присъединили и славяни от Епир, Тесалия и Македония. Така в гръцките земи се извършили големи демографски изменения и в тях преобладанието на славянския елемент станало още по-подчертано. Не случайно византийският писател Константин VII Багренородни (913—959), като се спира на тези събития в книгата си „За темите", отбелязва, че „цялата страна се послославянила и станала варварска"[1].

При това положение борбата за подчиняване на славяните и за превръщането им в поданици на Византийската империя станала още по-наложителна и заедно с това и по-трудна. През 759 г. бил предприет нов поход срещу славяните в Южна Македония. Теофан известява, че императорът Константин V пленил мнозина от тях, а останалите направил свои поданици.[2] Но този успех имал само ограничен характер. Славяните продължавали да се чувствуват господари на една част от територията на империята, главно по крайбрежието в Тракия, Македония и Тесалия, както може да се заключи от едно известие в хрониката на патриарх Никифор, отнасящо се до 768 г.[3] Нови и добре организирани военни действия срещу непокорните жители на империята били предприети през 783 г. по време на царуването на малолетния Константин VI и майка му Ирина, която била негова регентка. Срещу славяните бил изпратен тогава известният полководец Ставрикий. С голяма войска той проникнал в Средна Гърция, подчинил местните славяни и ги накарал да признаят зависимостта си от Цариград.[4] След това той стигнал до Пелопонес и като взел много пленници и друга плячка, се върнал в столицата.

През IX в. борбата на византийската власт за подчиняване на живеещите на нейната територия славяни продължавала. По това време, както

[1] Costantino Porfirogenito, De thematibus 6,33 = стр. 91, ed. A. Pertusi, Studi e testi 160, Vaticano, 1952.

[2] Theophanis Chronographia, I, стр. 430; Д. Ангелов, История на Византия, т. I, стр. 276.

[3] Nicephorae Patriarchae Chronographia, ed. C. De Boor, Lipsiae, 1880, стр. 76.

[4] Theophanis Chronographia, I, стр. 456 (*ὑπέταξε πάντας καὶ ὑποφόρους ἐποίησε*).

личи от данните на изворите, най-опасни за империята със своите стремежи за независимост били двете славянски племена на езерците и милингите, които обитавали трудно достъпните планински краища в Пелопонес. През 805 т. те вдигнали голям бунт срещу цариградската власт, опустошили околните селища, които били населени с гърци, и след това обсадили важната крепост Патрас (в северния край на полуострова). Те действували в съюз с арабите, които ги подпомагали с кораби. В края на краищата обаче бунтът бил потушен. Последвала сурова разправа. По нареждане на тогавашния император Никифор I Геник (802—811) всички въстанали славяни заедно със семействата, с родните си и с имотите си били предадени в собственост на патраската митрополия Св. Андрей. Те били задължени да издържат занапред за сметка на своите селски общини (*ἀπὸ διανομῆς καὶ συνδοσίας τῆς ὁμάδος αὐτῶν*) стратезите, т. е. военните и гражданските управители на Пелопонес, императорските чиновници и посланиците на чуждите страни, пращани в тази област.[1]

Въпреки строгите мерки на цариградската власт славяните във Византия още не прекланяли глава. От едно известие на житието на Григорий Декаполит, което се отнася към времето между 831 и 842 г., се вижда, че македонските славяни около Струма продължавали да бъдат самостоятелни и да предприемат под ръководството на своите племенни вождове нападения срещу византийците.[2] Не стояли мирни и славяните в Пелопонес. Към 847 г. те се вдигнали отново на бунт. Срещу тях бил изпратен с голяма войска Теоктист Вриений, стратег на местната тема (военно-административна област). Той подчинил, както съобщава Константин VII Багренородни „всички славяни и останалите непокорници" в Пелопонес. И все пак езерците и милингите не загубили напълно своята самостоятелност. Те продължавали да бъдат управлявани и занапред от своите вождове, като се задължавали само да плащат данък на централната администрация (милингите в размер на 60 номизми, а езерците в размер на 300 номизми).[3]

Борбата за подчиняване на славяните, живеещи на територията на Византия, продължавала и през втората половина на I в., т. е. през периода, когато се пада главната дейност на Кирил и Методий. За осъществяване на своята главна цел, пълно подчиняване на славяните и тяхното асимилиране, цариградските управници в сътрудничество с византийската църква приложили едно ново силно оръжие — християнизацията. Чрез въвеждането на християнската религия византийците се надявали да сломят упорството на своите непокорни поданици, да ги накарат да забравят не само своите езически вярвания, но и своя език и обичаи и така постепенно да ги претопят и превърнат в „елини". Особено ревностно била провеждана политиката на християнизацията и на погърчване на славяните във Византия по време на царуването на Василий I (867—886). Поради оскъдните данни на изворите подробностите не са известни, но

[1] Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio, 40 = стр. 228 (ed. G. Moravcsik et P. J. H. Jenkins, Budapest, 1949).

[2] Срв. F. Dvornik, Vie de Saint Grégoire de Décapolites, Paris, 1926, стр. 54. В житието става дума и за един бунт на славяните в областта на Солун (стр. 61).

[3] Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio, 52 = стр. 232.

се знае, че тя завършила в края на краищата с положителни резултати за цариградската власт. За това може да се съди от един интересен пасаж в т. нар. „Тактика“ на Лъв VI Философ, син и наследник на Василий I. „Нашият блаженопаметен отец — четем в това съчинение, — ромейският император Василий, ги склони (славяните, *б. н.*) да се откажат от старите си нрави и ги погърчи и ги подчини на началници по ромейски образец, удостои ги с кръщение, освободи ги от властта на техните князе и ги обучи да се бият срещу враждуващите с ромеите племена. Той имаше присърце грижите за тези неща и затова осигури ромеите, които в старо време бяха претърпели много щети и поради честите им нападения.“[1]

Както се вижда от изложените дотук факти и специално от посоченото известие в Тактиката на Лъв VI, политиката на цариградските управници спрямо славяните в империята се е отличавала със своята суровост и последователност. В продължение на векове цариградската власт преследвала една неизменна цел — да подчини тези славяни и да ги превърне в свои верноподаници. При това, както личи от известието на Лъв VI, тези верноподаници трябвало да загубят своята народностна самобитност и да бъдат елинизирани. За изпълнение на своята политика на подчинение и асимилация цариградската власт прибягвала не само до силата на оръжието чрез организиране на военни походи срещу славянските племена, но си служела умело и с църковно-феодалната си идеология, като се стремяла да наложи християнската религия и чрез нея да обезличи верската и народностната самобитност на своите противници. Това оръжие използували византийците най-вече през втората половина на IX в.

Ясно, че при такава насоченост на византийската политика спрямо славяните, които живеели в пределите на империята, и дума не може да става за някакво благосклонно отношение към тях и към техния език. За цариградските управници тези славяни са били опасни врагове. Те били „варвари“, чийто език не заслужавал признание и за чиято култура не трябвало да се полагат никакви грижи. Дълбоко чужда била на византийската власт мисълта да създава за тези славяни собствена тяхна азбука, за да могат те да четат и да се просвещават на своя роден език. Тъкмо обратното — целта била славяните да се държат настрана от всякаква писменост на своя език, за да могат по такъв начин по-лесно да бъдат подчинени и превърнати в елини.[2] Такава именно политика про-

---

[1] *Ταῦτα δὲ ὁ ἡμέτερος ἐν θείᾳ λήξει γενόμενος πατὴρ καὶ „Ρωμαίων“ αὐτοκράτωρ Βασίλειος τῶν ἀρχαίων ἐθῶν ἔπεισε μεταστῆναι καὶ γραικώσας καὶ ἄρχουσι κατὰ τὸν ῥωμαϊκὸν τόπον ὑποτάξας καὶ βαπτίσματι τιμήσας τῆς τε δουλείας ἠλευθέρωσε τῶν ἑαυτῶν, ἀρχόντων καὶ στρατεύεσθαι κατὰ τῶν Ῥωμαίοις πολεμούντων ἐθνῶν ἐξεπαύδευσεν, οὕτω πως ἐπιμελῶς περὶ τὰ τοιαῦτα διακείμενος, διὸ καὶ ἀμερίμνους Ῥωμαίους ἐκ τῆς πολλάκις ἀπὸ Σκλάβων γενομένης ἀνταρσίας ἐποίησε πολλὰς ὑπ' ἐκείνων ὀχλήσεις καὶ πολ·μους τοῖ: πάλαι χρόνοις ὑπομείναντας* (по изданието на текста в Извори на българската история, VIII, София, 1961, стр. 172).

[2] Гледището, че славянската азбука била създадена по инициатива на византийците с оглед на тяхната политика по отношение на славянското население в имперските граници, се поддържа от Ив. Дуйчев в статията му Въпросът за византийско-славянските отношения и византийските опити за създаване на славянска азбука, ИИБИ, кн. 7, 1957, стр. 241. За да докаже това, той се осланя на един доста неясен пасаж от пространното Кирилово житие, използуван вече в този смисъл в труда на украинския славист И. Огиенко, Костянтин і Мефодій IX життя та діяльність, I, Варшава, 1927, стр. 171 сл. По

веждал Василий I и тя се увенчала, както личи от съобщението на Лъв VI, с успех.

Коренно различна от политиката спрямо славяните във Византия била през втората половина на IX в. политиката на цариградските управници спрямо Великоморавската държава. С Великоморавия, която била покръстена неотдавна, Византийската империя се намирала в тесни икономически и политически връзки. Целта на цариградското правителство била да предразположи колкото се може повече тогавашния великоморавски княз Ростислав на своя страна, тъй като той й бил необходим като съюзник срещу Немската империя. А Немската империя била опасен противник на византийците и голям техен съперник за влияние в Италия.[1] Освен това сред великоморавците през втората половина на IX в. развивали твърде оживена дейност немските католишки духовници, които признавали за свой главен ръководител римския папа. Проникването на западното църковно влияние във Великоморавия не било никак изгодно за цариградската светска власт и за цариградската църква. Между римския папа Николай I и заелия през 858 г. патриаршеския престол в Цариград Фотий съществували остри противоречия и спорове. Николай I бил един от най-амбициозните църковни глави и застъпвал схващането, че църковната власт трябва да стои над светската. Същевременно той бил един от онези римски папи, които считали, че римската курия трябва да стъпи здраво в Централна Европа и на Балканския полуостров. Като се аргументирал с обстоятелството, че някога в диоцеза на Рим спадали редица земи в северозападния край на Балканския полуостров (старата област Илирикум), той твърдял, че тези земи трябва отново да се върнат под управлението на римската курия. Естествено тези негови аспирации срещали ожесточена съпротива от страна на цариградската църква, зад която стоял като неин крепител самият император. Особено остро реагирал срещу домогванията на Николай I енергичният патриарх Фотий. За да обезсили папските претенции, той си послужил и с доводи от религиозно-догматично естество. Като най-главно обвинение той изтъквал, че папата е въвел неправилно в символа на вярата добавката, че „светият дух“ произхожда не само „отца“, но и от „сина“ ((filioque).[2]

В стремежа си да подготви почвата за проникване в Балканския полуостров римската курия искала да придобие влияние преди всичко сред славянските държави на полуострова и главно сред българската,

---

мнението на автора византийците се стремели да създадат на славяните собствена азбука, за да могат така по-лесно да ги подчинят. Мисля, че подобно гледище трудно може да бъде прието. Нелогично е една чужда власт да прокарва своята политика на покоряване и погърчване на славянското население, като му създава сама условия за развитие на самостоятелна писменост и култура. Това означава да отива сама срещу собствените си цели.

[1] Срв. Д. Ангелов, История на Византия, т. I, стр. 302. Във връзка с политиката на Византия спрямо Великоморавия срв. и К. Куев, Към въпроса за началото на славянската писменост, Годишник на Соф. унив., Филол. фак., т. 51, София, 1960, стр. 89—90.

[2] За борбата на Фотий срещу римската курия съществува обширна литература. Най-много приноси през последно време по този въпрос направи Е. Dvornik (срв. главно работите му The Photians Schism, 1948 и The Patriarch Photius in the Ligtht of Recent Research, Berichte zum XI Intern. Byzantinisten Kongress, München, 1958, стр. 1—56). Вж. и А. П. Каждан, Социальные и политические взгляды Фотия, Ежегодник Музея истории религии и атеизма, I, Москва — Ленинград, 1958, стр. 107 сл.

която била най-силната от тях. Примамлив обект за папската агитация била и Великоморавия, където действували немските духовници.

При това положение, когато византийските управници трябвало да водят борба на всяка цена за спечелване на Великоморавия на своя страна с цел да създадат преграда срещу домогванията на Немската империя и на немските католишки мисионери, свързани с римската курия, било съвсем наложително Кирил и Методий да се явят пред Ростислав с широки пълномощия за разпространяване на славянската азбука и писменост. Великоморавците трябвало да бъдат спечелени за каузата на Византия, като им се докаже, че цариградската светска и църковна власт са благосклонни към желанието им да се учат и просвещават на свой роден език, а не на непознатия за тях латински език, на който проповядвали и пишели немските духовници. Наложително било да се започне борба срещу „триезичната догма", т. е. срещу схващането, поддържано от католишкия Запад, че свещени езици са само гръцки, еврейски и латински. Тази борба била спечелена блестящо от Кирил в спора му със западните духовници във Венеция, по време на който високообразованият и с широк поглед славянски просветител доказал по неоспорим начин, че всички народи под слънцето имат право да се учат и да славят божието име на своя роден език.

В борбата срещу „триезичието" участвувал самият патриарх Фотий, вдъхновителят на моравската мисия на Солунските братя. В едно свое съчинение „Относно френките и останалите латини" той се спира на различните догматични и други грешки на латинската, т. е. на западната църква, като между другото обвинява нейните представители, че те твърдели „че бог не трябва да се почита на други езици освен на тези три — еврейски, елински и латински" (*λέγουσι, μὴ δεῖν ἄλλαις γλώσσαις τὸ θεῖον γεραίρεσθαι, εἰ μὴ ταῖς τρισὶ ταύταις διαλέκταις ἑβραϊστί, ἑλληνιστί, ῥωμαϊστί*).[1] Същото обвинение се съдържа и в един друг ръкопис. Ако бихме погледнали чисто формалистично и изолирано на становището на Фотий по въпроса за „триезичната ерес", срещу която той се възмущава, би могъл да се направи изводът, че този цариградски патриарх е бил привърженик на твърде либерални и демократични за времето си тенденции и че благосклонният курс към допускане на „чуждите езици" в богослужението бил изобщо курс на византийската църква през този период. Това обаче не е така. Не бива да се забравя, че по същото време, когато проповядвал срещу „триезичниците" с оглед събитията във Великоморавия, патриарх Фотий като близък сътрудник на цариградските василевси благославя тяхната политика за християнизиране и погърчване на славяните, живеещи в пределите на империята. С други думи, тезата срещу „триезичието" била въвеждана в употреба само по отношение на славяните във Великоморавия, но не и по отношение на славяните във Византия, срещу които цариградските управници били водили ожесточена борба в продължение на векове с главната цел да ги подчинят и асимилират.

---

[1] Срв. J. Hergenröter, Monumenta graeca ad Photium ejusque historiam pertinentia, Ratisbonae, 1869, стр. 68. На този текст обръща внимание Ив. Дуйчев, Из старата българска книжнина, т. I, София, 1943, стр. 184.

А каква е била политиката на Византия спрямо славянска България, която през 865 г. преминала към християнството? Тази политика, както сочат данните в изворите, не била в никой случай така широка и благосклонна, както политиката ѝ спрямо великоморавците, нито пък така груба и насилническа, както политиката ѝ спрямо славяните на нейната територия. За византийските василевси и за цариградската църква българската държава през разглеждания период представлява такъв съсед, който могъл да ѝ бъде полезен и заедно с това бил за нея и твърде опасен. Полезни могли да бъдат българите дотолкова, доколкото биха могли да бъдат включени в орбитата на цариградската патриаршия, за да се противопоставят по този начин на домогванията на римската курия за проникване на Балканския полуостров. С оглед на това именно патриарх Фотий, който заемал престола в Цариград между 858 и 867 г., положил големи усилия да привлече княз Борис на своя страна. За тази цел той му изпратил едно свое обширно послание (вероятно наскоро след покръстването на страната), в което го осведомява за основните положения на християнската религия и за нейната борба срещу различните ереси и му дава редица съвети за това, как да управлява своите поданици и какви качества да възпитава в себе си.[1] По-късно, когато Борис решил да се ориентира към Рим и за известно време в страната проповядвали католишки духовници, Фотий отправил специално окръжно послание до източните патриарси през пролетта на 867 г., в което напада латинските духовници и римската курия заради техните отклонения от православната вяра и оплаква българския народ, който бил попаднал под тяхната власт.[2] Целта на Фотий била да спечели поддръжката на тези патриарси, за да може да действува с по-голяма тежест за откъсването на българския княз от връзките му с папата и да го привлече отново на своя страна. Усилията на Фотий в тази насока били продължени и от заместилия го през 867 г. патриарх Игнатий, който заемал патриаршеския престол до 878 г. Тези усилия се увенчали с успех на свиканията църковен събор в Цариград през 869—870 г., чиито решения били потвърдени по-късно на един друг събор пак в Цариград през 879 г.[3] Съгласно с тези решения България се откъсвала окончателно от римската курия и българската църква преминавала под върховната власт на цариградската патриаршия. Тя получавала обаче известна вътрешна самостоятелност и собствен църковен глава със сан архиепископ.

Като се стремели да спечелят България и да я откъснат от сферата на папското влияние, признавайки ѝ право на църковно самоуправление, цариградските управници не били склонни обаче в никой случай да про-

---

[1] Посланието на Фотий (гръцки текст и български превод) е издадено от В. Н. Златарски в Български старини, кн. V, 1917, стр. 3—64. Повторено в Извори за българската история, VIII, 1961, стр. 59 сл. Подробно изследване на съдържанието му у В. Н. Златарски, История на българската държава през средните векове, т. I, ч. 2, София, 1927, стр. 71 сл.

[2] Окръжното послание на Фотий е издадено също от В. Н. Златарски в Български старини, кн. V, 1917, стр. 121 сл. Повторено в Извори за българската история, т. VIII, стр. 99 сл.

[3] Подробно за двата събора у В. Н. Златарски, История на българската държава, т. I, ч. 2, стр. 132 сл., 188 сл.

явят онази широта по въпроса за допустимостта на славянския език в богослужението, която били проявили по отношение на Великоморавия. Византийските василевси не забравяли нито за миг, че българската държава е техен опасен противник, който си бил създал държава на територия, държана някога от тях и считана все още за тяхна собственост. Не могли да забравят византийските управници обстоятелството, че през началото и средата на IX в., по време на царуването на Крум, Маламир и Пресиан, от византийска власт били изтръгнати редица области, населени със славяни, и били включени в пределите на българската държава.[1] Византийското правителство съзнавало добре, че българската държава е главният притегателен център за славянските поданици на империята и че колкото по-силна политически и по-самостоятелна в духовно и културно отношение е тази държава, толкова по-голяма е заплахата към нея да гравитират славянските маси от различните краища на Византия. Целта на византийската светска и църковна власт, както се казва, била да асимилира славяните в империята и да ги превърне в свои верноподаници. Главна пречка и главна опасност за тази нейна политика била славянска България.

При това положение напълно разбираемо е обстоятелството защо цариградската патриаршия, макар и да се съгласявала да признае известна църковна самостоятелност на България, не била склонна да допусне разпространението на славянската азбука и писменост в новопокръстената страна. Патриарх Фотий, който много добре знаел, че Кирил и Методий са създатели на славянската азбука и че са изпратени във Великоморавия, за да въведат славянското богослужение и славянската писменост, в своето послание до княз Борис, изпратено около три години след моравската мисия, не споменава нито дума за двамата братя и за тяхната дейност като славянски просветители. А това той би могъл да стори, ако е имал макар и най-малкото желание да провежда в България същата политика, каквато провеждала византийската църква във Великоморавия. Не споменавал Фотий във връзка със събитията в България нито една дума и относно „триезичната ерес“. В посоченото окръжно послание до източните патриарси, написано по повод ориентацията на княз Борис към римската курия, цариградският патриарх изрежда всички видове отклонения от догматичен и обреден характер, които цариградската църква вменявала във вина на „латинците“ начело на папата, но никъде не отбелязва и не разобличава тяхното гледище за трите свещени езика (еврейски, гръцки и латински), на които само трябвало да се слави бог. Разбира се, този пропуск не е случаен. Обвинения в „триезична ерес“ Фотий използувал само във връзка с борбата между цариградската и римската църква във Великоморавия, но подобни обвинения по отношение на България не били изгодни за византийската политика и затова изобщо не били формулирани. Византийците нямали интерес да се създава в българската държава славянска църква и славянска писменост и култура. Поради това мисията на Кирил и Методий във Великоморавия трябвало да остане в тайна от българите, а въпросът за грешките на латинското духовенство по отношение

[1] Срв. История на България, т. I, изд. 2, 1961, стр. 73, 86 сл.

на допустимостта на различни езици в богослужението изобщо да не бъде повдиган.

Вярна на тази своя политика, цариградската патриаршия, след като успяла да отбие папските домогвания и поставила българската църква под своята върховна власт, не допускала да се разпространява в новопокръстената страна славянската писменост и да се въвежда славянски език в богослужението. По нареждане на патриарх Игнатий, след като от България си заминали латинските духовници, там пристигнали гръцки духовници, които започнали да разпространяват християнската религия сред местното население на своя език. За дейността на тези духовници става дума в няколко писма на римския папа Йоан VIII (872—882).[1] Папата се възмущава от това, че българската църква била изтръгната от сферата на римското влияние, и настоява пред патриарх Игнатий да отзове своите свещеници обратно. В подобен дух писал той и на българския княз Борис. Протестите на Йоан обаче останали напразни. Гръцкото духовенство продължавало да стои в България и да извършва богослужение на гръцки език. Наред с гръцките духовници в страната започнали да се обучават, макар и още малко на брой, и местни свещеници, българи по народност. Те били задължени обаче да изучават гръцки език, да четат гръцки богослужебни и църковни книги и да проповядват пред народа Христовото учение на гръцки.

Такова положение заварил Климент, когато дошъл през 886 г. в своята епархия в Македония (в областта Кутмичевица). Той видял, както пише неговият биограф, че „много български свещеници мъчно разбират написаното на гръцки език, с чиито букви били упражнени само за четене и затова били прости като добитък, понеже на български език нямало дори похвални слова“[2]. С други думи, Климент видял печалните резултати от политиката на цариградската патриаршия, която се стремяла да държи българския народ далеч от всяка просвета на роден език. Като верен ученик на Кирил и Методий и в духа на техните схващания за равноправието на всички езици, Климент турил край на това състояние на нещата и започнал веднага да пише богослужебни и други книги на български език, за да ги разбират всички „Той съставил — отбелязва неговият биограф — прости и ясни слова за всички празници, които не съдържат нищо дълбоко и мъдро, но които са понятни дори и за най-простия българин. С тях хранил душите на по-простите българи, поейки с мляко тези, които не могли да приемат по-твърда храна, и станал нов Павел за новите коринтяни — българите.“[3] Тази дейност на Климент била изцяло подкрепяна от княз Борис, който виждал отдавна, че политиката на византийската патриаршия не носи нищо добро за страната и че положението може да се оправи само ако се въведе славянският език в богослужението и се обучат свещеници, които да пишат и да проповядват на български език. Тази задача била изпълнена блестящо от Климент,

[1] Подробно разглежда тези писма на папа Йоан VIII В. Н. Златарски, История на българската държава, т. II, ч. 2, стр. 156 сл. Латински текст на писмата с български превод и обяснителни бележки в Извори за българската история, VII, 1960, стр. 137 сл.

[2] Срв. Житието на Климент Охридски (по изданието на Ал. Милев), XXII, стр. 77.

[3] Пак там.

който показал много добри дарби на организатор. По време на своето седемгодишно пребиваване в областта Кутмичевица той обучил около 3500 ученици, които заели различни служби в църквата: четци, иподякони, дякони и свещеници.[1] Те вършели богослужението на български език и си служели при своите проповеди пред населението главно с онези поучителни слова, които били съставени от Климент.

Окончателната победа на българския език и българската писменост в богослужението и в народното образование била затвърдена официално на свикания през 893 г. събор в Преслав. На този събор, както се знае, бил провъзгласен за владетел на българите Симеон на мястото на свалення княз Владимир. Заедно с това на събора било извършено т. нар. „прѣложенне книгъ", за което се споменава в руските летописи. Под това трябва да се подразбира, както правилно сочи В. Н. Златарски, решението да се обяви „народният славено-български език за официален в държавата, а в църквата да се въведат славено-български книги и богослужение"[2].

Това решение, разбира се, раздразнило силно византийските управляващи среди. Една година след това, след доста продължителен период на мир, избухва война между България и Византия. Причините за тази война били главно от икономически характер, но може да се предположи, че за влошаване на атмосферата между двете страни изиграло немалка роля и решението на събора в Преслав. Византийците виждали, че българската държава излиза от сферата на тяхното религиозно и духовно влияние и че поема път на създаване на самостоятелна славянска култура. От пламенната защита на славянската азбука и писменост в съчинението на Черноризец Храбър може да се заключи, че като реакция на акта от 893 г. управляващите кръгове във Византия в сътрудничество с цариградската църква изтъквали на преден план тезата за трите „свещени" езика (еврейски, гръцки и латински), за да докажат, че славянската азбука и славянската писменост нямат право на съществуване. Немного отдавна, както се каза, византийците се борели упорито против тази теза и обвинявали латинците в „триезична ерес", когато трябвало да пресекат тяхното влияние във Великоморавия. Сега обаче за Византия „триезичното учение" било приемливо и правилно, тъй като се касаело да се обоснове чрез него отрицателното отношение спрямо изграждащата се самостоятелна славянска култура в България. Вижда се следователно колко конкретна и гъвкава, колко диференцирана е била византийската политика спрямо славянските народи през разглеждания период.

В отговор на нападките на византийците срещу славянската азбука и опитите им да отрекат необходимостта от славянски книги е написано пламенното слово на Черноризец Храбър „За буквите" (О писменѣхъ). За автора на това съчинение и за времето, когато то е било написано, се знае малко.[3] Може да се предположи, че той е живял през втората по-

[1] Срв. Житието на Климент Охридски (по изданието на Ал. Милев), XVIII, стр. 73.

[2] В. Н. Златарски, История на българската държава, т. I, ч. 2, стр. 258.

[3] Литературата върху Черноризец Храбър е доста обширна. Най-ново изложение върху неговия живот и дейност с посочване на последните проучвания в История на българската литература, I, 1962, стр. 141—153; Новобългарски превод на О писменѣхъ от К. Куев в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961, стр. 77—79. Напо-

ловина на IX и началото на X в. и че творбата му е била написана след събора през 893 г. Главната цел на Храбър, прокарана в тази творба, е била да докаже, че славянската азбука има право на съществуване и че не е никакъв грях да се пишат книги на славянски език. „Други пък казват — пише той по този повод, — защо са славянските книги? Тях нито бог е създал, нито ангелите, нито пък са изначални като еврейските, римските и гръцките, които са още отначало и са приети от бога." На тези „други", които са именно византийците, старобългарският писател дава добре аргументиран отговор, като им сочи, че нито еврейският, нито гръцкият език не могат да претендират за първенство, тъй като преди тях, както личи от разказа на библията, е съществувал сирийският език. По такъв начин чрез доводи от религиозен характер Храбър отбива „триезичното учение" и сочи неговата несъстоятелност. Старобългарският писател се спира подробно на въпроса за създаването на славянската азбука, като посочва, че тя е била необходима за особеностите на славянската реч и че редица славянски думи не са могли да се напишат с гръцки букви. Храбър отбелязва с гордост обстоятелството, че всички славяни знаят кой е създателят на тяхната азбука, докато за гръцката азбука почти никой не знае кой е бил нейният създател.

Написано в дух на повишено самочувствие, на гордост от наличието на славянската писменост, съчинението на Храбър е блестяща полемична творба срещу „триезичниците" в лицето на представителите на византийската църква. Това съчинение свидетелствува за стремежите на византийците да отрекат правото на българския народ да създаде самостоятелна култура. Но тези стремежи останали напразни и делото на учениците на Кирил и Методий в България се развивало успешно.[1]

В заключение може да се каже следното. Създаването на славянската азбука от Кирил е дело на един от най-образованите и с широк поглед представители на византийската култура през средата и втората половина на IX в. Кирил съчетавал в себе си доброто познаване на богословските дисциплини, които по това време били на особена почит, със задълбочено познаване и на редица светски науки. Той не отричал, както правели това редица ограничени и фанатично настроени съвременни на него византийски богослови, нуждата от светски знания, но, напротив, бил ги овладял твърде добре. Като поклонник на светската наука и при това със славянски произход Кирил не споделял отрицателното отношение на голяма част от светската аристокрация по това време спрямо чуждите народи. Напротив, той изпитвал уважение към тези езици и народи, както личи това особено ярко при спора му във Венеция с латинските духовници. Кирил се борел упорито и последователно срещу „триезичната догма" и развивал мисълта за равноправното положение на всички езици в богослужението и в религиозната книжнина. Гледищата на Кирил били напълно споделяни и от брат му Методий.

следък бяха публикувани от К. Куев два нови преписа от Храбровото съчинение (ИИИ 10, 1962, стр. 225—244).

[1] Трябва да се отбележи, че тенденции да се поддържат схващания в духа на „триезичната догма" се наблюдават във Византия и по-късно. Срв. К. М. Куев, Към въпроса за началото на славянската писменост, стр. 88—89.

Широтата в схващанията на двамата солунски братя по въпроса за допустимостта и на други езици извън еврейския, гръцкия и латинския в богослужението и в църковната писменост дала основание на цариградските управници да изпратят именно тях с мисия във Великоморавия. Целта била тази държава да се откъсне от влиянието на Немската империя и на римското духовенство. Поради това на Кирил и Методий били дадени пълни права да разпространяват славянската писменост сред великоморавското население и да вършат богослужението на славянски език. Спрямо славяните на територията на Византия обаче цариградската власт следвала съвършено друга политика, която не отговаряла на демократичните и дълбоко прогресивни за времето си възгледи на двамата братя. Цариградските управници се стремели да подчинят и погърчат тези славяни и съвсем не били склонни да допуснат те да си създават самостоятелна култура. Подобна политика, макар и не с такива груби средства, провеждали византийците и по отношение на българската държава. Те склонили да дадат известна църковна самостоятелност на покръстения през 865 г. български народ, но не били съгласни той да тръгне по пътя на самостоятелно културно развитие като славянски народ. С оглед на това, докато във Великоморавия цариградската власт и цариградската патриаршия отхвърляли „триезичната догма“, за България те я използували като полезно свое оръжие.

Политиката на Византия за подчиняване и асимилиране на живеещото на нейна територия славянско население се увенчала с успех. Макар и след упорита съпротива, всички славяни в Северна, Средна и Южна Гърция били погърчени, като най-дълго се държали славяните в Пелопонес. Спрямо България обаче византийската политика не постигнала желаните резултати. Закономерният ход на обществено-икономическото развитие довел по необходимост до победа на самостоятелната българска писменост и култура и до отбиване на опитите на византийците да попречат на този процес. Голяма роля за изграждането на българската писменост и култура изиграли учениците на Кирил и Методий и най-вече Климент. Възпитан в дух на любов и уважение към славянския език, в дух на ненавист към „триезичната догма“, Климент извършил в България това, за което били изпратени във Великоморавия двамата солунски братя. Той го извършил при това в тясно сътрудничество със светската власт в страната, в съгласие с политиката на българските владетели Борис и Симеон. Извършил го при условията на една силна в икономическо и политическо отношение българска държава, която могла да дава решителен отпор на Византийската империя. Поради това обстоятелство делото за създаване на самостоятелна българска култура получило трайна основа.

Доц. ПЕТЪР ХР. ПЕТРОВ

ИСТОРИЧЕСКИТЕ ОСНОВИ НА КИРИЛОМЕТОДИЕВОТО ДЕЛО

Делото на Кирил и Методий е едно от най-значителните събития в историята на славянските народи. Създаването на писменост на говоримия народен език, написването на голям брой оригинални съчинения и превеждането на много други на славянски език — всичко това е достатъчно, за да бъде разбран онзи огромен принос, който славянските народи са внесли в общочовешката културна съкровищница. Затова по своето значение делото на Кирил и Методий надхвърля тесните рамки на IX в. и представя цяла историческа епоха.

Но това дело никога не се е ограничавало само с културната история на славянските народи. От възникването си и до днес то е най-тясно свързано с политиката и политическите борби — като се почне от сложните взаимоотношения между Цариград и Рим, България, Византия и Великоморавия, за да се стигне до използуването му като най-остро оръжие против завоевателните стремежи на немските рицари и асимилаторските опити на турските нашественици.

И именно затова, защото е свързано с най-жизнените въпроси от историята на славянските народи, това дело не може да носи случаен характер. То не може и в никакъв случай не бива да бъде разглеждано само като творение на две личности, а като исторически обусловено и дълбоко закономерно. Същевременно обаче трябва да се предпазваме и от такива вулгарно-механични обяснения, които извеждат създаването на писменост от обществено-икономическото развитие, като на първобитно-общинния строй отговаряла писменост от черти и резки, на раннофеодалния строй — използуване на гръцки и латински букви, а на развития феодализъм — създаване на собствена азбука. Ако работата беше така проста, то всеки народ сам трябваше да си създава азбука и в Европа би имало толкова азбуки, колкото и народи. На практика обаче единствено славяните се сдобиха с азбука (извън разпространените в Европа гръцка и латинска писменост), като при това тази азбука бе създадена във Византия. Затова, за да могат да бъдат изяснени и разбрани историческите основи на Кирилометодиевото дело, трябва да се отговори на следните въпроси:

1. Кое доведе до необходимостта от собствена писменост в славянските страни.

2. Защо тази писменост бе създадена в една неславянска страна и каква е ролята на Византия в това отношение.

3. Защо България именно стана първият славянски книжовен център.

*

1. През VII в. славянските народи са тръгнали решително по пътя на образуването на държавни обединения. Най-напред били създадени българската държава и държавата на Само от чехоморавските племена, а през IX в. възникнали Великоморавия, Киевска Русия, Сърбия, Хърватско, Полша, Панония и др.

Новите държави влезли в определени политически, икономически и културни отношения със своите съседи: южните и източните с Византия, а западните с немците. За поддържането на тези отношения била необходима писменост и за това те съответно използували гръцкия или латинския език, т. е. един от онези два езика, които чрез християнската религия били утвърдени като единствени европейски книжовни езици. Така първата нужда от писменост дошла от външнополитическите отношения и тя била задоволявана със съществуващите общоевропейски езици и писменост.

Необходимостта от писменост обаче още по-остро се чувствувала във вътрешната дейност на държавата. Сложният държавен апарат, който бил създаван (администрация, войска, съдилища и др.), не можел да действува резултатно без писменост. Ръководенето на държавата от един център, издаването на заповеди и разпореждания, изготвянето на отчети и донесения, получаването на сведения от чужбина, увековечаването на делата на владетеля и господствуващата класа, задоволяването на интереса към миналото — за всичко това била необходима писменост. Писменост била необходима и за все по-развиващия се обществено-икономически живот на обществото — уреждане на търговски сметки, сключване на договори, покупко-продажби и др. И колкото повече се развивала и укрепвала държавата, колкото повече се разширявала териториално и засилвала централизацията си, толкова повече нараствала и нуждата от писменост. Тук обаче за разлика от външнополитическите отношения била необходима писменост на говоримия език. Докато за международната кореспонденция е било достатъчно чуждият език да бъде усвоен само от определен брой хора в царската канцелария, за вътрешните нужди той трябвало да се знае от доста много хора. Затова именно на практика станало така, че в царската канцелария и за държавни нужди бил използуван чуждият език (в България такъв бил гръцкият), а обикновеното население задоволявало потребностите си с примитивни знаци, каквито се откриват в изобилие сега по строителния материал или по керамични съдове. Вероятно това са същите онези „черти и резки", за които споменава и Черноризец Храбър в своето съчинение.

Особено остра станала нуждата от писменост в началните десетилетия на IX в., когато славянските държави навлезли в периода на утвърдените феодални отношения. Сега именно, когато се оформяли новите, класови елементи на феодалната надстройка — писано законодателство, идеология, морал и др., — с острота възникнал въпросът за широко разпространена писменост. Нима е случайно например това, че в България именно през IX в. били въведени Крумовото законодателство, Законът за съдене на хората, Земеделският закон, Морският закон и др. Тези за-

кони трябвало да отменят възникналото при първобитнообщинния строй обичайно право и да санкционират господствуващото положение на феодалната класа. Също така била необходима писменост и за онези многобройни надписи, които са ни оставили всички български владетели от хан Крум насетне. Наистина те са написани на гръцки език, но несъмнено е, че ползата от тях и въздействието им биха били много по-големи, ако бяха съставени на езика на народа, т. е. на славянски.

Още по-необходима била писменост във връзка с предстоящото разпространение на християнската религия сред славянските народи. Известно е, че в Чехия, а след това и във Великоморавия християнството започнало да се разпространява още от 845 г. Там обаче то било проповядвано от немски мисионери, които били проводници на чуждо политическо влияние. Необходимостта от отпор на чуждото политическо влияние и собствените нужди на феодалната класа с острота поставили въпроса за писменост на славянски език. И понеже това изисквали интересите на Великоморавия, които съвпадали с политическите домогвания на Византия за влияние в среднодунавските страни, през 862 г. княз Ростислав поискал от Цариград славянски проповедници и помощ против немците.

Значително по-друго било положението в България. Скоро тук междуособиците от VIII в. били ликвидирани и от началото на IX в. българската държава започнала своето разширение в населени със славяни области, за да достигне към средата на същия век от Карпатите до Бяло море и от Средния Дунав до Черно море. Политическото съперничество с Византия направило християнството нежелана религия и дори непосредствено след хан Крум в България се разразила силна антихристиянска кампания. Същевременно обаче господствуващата класа все повече се нуждаела от нова идеология за защита на своето господство и българските владетели по византийски образец се величаели като „поставени от бога". Така необходимостта от писменост нараствала непрекъснато и в България все повече и повече използували гръцкия език, като същевременно обаче се стараели да ограничават чуждото политическо влияние.

По този начин в периода на приемане на християнството славянските народи се ползували от гръцкия и латинския език. От конкретната историческа обстановка зависело дали те ще се сдобият с писменост на славянски език.

2. Както е добре известно, славянската азбука била създадена от братята Кирил и Методий във Византия. Този факт сам по себе си вече изисква да се отговори на въпроса за ролята на Цариградската империя в това бележито дело.

По своя произход и служебно положение двамата братя винаги са били свързани с най-висшата византийска аристокрация. Баща им бил висш сановник в Солун; логотетът Теоктист, регент на империята, бил настойник на Константин (Кирил) и му осигурил достъп до двореца; Методий получил висша провинциална длъжност като управител на област; Кирил завършил прочутата Магнаурска школа, бил известно време библиотекар при патриарх Фотий, а след това преподавател в същата Магнаурска школа; на Кирил било поверено провеждането на богословския диспут с патриарха иконоборец Йоан VII, а след това му била възложена

и важната политическа мисия при арабите. Всичко това показва високото обществено положение на двамата братя. И изведнъж около 851 г. и двамата напускат шумните си длъжности, за да се уединят в манастира Полихрон в Мала Азия, гдето около десетина години се занимават само с книжовна дейност. Затова с основание се твърди, че дейността на двамата братя не е минала без знанието на византийското правителство и църква и че тук именно през 855 г. била създадена славянската писменост. В научната литература вече достатъчно многократно е изтъквано колко отговорна е била работата на двамата братя, какви трудности е трябвало да преодолеят, с каква прецизност и колко продължително са работили, за да не се свързва изнамирането на азбуката с великоморавската мисия и да се отнесе именно към 855 г.

Създаването на славянската азбука не може и не бива да бъде откъсвано от политиката на Византия по отношение на славянските народи.

През IX в. Византия все още е била сериозна политическа сила и не се е била отказала от идеята да възобнови някогашната Римска империя. Тя имала свои владения по Далматинското крайбрежие и в Италия, оспорвала влиянието на немците над среднодунавските страни и не скривала аспирациите си към славянските народи. Същевременно обаче империята не разполагала с достатъчно сили за провеждането на една такава широка политика. На Балканския полуостров българската държава се издигнала като непреодолима бариера на пътя на империята към другите славянски страни и дори заплашвала византийското господство над самия полуостров. В Централна Европа немските крале сами се домогвали до възстановяването на „Свещената Римска империя“ и водели упорита борба за покоряване на среднодунавските славяни. При това положение въпросът за спирането на немското проникване на юг и защитата на Великоморавия от немско домогване станал жизнено важен въпрос и за самата Византия.

Така очерталото се сложно политическо съперничество се допълва и от съперничеството между двете църкви — Цариградската и Римската. Папството никога не е скривало намеренията си да застане начело на целия християнски свят, а Цариградската църква винаги е била сляпо и послушно оръдие в политическите комбинации на византийското правителство. И сега, когато разпространението на християнството сред славянските народи било на дневен ред, двете църкви с всички сили и средства си оспорвали правото на влияние. Така и без това сложните политически противоречия били усложнени още повече от противоречията между двете църкви.

При така очерталата се политическа обстановка положението на Византия не било никак леко. Тя била всецяло ангажирана в смъртен двубой с арабите в Мала Азия, не била в състояние да преодолее военната мощ на българската държава и не разполагала с необходимите сили за разрешаването на възникналите политически конфликти. При това положение на империята не оставало нищо друго, освен да прибегне към едно отдавна изпитано средство — към дипломацията. И византийското правителство провело една извънредно гъвкава политика, изпълнена със сложни дипломатически комбинации и компромиси. Поради това именно

с оглед на конкретната обстановка при предстоящото разпространение на християнството сред славянските страни византийската дипломация не изключвала и възможността от употреба на славянска писменост и славянско богослужение.

Разпространението на християнството на славянски език не било в разрез с византийската практика. Известно е, че двете църкви в Европа били съвсем различни по своята организация и дипломатически похвати. Западната църква била централизирана и векове наред успяла да наложи като официален език латинския. На Изток имало четирима патриарси, византийската църква била подчинена на държавата и признавала проповядването на християнството и на други езици, както станало например през IV и V в. с превеждането на църковни книги на готски и арменски. Затова и сега при сложната политическа обстановка в Цариград били готови да се възползуват от славянската писменост и не считали това за кой знае какъв компромис. Всичко зависело от конкретната обстановка.

Изпращането на двамата братя в манастира, освобождаването им за десетина години от всякакви политически и дипломатически поръчения показва, че дейността им е била в съгласие с официалната византийска политика.

А изпращането на двамата братя през 859/860 г. на отговорна политическа мисия при хазарите показва, че политическото доверие не е било снемано от тях и че те и в манастира са изпълнявали важна за политическите цели на Византия дейност. Затова напълно ясно е, че политически характер има тяхната мисия и през 862 г., когато по молба на Ростислав те били изпратени във Великоморавия.

Великоморавската мисия на двамата братя дошла в резултат на извънредно сложни политически отношения. През 862 г. бил сключен българо-немският съюз и през пролетта на 863 г. Великоморавия трябвало да бъде нападната от две страни. При това положение Ростислав не само търсел проповедници на славянски език, но искал и политическа подкрепа. И в Цариград трябвало да се притекат на помощ. Загубата на Великоморавия била катастрофа и за византийската политика на Средния Дунав и дори на Балканския полуостров. И империята помогнала. Използувала цялото си влияние над Сърбия и Хърватско, вдигнала ги против България и с това отклонила удара на българите против Великоморавия. А когато се освободила от арабите през есента на 863 г., Византия не закъсняла да се включи с всички сили във войната против България.

Наред с това Византия изпратила своите най-добри дипломати във Великоморавия именно за укрепване на византийско-моравския съюз. Не било случайно и не противоречело на византийската политика и това, че тези дипломати били същевременно и проповедници на славянски език. Византийският император и византийският патриарх сами изпращат проповедници именно на славянски език, тъй като с това смятат да укрепят византийското влияние във Великоморавия: с изграждането на великоморавска славянска църква се пресича влиянието на немското духовенство и се утвърждава византийското; укрепва Великоморавия като политическа сила и с това се подготвя разтрогването на българо-немския поли-

тически съюз; осуетяват се плановете на българското правителство да приеме християнството от Запад; завоюват се сериозни позиции в неизбежния конфликт със Западната църква. Затова именно дейността на Кирил и Методий като бележити славянски просветители напълно се покрива с дейността им като изтъкнати византийски дипломати, което определя и по-нататъшната им съдба. В зависимост от отношенията на Византия с Рим и немците те ту са оставяни на спокойствие, ту биват викани на съд, ту се радват на неочаквано папско благоволение, ту най-сетне биват подлагани на страшни преследвания. Делото на двамата братя винаги е било свързано с византийската дипломация и въпреки това винаги е било славянско дело. Затова именно обективно-исторически двамата братя станали бележити и заслужили славянски просветители.

3. Делото на двамата братя във Великоморавия е било унищожено след смъртта на Методий (885) и прогонването на неговите ученици. То обаче пусна корен, разви се и разцъфтя в България. И затова именно делото на двамата братя не може да бъде откъснато от политиката на българската държава през втората половина на IX в.

След официалното покръстване на българския народ, станало през 864 г., започнал един от най-мъчителните периоди в живота на българската държава — уреждането на българския църковен въпрос. Известни са големите усилия на българския владетел Борис да получи независима църква от Цариград, неотстъпчивостта на Фотий, преговорите с папа Николай I и най-сетне уреждането на този въпрос на събора в Цариград през пролетта на 870 г.

Уреждането на българския църковен въпрос е било безспорен успех за княз Борис и неговата дипломация. С това обаче работата далеч не била доведена докрай. В България се намирало византийско духовенство, а официалният език бил византийският. А за нуждите на българската държава и църква били необходими славянско духовенство и славянски език. Така именно се стигнало до онази безшумна, но упорита дейност на българското правителство, която изпълва целия 30-годишен период след покръстването и която на практика доведе до тържеството на славянската писменост и книжнина.

Непосредствено след уреждането на българския църковен въпрос княз Борис се заел с издигането на хора от славянски произход на ръководни длъжности в българската църква, с изпращането на млади българчета да се учат във Византия, между които дори собствения си син Симеон, когото подготвял за глава на българската църква. Тази упорита работа обаче не давала желаните резултати. Прелом настанал едва в 886 г., когато в България пристигнали изгонените от Великоморавия ученици на Кирил и Методий — Климент, Наум и Ангеларий.

Бляскавият прием на учениците в Плиска, изработването на широк план за книжовно-просветна дейност, създаването на две книжовни средища, упоритата работа след това в тези книжовни средища — всичко това показва с какво внимание е било обкръжено делото на славянската писменост и книжнина в България. Че на това дело са гледали като на първостепенен държавен въпрос, показва и фактът, че лично княз Борис се отказал от престола и станал монах и книжовник, като увлякъл след

себе си и други изтъкнати люде от своето обкръжение. Затова именно така жестока и решителна била разправата с княз Владимир, когато последният се опитал да отклони страната от начертаната политика. Делото на славянската писменост и книжнина било първостепенен държавен въпрос и се намирало в сигурни ръце. Затова народният събор в Преслав през 893 г. наред с издигането на Симеон на престола и преместването на столицата от Плиска в Преслав решил още два извънредно важни въпроса: въвеждането на славянския език като държавен и богослужебен, и подменянето на византийското духовенство със славянско. Така България излязла решително на широкия друм на славянската писменост и книжнина. Започнал „Златният век" на българската книжнина, а България скоро станала пръв славянски книжовен център.

Кирилометодиевото дело е започнало като опит на Византия да укрепи своето влияние във Великоморавия против немците. В България обаче това дело се превърна в своята противоположност и придоби антивизантийска насоченост. Затова главна заслуга за делото на славянската писменост в последна сметка се пада на българската държава. Преди да стане общославянско, това дело бе чисто българско.[1]

[1] Настоящото изказване представя резюме на статията със същото заглавие, публикувана в сборника „Хиляда и сто години славянска писменост (863—1963)", стр. 71—91.

Акад. ЦВЕТАН КРИСТАНОВ

ЗАСЛУГИТЕ НА СЛАВЯНСКИТЕ ПРОСВЕТИТЕЛИ КИРИЛ И МЕТОДИЙ КЪМ СЛАВЯНСТВОТО И СПЕЦИАЛНО КЪМ БЪЛГАРИЯ

Деветият век се явява решаващ за развитието на българския народ и държава. Във времето на княз Борис, или Богорис, става едно от най-крупните събития в нашата история, което донася коренни промени както във вътрешния живот, така и във външното положение на нашата страна. През този век се завършва езическата ера и с приемането на християнството по византийски образец започва нова културна епоха в развитието на България.

Още в първите векове на нашата ера балканските славяни езичници са се сблъскали на полуострова с трако-гръко-римската култура и християнството, което започнало да се разпространява тук още отначалото на II в. Доколко то е било разпространено, говори фактът, че в Сердика (София) в IV в. (343) е бил свикан духовен събор, т. е. успехът на християнството в Източната Римска империя е бил голям. Към това време Константин Велики (306—337) е обявил християнската догма за държавна религия, което показва, че тя е била господствуваща вече сред населението. След организирането на българската държава във втората половина на VII в. по-голямата част от славянското население е било вече християнско и се е намирало под могъщото влияние на византийската култура, докато българската аристокрация и двор (Крум, Омуртаг) са били езичници и са се борели с християнската пропаганда, смятайки я за византийска заплаха за новосъздадената българска държава.

Към IX в., когато много от европейските национални държави са се създавали, България е представлявала крупна политическа единица, вземаща активно участие в международните отношения. С нея се опитва да сключи съюз великоморавският княз Ростислав против Людовик Немски; с нея търси сближение и Людовик Немски, който се стреми да покори Великоморавия. И действително на Людовик се удава да привлече Борис на своя страна, но за да се свърже още по-тясно, той го уговорва в 862 и 863 г. да приеме християнството. По него време въпросът за приемането на християнството е бил политически въпрос за управляващите български кръгове. Тогавашното международно право се е отнасяло нетърпимо към езическите държави, като им е отказвало признаване, право на съществуване и гледало на тях като на грабителски орди и узурпатори. За младия, развиващ се и крепнещ политически български органи-

зъм такова положение е било немислимо; то е спъвало естественото развитие на младата държава.

Но в същото време, когато Людовик Немски и Борис са кроели своите коварни планове против Великоморавия и Ростислав, последният като умен владетел се обърнал към Византия и сключил с нея политическа и културна спогодба, в резултат на която Византия изпратила във Великоморавия в 863 г. специална мисия под ръководството на братята Кирил и Методий с културно-просветителни задачи. Освен това, когато Людовик се е готвел да нападне Великоморавия, Византия нападнала в 863 г. неочаквано България и принудила Борис да моли мир, във връзка с което последният решил да приеме християнството и да го обяви за държавна религия, защото това е изисквало и външното, и вътрешното положение, политическите интереси на княза, а също и на цялата страна.

Обстоятелствата за приемане на християнството от България са били много благоприятни, защото и немската „партия", и византийско-славянската са били единни по тоя въпрос, макар да са водели различна външна политика. Особена опозиция е представяло старото българско болярство, което с приемането на християнството претърпя поражение в борбата за политическото си надмощие и за ограничаване правата на абсолютизма. В тая сложна обстановка Борис тайно от Византия в 866 г. се обръща чрез нарочно пратеничество към римския папа с молба да разреши въпроса за българския патриархат, като предостави на него ръководството в гражданските дела, и да му изпрати духовни лица, които да проповядват на народа истинската вяра. Едновременно той се обръща и към Людовик Немски с подобна молба. От това се вижда, че в България тогава се е съзнавала обективната нужда от един просветен кадър.

Рим, заинтересован от разпространението на своето влияние и в България, се съгласил охотно, но когато се стигнало до въпроса за духовната независимост, започнал да води уклончива политика. Ето защо Борис в 870 г. чрез църковния събор, който тогава заседавал в Константинопол, подчинил България в църковно отношение на Византия и византийският патриарх Игнатий по спогодба с Борис назначил за българската църква отделен архиепископ и кадър от гръцки духовници. По такъв начин международното положение на България било укрепено, отношенията с Византия заздравени и в същото време абсолютизмът засилен. Славяните асимилирали тракийците и прабългарите и народът ни завършил своето развитие като единен славянски народ, с единен славянобългарски език на култа и държавата.

Приемането на християнството от Византия определило характера на по-нататъшното развитие на България както в организацията на вътрешното управление, така и в бита, в изкуството и литературата на господствуващите класи, в науката и пр. Българският двор и болярството са имали вече пред себе си за висш образец и абсолютен авторитет Византия: нейната организация на властта, нейния бит и обичаи, церемониите на управляващата я класа, нейната църковност, нейната наука, литература и изкуство. На тоя образец те са подражавали, към него са се стремели и са го възпроизвеждали и в най-дребните неща, за да се изравнят с Византия и да се състезават с нея в борбата за власт.

С името на княз Борис (Михаил) в историята на българската култура освен приемането на християнството са свързани още две крупни исторически събития, които са имали огромно културно-обществено значение за развитието на нашата страна.

Първото от тях е приемането от княз Борис в България на учениците (Климент, Наум, Ангеларий и др.) на знаменития в историята на славянската книжнина и просвещение моравски учител Методий, които след неговата смърт (885) са били принудени да бягат от Великоморавия поради преследванията на новия немски ориентиран княз. Когато те се прехвърлили през Дунава и навлезли в пределите на тогавашна България, в Белград, наместникът на българския княз, или по български боритикан, ги отправил към Борис, който е разбрал каква огромна ценност са представлявали те за България и ги приел много добре. Той търсел именно такива учени, такива високообразовани за него време пионери на славянската писменост и книжнина, за да ги използува за културно-политически цели. Борис назначил Климент, организатора, проповедника и писателя, на длъжност ръководител на школата в Кутмичевица (Охридско), гдето той умрял в 916 г. в чина велички епископ, като оставил след себе си множество литературни трудове, с огромно културно-историческо значение, а Наум задържал известно време в Преслав като ръководител на Преславската школа. Двете школи са създали първите българо-славянски кадри.

Второто крупно историческо събитие е, че през времето на Борис бил въведен в административно-съдебната практика на България византийският сборник от закони, известен под името „Номоканон“ или „Кормчая книга“, първият писан законник с наставления и правила от църковен и светски характер, преведен на славянски език от Методий, а също бил съставен знаменитият в историята на славянското право съдебник под названието „Законъ соудныи людьмъ“.

Как можем да не се гордеем с културата и науката в тогавашна България, получили справедлива оценка в знаменитите думи на др. Георги Димитров на процеса в Лайпциг, че той не се срамува да се нарече българин, защото, когато немските крале са говорели по немски само с конете си, българският народ отдавна е четял и пишел на своя собствен език.

България е била тогава могъща южнославянска държава, в нея са влизали цяла Македония с изключение на югозападната й част със Солун, а също на запад областите Призрен, Ипек и Рашка на север до р. Тиса.

Че в България тогава реакционното болярство не е спяло, показва фактът, че след като Борис се отрича от престола, наследилият го най-стар негов син Владимир възглавява това болярство и иска да върне колелото на историята на българския народ назад, като се опитва да възстанови езичеството. Но новата култура и политическите изменения са били толкова дълбоки, че Борис много лесно го разбил, осъдил и ослепил, с което е извършил едно голямо историческо дело, и поставил на престола по-младия си син Симеон, при когото българската култура започва да съперничи на византийската.

НАЧАЛО НА СЛАВЯНСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Многобройните славянски племена от Елба до Волга и от Балтийско до Средиземно море до втората половина на IX в. нямат своя собствена писменост, своя книжнина. Само една малка част от тях на запад — моравци и панонци, част от поляците и южните славяни — са покръстени и слушат литургия и проповеди на чужд и непонятен език. Останалата голяма част (поляци, руси, българи, сърби, хървати и пр.) са езичници, откъснати от книжнината на другите народи, и само в редки случаи се ползуват от чужди азбуки, доколкото ги познават. Това огромно славянско море е имало тогава огромна нужда от своя азбука, от свой книжовен език, който единствен е могъл да го обедини културно, да създаде у него племенно самосъзнание.

Българите се покръстват в 865 г. при Борис, чехите в 874 г. от Методий при княз Боривой, поляците в 966 г. при Мечислав, русите в 988 г. при Владимир, а у сърбите християнството се затвърдява окончателно чак в началото на XII в. при Стефан Неман.

Създатели, творци на славянската духовна култура са двамата братя Кирил и Методий. Историческите условия за тяхната дейност се създават тогава от съперничеството между Западната и Източната Римска империя. Грамадното славянско море от племена се явява обект за дейността и на едната, и на другата. Разликата между Източната Римска империя и Западната по него време се състои в това, че в първата са влезли големи славянски маси, влята е голямо количество славянска кръв и в административните ръководства и във войската има значителен славянски елемент. И двете тези империи се намират тогава в стадия на превръщането си във феодални държави. Съперничеството между тези две държави е и главно условие за създаването на славянската писменост.

В VII в. (620) възникват Бохемският съюз (държавата на Само, в която влизала и Карантания) срещу авари и франки и Българският — срещу Византия, в VIII в. — Полабският съюз срещу сакси и франки; в IX в. — Великоморавският (чехи, моравци и др.) под ръководството на Ростислав за борба срещу немците. В 846 г. част от чешките князе са вече покръстени в Регенсбург и поставени под духовната опека на немците.

Както видяхме, далновидният Ростислав в борбата си срещу немците, които намират голяма поддръжка от страна на Рим, се обръща за помощ към Византия, която освен натиска върху България, намираща се в тайни сношения с немците, праща и една мощна културно-просветителна мисия начело с братята Кирил и Методий, за да парализира папската пропаганда и домогвания и да обезпечи и по отношение на западните славяни културното и политическото влияние на Византия.

Кирил и Методий са синове на помощника на солунския военен началник Лъв. Баща им ще е бил славянин или най-малко майка им е била славянка. Тогава Солун е бил почти славянски град, за което свидетелствуват думите на императора, отправени към братята: „Вие сте солунчани, а всички солунчани говорят чисто по славянски.“ Двамата братя се учат в Магнаурската школа в Цариград, най-висшето тогава учебно заведение, където е преподавал бележитият Фотий. Те получават наистина енциклопедическо образование, като усвояват и няколко езика. Кирил,

който е бил несравнено много по-надарен от брат си, е служил като библиотекар в най-голямата библиотека при църквата „Св. София“, преподавал е в академията и за своята необикновена ученост е получил званието „философ“. Той е бил великолепен полемист, мисионер и дипломат. В 851 г. бил изпратен с мисия в Багдат при сарацините, а в 859 г. при хазарите. С една дума той е бил един от най-образованите хора тогава в Константинопол.

Най-голямото дело, което Кирил е направил, е създаването на славянската азбука — глаголицата — от гръцкото търговско курсивно писмо (бързописно). Приема се, че кирилицата, с която си служим днес, е създадена от Климент, което не е доказано.

Със създаването на славянската азбука се полага началото на славянската книжнина и литература, която днес заема едно от първите места в световната литература. Кирил е превел от гръцки неделното евангелие, апостола, служебника, требника, псалтира и е съчинил с брата си Методий Канона на св. Димитър. Кирил е оригинален писател, вдъхновен поет, автор на молитви и религиозни оди.

Методий е също оригинален писател и преводач. Превел е Номоканона (Кормчая), патерика, паремейника, псалтира и е написал житието на Кирила — една от т. нар. Панонски легенди.

Моравската мисия на двамата братя е имала огромно политическо и културно значение. Във Велеград (днешно Словашко) братята са били тържествено посрещнати. Тук те започнали да организират първите славянски училища и новата народностна църква.

Проповедите на славянски език привличали големи народни маси, което скоро породило гонение против братята от страна на немското духовенство. След три и половина години те е трябвало да заминат за Рим, за да защитят „непозволения“ език. По пътя се спрели в малкото славянско княжество на Коцел Панония (при днешното Балатонско езеро в Унгария), гдето също основали училище от 50 ученици и проповядвали на славянски език.

В Рим новият папа се отнесъл положително към славянското богослужение. Там братята вероятно са се срещнали и с пратениците на Борис. Константин в началото на 869 г. заболял и на 14 февруари 869 г. умрял, като получил преди смъртта си името Кирил.

Методий се върнал през Панония в Моравия. В 870 г. той станал панонски архиепископ. Но поради клеветите на немските духовници бил хвърлен в един баварски затвор, където лежал две години и половина Освободен от папата, понеже Коцел умира, в 873 г. отива при Светополк във Велеград (Моравия), където е архиепископ 12 години. В 879 г. е съден отново в Рим, през 882 г. посещава Цариград, а на 6. IV. 885 г. почива във Велеград.

След смъртта му при наследниците на Светополк немските духовници успяват да изгонят учениците му, които намират приют в България.

Делото на Солунските братя е огромно и от световноисторическо значение. Езикът, на който те преведоха първите книги, беше езикът на македонските славянски племена около Солун. Те положиха началото на славянската литература и книжнина, която не можа да се задържи у за-

падните славяни, но затова пък у южните и източните славяни стана основа за развитието на една от най-прогресивните световни литератури — руската.

Великото дело на Солунските братя изигра огромна роля за осъзнаването на милионните славянски маси. Кирил и Методий дадоха писменост на славянските народи тогава, когато днешните европейски народи нямаха още такава, даже много от тях не съществуваха още като народи.

Славянските просветители положиха много рано основите на великата славянска култура, на великото славянско обединение. Ненапразно днес се роди нова култура във великата славянска страна Русия, култура, славянска по форма и общочовешка по съдържание.

Борбата между германците и славяните започна още в VI в. Още оттогава немският „Drang nach Osten“ срещаше гранитната съпротива на западните славяни — поляци, чехи, словенци, хървати. Напорът беше неудържим и често пробиваше славянската стена. Немските рицари целеха да изкоренят славянските племена, като ги подложат на пълно унищожение, но това беше непосилна задача.

Немските рицари меченосци, които бяха разбити в България от цар Калоян, пренесоха своята дейност в Прибалтийския край, гдето в 1242 г. бяха почти унищожени при Чудското езеро от Александър Невски. Немците се съвзеха след дълго време и наново претърпяха унищожително поражение в Грунвалдската битка в 1410 г., в която взеха участие поляци, литовци, руси и чехи (Ян Жишка). По-късно русите не един път влизаха в Берлин, но окончателно разрешение тая хилядолетна борба намери във Втората световна война, когато могъщата Червена армия съкруши окончателно немската мощ и превзе Берлин на 2 май 1945 г. По такъв начин тая гигантска борба между славяните и немците се завърши в полза на славяните на границата Одер—Ниса.

Не случайно славянските народи днес под ръководството на СССР са най-здравата опора на мира, на човешката култура, на хуманността.

Не случайно славяните с цената на милиони жертви спасиха света от фашисткото варварство и го поведоха по нови, социалистически културни пътища.

Проф. КОНСТАНТИН ПОПОВ

ИЗ ИСТОРИЯТА НА ОБОСОБЕНИТЕ КОНСТРУКЦИИ В РАЗВОЯ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК ОТ КИРИЛ И МЕТОДИЙ ДО П. Р. СЛАВЕЙКОВ

Обособените конструкции се образуват от второстепенни части на изречението, които, в зависимост от целта и съдържанието на изказването, от словореда, паузите, логическото ударение и интонацията, се отличават с относителна смислова и синтактическа независимост или с полупредикативност. Понеже внасят в изречението структурно и словоредно разнообразие, симетричност и равномерност, нови интонационно-смислови отсенки, допълнително съобщение или уточнение, в много случаи те изпъкват не само със своите синтактически, но и със своите стилистически функции. Чрез логически акцентуваните думи, промяната на традиционния словоред и на обикновеното синтактическо свързване граматическото обособяване увеличава и разширява комуникативната натовареност на някои второстепенни части на изречението, засилва тяхната изразителност и ги прави по този начин по-актуални и значими, например: Бучеше долу реката, голяма и мътна (Й. Йовков). Това дава основание на някои специалисти да гледат на обособените конструкции като на чисто стилистическо явление и да ги свързват следователно с проблемите и особеностите на стила, с развитието и усъвършенстването на книжовната реч.

Приема се по начало, че обособените конструкции са типично явление за литературно обработените езици, че те се употребяват предимно в писмената реч и съвсем малко или никак в разговорната реч. Фактите показват, че в народния език те са относително по-слабо застъпени, но все пак битуват и там. Някои наши езиковеди разглеждат тези синтактически типове и конструкции само като нововъведения, които са възникнали по-късно под руско и черковнославянско влияние и са чужди на простонародния синтаксис. По-подробното проучване на езиковия материал, на езиковите паметници показва, че обособените конструкции, в една или друга степен, съществуват в българската писмена и устна реч през всичкото време на нейната хилядогодишна история. В старобългарските паметници те се срещат често при определени условия, в зависимост от гръцкия оригинал или независимо от него. Най-често се употребяват обособени приложения, а след тях обособени определения, образувани от причастни конструкции, и по-рядко обособени обстоятелствени пояснения. Употребата на обособените причастия върви по гръцкия оригинал,

където рядко обособяването е означено със запетая, но функционално то съществува, например:

Въ о̾ вънинде нс̄ въ градъ самаренскъ нарицаемын соухарь и скр҃ь вьсн ижже дасть Наковъ Носнфоу сн̄оу своемоу (Йоан, IV, 5, Асем. ев.).

Ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρίας λεγομένην Συχάρ, πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν Ἰακὼβ Ἰωσὴφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ (Йоан, IV, 5).

Дойде в самарийския град, *наричан Сихар*, близо до землището, което Яков бе дал на Йосиф, *на своя син.*

І пришедьшюмоу на онь полъ въ странѫ ѣерѣесннскѫ срѣтосте и двѣ бѣсѣна отъ гребншть іхъ ісходѧшта л'юто сѣло (Мат., VIII, 28, Зог. ев.) И когато стигна на отвъдния бряг, *в страната Гергесинска*, срещнаха го двама бесни, излезли от гробищата, твърде зли... (Мат., VIII, 28).

Това са първите синтактически типове на обособяване в старобългарското изречение, които и по-късно, в оригиналната старобългарска книжнина, се оказват продуктивна синтактическа категория. Разбира се, че в първите преводи те не всякога са добре диференцирани и не винаги границите на обособяването са фиксирани със съответните препинателни знаци в писмената реч, обаче словоредните им особености и закономерности са всякога налице.

Разглежданите синтактически конструкции се употребяват редовно не само в преводите на каноническите книги, но и в езика на оригиналните старобългарски паметници, които са по-свободни от влиянието на гръцкия език. Това показва, че те като синтактически типове са били вече здраво внедрени в старобългарската книжовна реч. Те са например широко застъпени в Пространното житие на Кирил; в оригиналното съчинение на Черноризец Храбър: Въ Солоуньскѣ градѣ бѣ мѫжь ієтеръ, добродѣнъ и богатъ, имеиьмъ львъ, прѣдрьжѫ санъ дрѫгарскън подъ стратигомъ.

В грамотите на българските царе също така се срещат обособени конструкции. Това означава, че и в среднобългарската епоха книжовната традиция е силна и употребата на тези конструкции не е обикновен канцеларски маниер на писане. Същата употреба срещаме и в новобългарските дамаскини през епохата на турското робство например:

И като видя Нестор, *млад твърде*, колко да речеш 20 години, и *хубав*, повеле да дойде при него (стр. 17, Копривщенски дамаскин). И това сказува Иуда, *брат господен* (стр. 37, Копривщенски дамаскин). Бягай от тука, оти тука живей един дзвяр, *голям* и *страшен* (стр. 127, Свищовски дамаскин). В дните на Ирода, *царя юдейскаго*, додоха три философе (стр. 79, Свищовски дамаскин).

Синтактическите варианти на обособяването се срещат и в История славѣноболгарская на Паисий Хилендарски, най-бележития представител на нашето национално пробуждане, например: Батоя крал, *силни и храбри на бранех*, възел земля от Нишкая епархия, Скопска и сва Охридска земля (стр. 14). Симеон, *нарицаеми Лабас, цар болгарски*, възприел царство на Михаила, како изпръва написах (стр. 72).

Обособени конструкции намираме и в Буквар с различни поучения от П. Берон. Тази книга е издадена в 1824 г. на говорим български език и отразява новия, светския дух на българското училище, например: Казват за Ксантипа, *Сократовата жена*, чи била твърде зла и гневлива (стр. 66). Едно магаре, *натоварено със сол*, като преминуваше една река, спрепна ся, та падна (стр. 55).

П. Р. Славейков, един от строителите на книжовния ни език, също така употребява обособени конструкции, като използува техните стилистически функции, например:

Гергана, *пиле шарено*,
Гергана, *кротко агънце*,
като бисер между маниста
тя била между момите

Молила се млада Лунка,
млада Лунка месечинка,
. . . . . .
Отговаря умницата,
стара майка Лункината.

Употребата на обособените конструкции в народното песенно творчество е широко разпространена. Тук те се използуват за стилистически цели, за градации, повторения и обръщения, за акцентувания и словоредни вариации, например:

Рада, *мома хубава*,
колкото свещи правеше,
по-хубава ставаше,
по-бяла и *по-червена*,
по-тънка и по-висока.
Н. П.

Стоене, *стара войводо*,
от вето време останал,
тъдези ходят юнаци,
дор седемдесет юнаци.
Н. П.

Мамо ма, *мила майно ле*,
да дойдеш, мамо да видиш
на тая Мургаш планина,
на Хайдушката поляна.
Н. П.

Къде, Стоиле, ще идеш,
къде булката оставяш,
булката неповърнатата,
хубава булка Стоянка?
Н. П.

— Я съм ройка, *бяла ройка*,
бяла ройка родовита,
родовита, даровита.
Н. П.

Калина сено пластила
в гората, *под планината*.
Н. П.
Сгодило се на голем ден,
на голем ден, на Великден.
Н. П.

От анализа на приведения езиков материал могат да се направят следните изводи:

1. Обособените конструкции на изречението в съвременния български език не са възникнали късно и като последица на чуждо влияние и подражание, а представят синтактически модели, образувани още в старобългарско време най-напред от причастни конструкции и приложения. Преводната литература от най-старата епоха е оказала определено влияние върху техния генезис. Оттогава и досега, в продължение на хилядолетие, те битуват в нашата писмена реч.

2. Обособените конструкции са присъщи не само на книжовната ни реч, но и на народнопоетическото ни творчество, на народните говори, на разговорната и повествователната реч, където изпълняват известни логически, стилистически, риторически, ритмо-мелодически, интонационни и словоредни функции.

3. Обособяването като синтактическо явление и като изразно средство е една вътрешна необходимост на езика. Чрез него се постига по-точен и диференциран израз, по-точна мисъл и представа за предметите, явленията и техните признаци.

4. Обособяването в прозаическата реч, в старобългарската книжнина и в дамаскините има предимно логическа, уточнителна и пояснителна функция, докато в народнопоетическото творчество то служи и за стилистически цели. В художествената ни литература обособяването значително е разширило своите функции. Там то се използува като синтактическо и стилистическо средство за логическо акцентуване, за разнообразна нюансировка на мисълта и чувството, за индивидуален израз.

5. Знае се, че синтактическите модели се отличават с голяма устойчивост, че много от тях водят началото си от далечното минало и същевременно влизат като структурни елементи в системата на съвременния език. Такива структурни елементи са и обособените конструкции на изречението.

6. Руското книжовно и езиково влияние у нас през епохата на нашето възраждане не е първоизточникът на обособените конструкции в българския език, нито е главно условие за възникването и широката им употреба. Още по-малка роля в това отношение може да играе един западен език, както някои предполагат. Руското влияние в случая само спомага да се укрепят, обогатят и разнообразят традиционните, съществуващи в миналото български синтактически типове, да разширят те своите логически и изразни функции, да уточнят своите норми. Руското влияние обаче не създава у нас нова традиция и нови синтактически модели. Исторически погледнато, възникването на обособените конструкции в руския книжовен език се дължи до голяма степен на старобългарската традиция и на южнославянското книжовно влияние.

ВАСИЛ Н. ВАСИЛЕВ

ЗА ЗНАЦИТЕ, С КОИТО СЛАВЯНИТЕ СА СИ СЛУЖИЛИ ПРЕДИ СЪЗДАВАНЕТО НА СЛАВЯНСКАТА ПИСМЕНОСТ ОТ КИРИЛ И МЕТОДИЙ

Съществувало ли е славянско писмо преди Кирил и Методий?

Можем да си представим какви са били нуждите в скотовъдна и земеделска България от писменост преди Кирил и Методий. Освен за богослужебни цели и целите на дипломацията, където се е употребявала гръцката писменост, за останалото население са били достатъчни знаците, които старобългарският писател Черноризец Храбър назовава „черти“ и „резки“.

За да разберем какви са били тези знаци, трябва да проучим т. нар. робоши и запазените „черти“ и „резки“ в паметниците на древността.[1]

С писмени знаци от вида на „чертите“ и „резките“ са си служили тюркските племена, живеещи по територията на Съветския съюз, Румъния и България. С тях те отбелязвали принадлежността на стадата от дребен и едър добитък, които са представяли тяхното състояние. В работата си „Жеравна“, издадена през 1948 г., Данаил Константинов дава интересни сведения за овчарството в Добруджа. Между другото говори за писане със знаци и отбелязва, че това писане е от много старо време. Овчарите имали особен „овчарски четолен циферблат“. Числата се отбелязвали на правоъгълно издялани пръчки с четири околни стени, широки до 1 см. Тези правоъгълни пръчки, дълги до 40 см, се наричали „четали“ и върху тях се отбелязвали цифрите с помощта на островърхо ножче (писаче — от пиша). Съществували и особени знаци — „тамги“ или „дъмги“. В Етнографския музей в София се намират два своеобразни календара, които представят също пръчки, върху които са нанесени знаци — черти, резки и точки. С тях са си служили старци, за да отгатват дните и празниците. Много сведения от руски източници от XIV и XV в. говорят за специални дъсчици, на които били нанесени цифрови данни, отнасящи се за данъци. И в нашите земи през отоманското робство са се употребявали своеобразни квитанции от специално приготвени дъсчици. Със специално ножче „писаче“ са се отбелязвали доста сложни цифрови данни. С. С. Бобчев сочи, че специални чиновници в турската държава били натоварени да съхраняват „квитанциите“ за издължен данък на държавата в торбички.

---

[1] Проф. Емил Георгиев, Разцветът на българската литература в IX—X век, София, 1962, изтъква необходимостта да се проучат тези знаци.

Такива се пазят в Етнографския музей в София. Имаме сведение, че прочутият самороден майстор-архитект Колю Фичето при постройката на моста при град Бяла си послужил при изчислението с пръчка, на която отразил сложни изчисления и спечелил „конкурс“ срещу западноевропейски дипломирани инженери и архитекти. Спечелил и уважението на Митхат паша и можел да се застъпва за българите. А оставил и един мост, който и днес буди възхищението на съвременниците.

Всичко изложено иде да подчертае, че въвеждането на славянската писменост не е отстранило напълно употреблението на първобитните знаци в обикновения живот, които несъмнено са съществували и за които говори Черноризец Храбър.

А. КИРМАГОВА

БИБЛИОГРАФИЯ НА КНИГИ, СТУДИИ, СТАТИИ И ХУДОЖЕСТВЕНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ, ИЗДАДЕНИ В БЪЛГАРИЯ ПО СЛУЧАЙ ЧЕСТВУВАНЕТО НА 1100-ГОДИШНИНАТА ОТ СЪЗДАВАНЕТО НА СЛАВЯНСКАТА ПИСМЕНОСТ

КНИГИ

Богданов, Иван. Безсмъртни предтечи Кирил и Методий. Хиляда и сто години от разпространението на славянската писменост. С., Нар. просвета, 1963. 80 с. с ил. и факс. 3 л. ил. (Попул. ист. б-ка).

Георгиев, Емил. Разцветът на българската литература през IX—X в. С., БАН, 1962. 348 с. (Бълг. акад. на науките. Инст. за литература).

Рец.: Константин Мечев. — Учителско дело, бр. 16, 26 февр. 1963.

Генов, Кръстьо. Сериозен научен труд. — Народна култура, бр. 26, 27 юни 1964.

Гошев, Иван. Старобългарски глаголически и кирилски надписи от IX и X в. С., БАН, 1963. 196 с. с ил. и факс. (БАН. Археол. инст. Секция за славянска епиграфика).

Резюме на рус. и нем. ез. С библиогр. на с. 167—170. На загл. страница погрешно означена 1961 г.

Рец.: В. Гюзелев. Корпус от старобългарски надписи. — Литературни новини, бр. 53, 8 май 1963.

Иванов, Н. Ценен сборник от старобългарски надписи. — Труд, бр. 108, 9 май 1963.

Кодов, Хр. Преславските надписи. — Език и литература, 1963, кн. 4, с. 86—95.

Паунова, Анна и Ангелина Кирмагова. Кирил и Методий. Библиография на българската литература. 1944—1963. (Съставили... Редактор Иван Дуйчев.) С., 1963. 46 с. (СДУ „Климент Охридски", Унив. б-ка).

Петканова, Донка. Делото на Кирил и Методий. 2. изд. (По случай 1100 години от създаването на славянската писменост). С., НС ОФ, 1963. 75 с. (Б-ка Героична летопис).

Прослава на Кирил и Методий. (Сборник жития, статии, спомени и художествени произведения). (По случай 1100-годишнината на славянската писменост. Под ред. на Петър Динеков.) С., Бълг. писател, 1963. 171 с.

Хиляда и сто години славянска писменост. 863—1963. Сборник в чест на Кирил и Методий. (Ред. колегия: Д. Ангелов, Ем. Георгиев, П. Динеков, К. Куев, Ив. Леков, К. Мирчев). С., БАН, 1963. 545 с. с ил. репрод., факс. и ноти. (БАН. Отд. за литературознание и изкуствознание; Соф. унив. „Климент Охридски", Филол. фак.)

Съдържа и: „Българска кирилометодиевска библиография за периода 1944—1962 г." от Иван Дуйчев, Ангелина Кирмагова и Анна Паунова, с. 515—543.

Рец.: Хиляда и сто години славянска писменост. 863—1963. — Литературен фронт, бр. 43, 24 окт. 1963.

СТАТИИ

Научни

Ангелов, Боню Ст. Из кирилометодиевската проблематика. — Археология, 1963, кн. 3, с. 42—47.

Ангелов, Боню Ст. Кирил и Методий в славянските печатни книги от XV—XVII в. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 359—375.

Ангелов, Боню Ст. Някои проблеми на Кирилометодиевото дело. — Исторически преглед, 1963, кн. 4, с. 32—50.

Ангелов, Димитър. Кирил и Методий и византийската култура и политика. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 51—69.

Ангелов, Димитър. Кирил и Методий в средновековната българска книжнина. — Археология, 1963, кн. 3, с. 13—22.

Андреев, Михаил. В Македония ли е бил създаден „законъ соудный людьмъ" и славянският първоучител Методий ли е негов автор. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 321—337.

Андрейчин, Л. Старобългарско градиво в съвременния български книжовен език. — Български език, 1963, кн. 3, с. 198—203.

Атанасов, Жечо. Делото на Кирил и Методий и старобългарската писменост — извори на българската детска литература. — Народна просвета, 1963, кн. 9, с. 37—45.

Буюклиев, Иван. Към въпроса за съществуването на нова редакция на славянския превод на псалтира. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 171—177.

Василиев, Асен. Образи на Кирил и Методий в чуждото и нашето изобразително изкуство. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 393—488.

Василев, Ст. П. В памет на Ватрослав Ягич, големия изследвач на Кирило-Методиевото дело. — Български език, 1963, кн. 3, с. 263—268.

Василев, Стефан П. Кирил и Методий във възпевите на българските поети. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 383—392.

Снегаров, Иван. Венелин Ганев. Законъ соудный людьмъ. Правно-исторически и правно-аналитически проучвания. С., БАН, 1959. — Исторически преглед, 1963, кн. 4, с. 108—115.

Рецензия.

Георгиев, Владимир. Хиляда и сто година българска и славянска писменост и писмена култура. — Списание на БАН, 1963, кн. 2, с. 8—19.

Същото със съкращения и в: Работническо дело, бр. 144, 24 май 1963; Народна младеж, бр. 120, 24 май 1963; Отечествен фронт, бр. 5826, 24 май 1963; Труд, бр. 121, 24 май 1963 и др.

Георгиев, Емил. Кирил и Методий в борбите и развитието на Средновековна Европа. — Народна просвета, 1963, кн. 11, с. 3—11.

Георгиев, Емил. Кирил и Методий и развитието на българската култура. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 21—49.

Георгиев, Ем. Първият славянски поет и неговите стихотворения. — Език и литература, 1963, кн. 5, с. 7—22.

Гошев, Иван. Развитие на негръцките кирилометодиевски буквени знаци и т. нар. кирилица. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 275—286.

Гълъбов, Иван. Въпроси на старобългарската фонетика и писмо. — Български език, 1963, кн. 3, с. 204—210.

Гълъбов, Иван. Езикови аспекти на Кирилометодиевото дело. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 217—248.

Гълъбов, Иван. Кирилометодиевски проблеми и българската археология и епиграфика. — Археология, 1963, кн. 2, с. 71—72.

Динеков, Петър. Делото на Кирил и Методий и развоят на старата българска литература. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 5—19.

Динеков, Петър. Делото на Кирил и Методий и развитието на старата българска литература. — Литературна мисъл, 1963, кн. 3, с. 45—58.

Дуйчев, Иван, Ангелина Кирмагова и Анна Паунова. Българска кирилометодиевска библиография за периода 1944—1962 г. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 515—543.

Библиогр. обзор.

Дуйчев, Иван. Към тълкуването на пространните жития на Кирила и Методия. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 93—117.

Дуриданов, Иван. Географската лексика на старобългарски език с оглед на праславянски. — В сб.: Хиляда и сто години година славянска писменост. С., 1963, с. 191—215.

Илчев, Петър. За спецификата на старобългарския dativus absolutus. — Български език, 1963, кн. 3, с. 211—233.

Киселков, Васил Сл. Кирилометодиевският култ в България. — В. сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 339—358.

Кодов, Христо. Един непознат препис от службата на Кирил Философ. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 295—304.

Куев, Куйо М. Кога се навършват 1100 години от появата на славянската писменост. — Български език и литература, 1963, кн. 2, с. 3—8.

Куев, Куйо М. Към въпроса за Кириловото пространно житие като исторически паметник. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 119—126.

Курц, Йозеф. Значението на дейността на Кирил и Методий в историята на славянската култура. — Народна просвета, 1963, кн. 11, с. 12—25.

Леков, Иван. Строежът на думата в Кирилометодиевия език и в съвременните славянски езици. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 179—189.

Милчев, Атанас. Кирил и Методий в древноруската книжнина и изкуство. — Археология, 1963, кн. 2, с. 16—19.

Мирчев, Кирил. Из историята на Кирилометодиевия евангелски превод в българските земи. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 155—164.

Мирчев, Кирил. Константин-Кирил, създател на старобългарския книжовен език. — Български език, 1963, кн. 3, с. 188—197.

Петканова-Тотева, Донка. Литературни особености на пространното житие на Константин-Кирил. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 127—154.

Петров, Петър Хр. Историческите основи на Кирилометодиевото дело. — В. сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 71—91.

Петров, Стоян. Делото на братята Кирил и Методий и българската музика. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 489—514.

Петров, Стоян. Делото на Кирил и Методий и българската музика. — Българска музика, 1963, кн. 6, с. 15—18.

Попов, Константин. Из историята на особените конструкции в развоя на българския език от Кирил и Методий до П. Р. Славейков. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 249—274.

Романска, Цветана. Климент и Наум в народните предания. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 377—382.

Симонов, Р. А. Числовые грамоты на бересте XIII—XIV вв. и некоторые вопросы истории Кириловской нумерации. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 287—294.

Снегаров, Иван. Черноризец Храбър. — В сб: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 305—319.

Стаменов, Иван. Кирил и Методий — основоположници на славянското учебно дело и педагогическа мисъл. — Народна просвета, 1963, кн. 5, с. 75—84.

Станислав, Ян. Кирилометодиевската традиция в Словашко. Прослава на Димитър Солунски. — Език и литература, 1963, кн. 3, с. 3—10.

Станчев, Станчо. България и славянската писменост в IX в. — Археология, 1963, кн. 2, с. 3—6.

Станчев, Станчо. Писмените паметници от Преслав. — Археология. 1963, кн. 3, с. 37—42.

Стоянов, Стоян. Бележки върху стиха „лѣтитъ нынѣ и словѣньско плѣма“ в Азбучната молитва. — В сб.: Хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963, с. 165—170.

Холевич, Йорданка. Научна сесия по случай 1100-годишнината от създаването на славянската азбука и писменост. — Списание на БАН, 1963, с. 68—76.

Юфу, Йоан. Старобългарски паметници на славяно-руумнската литература. — Известия на Института за литература, кн. 14—15, 1963, с. 253—258.

Популяризаторски

Аврамова, Бистра. Великото дело. — Начално образование, 1963, кн. 5, с. 257—259.

Ангелов, Боню Ст. 1100 години славянска писменост и култура. — Народна просвета, 1963, кн. 5, с. 3—7.

Ангелов, Димитър. Велико е делото на Кирил и Методий. — Земеделско знаме, бр. 110, 11 май 1963.

Ангелов, Димитър. Делото на Кирил и Методий. (1100 години славянска писменост). — История и география, 1963, кн. 3, с. 3—9.

Ангелов, Димитър. 1100 години славянска писменост. — Читалище, 1963, кн. 5, с. 1 - 2.

Андрейчин, Л. Наследството на Кирил и Методий в нашия съвременен книжовен език. — Земеделско знаме, бр. 116, 18 май 1963.

Андровски, Кирил. 24 май през епохата на Възраждането. — Софийски университет, бр. 14—15, 24 май 1963.

Арсенова, Л. Как е създадена песента „Върви, народе възродени...“ — Труд, бр. 110, 11 май 1963.

Асенов, Ангел. Защитник на славянските първоучители и тяхното дело. — Учителско дело, бр. 40, 24 май 1963.

Черноризец Храбър.

Бакалов, Д. В защита на славянската култура. — Отечествен фронт, бр. 5825, 23 май 1963.

Дейността на БКП, РМС и БОНСС за организиране честването на 24 май 1942 г.

Безсмъртно дело. — Народна младеж, бр. 117, 20 май 1963, прит. Пулс.

Белев, Кръстьо. В храма на Кирил и Методий. — Отечествен фронт, бр. 5825, 23 май 1963.

В Моравия.

Бернар, Роже. Символ на културата и мисълта. Прев. от фр. ез. — Литературни новини, бр. 54, 22 май 1963, с. 4, 5.

Бернщейн, Самул. Да процъфтява във вековете славянската писменост. — Отечествен фронт, бр 5827, 25 май 1963.

Богданов, Иван. Гордост не само за нашия народ. — Вечерни новини, бр. 3644, 23 май 1963.

Богданов, Иван. Началото на славянската писменост. — Народна култура, бр. 21, 24 май 1963.

Богданов, Иван. Пътят на просветителите. — Отечествен фронт, бр. 5819, 16 май 1963.

Божилов, Божидар. Вековна слава. — Ехо, бр. 21, 24 май 1963.

Болгар, Боян. И ний сме дали нещо на света... — Българо-съветска дружба, 1963, кн. 5, с. 6—7.

Боршуков, Георги. Българският печат — организатор на празника на славянските просветители от тъмните дни на робството до майските дни на свободата. — Литературен фронт, бр. 21, 24 май 1963.

Василиева, Ирина А. Техните образи през вековете. — Народна култура, бр. 21, 24 май 1963.

Кирил и Методий в изобразителното изкуство.

Velchev, V. Bulgaria — cradle of Slavonic literature. — New Bulgaria, 1963, n⁰ 4, с. 2.

Същото и в съответната книжка на La Bulgarie nouvelle.

Волков, Г. В далечна Чувашия. — Учителско дело, бр, 41, 24 май 1963.

Възпоменателна плоча за Кирил в Рим. — Вечерни новини, бр. 3640, 18 май 1963.

Вълков, Крум. Кирилометодиевски дни в миналото. — Читалище, 1963, кн. 4, с. 21—22.

Върви, народе възродени. — Земеделско знаме, бр. 120, 23 май 1963.

Ганев, Ганчо. — 1100 години славянска писменост. — Учителско дело, бр. 41, 24 май 1963.

Гановски, Сава. Новият златен век на българската култура. — Земеделско знаме, бр. 120, 23 май 1963.

Гатев, Гатю. Книгата боец и верен другар. — Народна армия, бр. 4551, 23 май 1963.

Георгиев, Владимир. Хиляда и сто години. — Литературен фронт, бр. 16, 18 апр. 1963.

Интервю с акад. Владимир Георгиев по случай честването на Кирил и Методий.

Георгиев, Д. и Л. Генов. От век на век... 1100 години славянска писменост. — Труд, бр. 114, 116, 117, 16, 18, 19 май 1963.

Репортаж.

Георгиев, Емил. Велико историческо дело. — Ново време, 1963, кн. 5, с. 20—30.

Георгиев, Емил. Единадесет века българска писменост. — Литературни новини, бр. 54, 22 май 1963.

Георгиев, Емил. Единадесет столетия с делото на Кирил и Методий. — Софийски университет, бр. 14—15, 24 май 1963.

Георгиев, Емил. Истини и заблуди за Кирил и Методий и за началото на славянската писменост. — Литературен фронт, бр. 20, 16 май 1963.

Георгиев, Емил. Климент Охридски — борец за българска и славянска писменост. — Славяни, 1963, кн. 9, с. 32—33.

Георгиев, Емил. Кирил и Методий и развитието на българската култура. — Работническо дело, бр. 125, 5 май 1963.

Георгиев, Эмиль. 1100 лет славянской азбуке и книге. — Болгария, 1963, кн. 5, с. 8.

Герджиков, Спиро. Любим празник. — Читалище, 1963, кн. 5, с. 4.

Честване в Родопите.

Гечев, М. Един забравен творец на българската култура. — Вечерни новини, бр. 3718, 19 авг. 1963.

Наум Преславски.

Гечев, М. Изображение на Кирил и Методий от XIX в. — Вечерни новини, бр. 3640, 18 май 1963.

Гечев, М. М. Наши първи просветни дейци. — Учителско дело, бр. 39, 17май 1963.

Учениците на Кирил и Методий от Преславската и Охридската школа.

Гудзий, Н. К. Те са и наши учители. Интервю с акад. Н. К. Гудзий за делото на Кирил и Методий. — Труд, бр. 120, 23 май 1963.

Гълъбов, Иван. Езикът на Кирил и Методий. — Наша родина, 1963, кн. 5, с. 1—2.

Същото и в „Огни Болгарии", 1963, кн. 6, с. 1—2.

Дараков, Юлий Т. Първите честувания на Кирил и Методий. — Транспортен глас, бр. 40, 22 май 1963.

Дело безсмъртно и велико. — Труд, бр. 120, 23 май 1963.

Делото на Кирил и Методий живее в нашата съвременност. — Български език, 1963, кн. 3, с. 185—187.

Редакционна.

Динеков, Петър. Велика годишнина на славянската култура. — Народна младеж, бр. 119, 23 май 1963.

Динеков, Петър. Славянските учители и старата българска литература. — Литературен фронт, бр. 21, 24 май 1963.

Dinekov, Peter. Foundation of the Slav script. — Bulgaria today. 1963, n⁰ 5, с. 6—7.

Същото и в съответните книжки на La Bulgarie d'aujourd'hui, Bulgarien heute, Bulgaria d'oggi, Nuntempa Bulgario.

Дуйчев, Иван. Исторически извори за живота и дейността на Кирил и Методий. — Вечерни новини, бр. 3644, 23 май 1963.

Дуйчев, Иван. Кирилометодиев друм. — Турист, 1963, кн. 5, с. 2.

Журавски, В. Азбука на пионерите на вселената. Прев от рус. ез. — Земеделско знаме, бр. 120, 23 май 1963.

Игнатиевски, Сим. 1100 години славянска азбука. Честуване на Кирила и Методия преди 100 години в София. — София, 1963, кн. 5, с. 26—27.

Илиев, Т. Смели прояви. — Читалище, 1963, кн. 4, с. 22.

Празникът на Кирил и Методий в миналото.

Имало ли е славянска азбука преди кирилицата. — Работническо дело, бр. 45, 14 февр. 1963,

Йонков, Хр. И в Диарбекир заточениците празнуваха. — Народна армия, бр. 4551, 23 май 1963.

Йончев, Любомир. Епохата и делото на Кирил и Методий. — Труд, бр. 110, 11 май 1963.

Йосифов, Веселин. Път през вековете. — Труд, бр. 121, 14 май 1963.

Йяр, Шарл. Патрес, патрие. Прев. от фр. ез. — Литературни новини, бр. 54, 22 май 1963, с. 3.

Кабасанов, Ст. Езикът на Кирил и Методий в един наш народен говор — Земеделско знаме, бр. 120, 23 май 1963.

Карапетров, Петър. Първият химн за прослава на Кирил и Методий. — Литературен фронт, бр. 21, 24 май 1963.

Конев, Илия. Историческото дело на Кирил и Методий. — Вечерни новини, бр. 3639, 17 май 1963.

Константинов, Георги. — Хиляда и сто години от създаването на славянската писменост. — Родна реч, 1963, кн. 5, с. 10—12.

Константинов, Георги. Признателност към делото на Кирил и Методий. — Работническо дело, бр. 141, 21 май 1963.

Константинов, Евгени. Борис първи. — Наша родина, 1963, кн. 5, с. 6—7. Дейността му за разпространение на българската писменост и просвета.

Същото и в „Огни Болгарии", 1963, кн. 6, с. 6—7.

Константинов, Константин. Словото. — Родна реч, 1963, кн. 5, с. 9—10.

Копринаров, Н. Вечно жив спомен, вечно живо дело. (Из земите на древна Великоморавия). — Студентска трибуна, бр. 33, 21 май 1963.

Кочева, Ем. 1100-годишнината на славянската писменост и култура. — Български език, 1963, кн. 6, с. 557—558.

Тържествата в София и Преслав.

Кръстев, П. 110 години от честването на 11 май (24 май) — Литературен фронт, бр. 21, 24 май 1963.

Куев, Куйо. Животворен светлик. XI столетия славянска писменост. — Младеж, 1963, кн. 5, с. 68—71.

Куев, Куйо М. Заслугите на Кирил и Методий за славянството. — Студентска трибуна, бр. 33, 21 май 1963.

Куев, К. Кирилометодиевото дело през вековете. — Работническо дело, бр. 104, 14 апр. 1963.

Към светли бъднини! — Работническо дело, бр. 143, 23 май 1963.

Леков, Ив. Делото на Кирил и Методий в славистиката — Литературен фронт, бр. 21, 24 май 1963.

Манастирът Полихрон. Историческа справка. — Отечествен фронт, бр. 5825, 23 май 1963.

Авт. Иван Дуйчев.

Мареш, Р. В. Първият книжовен език на славяните. Прев. от чеш. ез. — Труд, бр. 120, 23 май 1963.

Кирилометодиевото дело в Моравия и Чехия.

Маслев, Стоян. Едно празнуване Деня на Кирил и Методий преди 100 години. — Земеделско знаме, бр. 109, 10 май 1963.

Мечев, Константин. Мисли за похвалата на Кирил от Климент Охридски. — Учителско дело, бр. 40, 21 май 1963.

Мирчев, К. Константин-Кирил — основоположник на старобългарския литературен език. — Литературен фронт, бр. 21, 24 май 1963.

Мирчев, Кирил. Константин-Кирил — създател на първата българска азбука. — Учителско дело, бр. 41, 24 май 1963.

Мирчев, Кирил. Старобългарският език на Кирил и Методий. — Славяни, 1963, кн. 5, с. 12—13.

Миятев, Кръстю. Велики Преслав — един блестящ център на българската средновековна култура. — Славяни, 1963, кн. 5, с. 8—9.

Миятев, Кр. Столица на славянската култура и писменост. Преслав. — Отечествен фронт, бр. 5825, 23 май 1963.

Научна сесия, посветена на 1100-годишнината на славянската писменост. — Отечествен фронт, бр. 5823, 21 май 1963.

Ненов, Иван. Празник на българското книгоиздаване. — Литературни новини, — бр. 54, 2 май 1963, с. 3.

1100 години от създаване на славянската писменост и развитието на книгоиздаването.

Нешев. Г. Първите следовници на Кирил и Методий в България. — Народна младеж, бр. 113, 16 май 1963.

Нинков, Михаил. Нашият празник. — Читалище, 1963, кн. 4, с. 20—21.

Нитов, Йото. Вековен празник на будната народна свяст. — Вечерни новини, бр. 3660, 7 май 1963.

Честването на 24 май 1864 г. в София.

Обрешков, Обрешко. Делото на Кирил и Методий в историята на българското образование. — Учителско дело, бр. 38, 14 май 1963.

Павлов, Тодор. Великото дело в името на човека. — Вечерни новини, бр. 3644, 23 май 1963.

Павлов, Т. Д. Вечно живото дело на Кирил и Методий. — Литературен фронт, бр. 21, 24 май 1963.

Павлов, Тодор. Логиката на историята. — Работническо дело, бр. 143, 23 май 1963.

Павлов Т. Д. Велик културен подвиг. — Отечествен фронт, бр. 5825, 23 май 1963.

Памуков, Стефан. Кирил и Методий в Рим. — Учителско дело, бр. 39, 17 май 1963.

Панайотов, Ф. И с тая слава — пребъди! — Народна младеж, бр. 120, 24 май 1963.

Петканова, Д. Основоположници на нашата книжнина. — Учителско дело, бр. 41, 24 май 1963.

Петканова, Донка. Кирил и Методий и славянството — Труд, бр. 118, 21 май 1963.

Петканова, Донка. 1100 години. — Български воин, 1963, кн. 5. с. 12.

Петров, Петър Хр. Историческо дело. — Отечествен фронт, бр. 5825, 23 май 1963.

Пикио, Рикардо. Значението на „Житията". — Литературни новини, бр. 54, 22 май 1963, с. 8.

Примовски, Анастас. Честуване хилядогодишнината на Кирил и Методий през 1885 г. — Литературен фронт, бр. 21, 24 май 1963.

Продев, Стефан. И ний сме дали... — Студентска трибуна, бр. 35, 4 юни 1963.

Продев, Стефан. Нашите букви. — Народна култура, бр. 21, 24 май 1963.

Прослава. — Народна армия, бр. 4551, 23 май 1963.

Първото светско честуване на славянските просветители. — Вечерни новини, бр. 3640, 18 май 1963.

Савов, Никифор. Как се празнуваше 24 май в миналото. — Начално образование, 1963, кн. 5, с. 316—318.

Светъл народен празник. — Патриот, бр. 21, 23 май 1963.

Северняк, Серафим. Легенда и истина. — Труд, бр. 120, 23 май 1963.

Сиврисв, Станислав. 24 май. — Народна армия, бр. 4551, 21 май 1963.

Славистичен конгрес в Залцбург. — Славяни, 1963, кн. 10, с. 21.

По случай 1100 години от създаване на славянската писменост.

Славно минало — велико бъдеще. — Студентска трибуна, бр. 33, 21 май 1963.

Спасов, Спас. Подвигът на Кирил и Методий. — Родна реч, 1963, кн. 5, с. 8—9.

Станчев, Петър. 24 май 1928. — Български воин, 1963, кн. 5, с. 6.

Станчев, Стефан. Словото на българите. — Турист, 1963, кн. 5, с. 1.

Стефанов, Ст. Нашият празник. — Софийски университет, бр. 14—15, 24 май 1963.

Стефанов, Цв. Празнуването на 24 май в миналото. — Работническо дело, бр. 143, 13 май 1963.

Стоянов, Маньо. Три хилядогодишнини. — Наша родина, 1963, кн. 5, с. 6.

Същото и в „Огни Болгарии", 1963, кн. 6, с. 6.

Тодораков, В. Една комсомолска акция на 24 май. — Вечерни новини, бр. 3643, 22 май 1963.

1934 г. в III мъжка гимназия.

Толстой, Н. Подвигът на солунските първоучители. Прев. от рус. ез. — Отечествен фронт, бр. 5825, 23 май 1963.

Топенчаров, Владимир. Бунтът на Кирил и Методий. — Септември, 1963, кн. 5, с. 66—69.

Топенчаров, Владимир. Великият подвиг. — Народна култура, бр. 21, 24 май 1963.

Тържество на многовековната българска култура. — Работническо дело, бр. 111, 21 апр. 1963.

Уводна.

Унджиев, Иван. Великото прогресивно значение на Кирилометодиевото дело. — Библиотекар, 1963, кн. 4, с. 1—5.

Цветков, Андрей. Кирил и Методий и славянските народи. — Читалище, 1963, кн. 5, с. 3.

1100 години славянска писменост. — В защита на мира, 1963, кн. 4, с. 67—71.

1100 години славянска солидарност. — Студентска трибуна, бр. 33, 21 май 1963.

Цветков, Ан. Кирил и Методий и славяните. — Патриот, бр. 21, 23 май 1963.

Хилядолетното дело на Кирил и Методий. — Учителско дело, бр. 42, 28 май 1963.

Чалъков, М. Делото на Кирил и Методий и югославяните. — Студентска трибуна, бр. 33, 21 май 1963.

Чакъров, Найден. Възгледите на първоучителите за образованието и възпитанието. — Учителско дело, бр. 41, 24 май 1963.

Чакъров, Найден. Историческото значение на делото на Кирил и Методий. — Начално образование, 1963, кн. 5, с. 260 – 267.

Шопкин, Матей. Вечният 24 май. — Студентска трибуна, бр. 34, 24 май 1963

ХУДОЖЕСТВЕНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Банковски, Христо. На Кирил и Методий. Стихотворение. — Народна младеж, бр. 119, 23 май 1963.

Божилов, Божидар. Кирил и Методий. Стихотворение. — Работническо дело, бр. 143, 23 май 1963.

Божилов, Божидар. Сътворение на словото. Стихотворение. — Литературен фронт, бр. 21, 24 май 1963.

Възрожденски стихове и песни за Кирил и Методий. — Народна култура, бр. 21, 24 май 1963.

От Л. Каравелов и др., 1875 г.

Генов, Паун. Азбучна истина. Стихотворение. — Литературен фронт, бр. 21, 24 май 1963.

Грубешлиева, Мария. На Кирил и Методий. Стихотворение. — Вечерни новини, бр. 3644, 23 май 1963.

Евдокиев, Георги. Съзвездие. Стихотворение. — Вечерни новини, бр. 3644, 23 май 1963.

Караангов, Петър. Кирилски букви. Стихотворение. — Труд, бр. 120, 23 май 1963.

Каралийчев, Ангел. — Първоучителите. Разказ. — Ехо, бр. 21, 24 май 1963.

Караславов, Слав Хр. Перото на времето. — Земеделско знаме, бр. 120, 23 май 1963.

Караславов, Слав Хр. Солунските братя. Стихотворение. — Читалище, 1963, кн. 5, с. 2 на кор.

Същото и в: Студентска трибуна, бр. 34, 24 май 1964.

Караславов, Слав Хр. Срещата. — Народна култура, бр. 21, 24 май 1963.

Откъс от пиесата „Когато светлината се раждаше“.

Ламар. Великани. Стихотворение. — Турист, 1963, кн. 5, с. 3.

Марангозов, Николай. Поклон, народни просветители. Стихотворение. — Български воин, 1963, кн. 5, с. 11—12.

Михайловски, Стоян. Кирил и Методий. Български всеучилищен химн. — Славяни, 1963, кн. 5, с. 9.

Орлов, Николай. 24 май. Стихотворение. — Славяни, 1963, кн. 5, с. 2.

Пенев, Крум. Видение. Стихотворение. — Отечествен фронт, бр. 5826, 23 май 1964.

Поптонев, Стефан. Пламък. Стихотворение. — Литературен фронт, бр. 21, 24 май 1963.

Проглас към евангелието. Откъс. — Септември, 1963, кн. 5, на кор.

Стефанова, Лиляна. Смъртта на Кирил. Стихотворение. — Литературен фронт, бр. 38, 19 септ. 1963.

Стойков, Константин. Родна писменост. Текст Цветан Ангелов. — Начално образование, 1964, кн. 5, с. 320.

Песен за 24 май.

Хинкова, Василка. „Върви, народе...“ Стихотворение. — Отечествен фронт, бр. 5827, 25 май 1963.

Хинкова, Василка. Поклон пред Кирил и Методий. Стихотворение. — Работническо дело, бр. 143, 23 май 1963.

Хрусанов, Георги. Възхвала на първоучителите. Разказ. — Вечерни новини, бр. 3644, 23 май 1963.

Хрусанов, Георги. Дом на славянското слово. Разказ. — Ехо, бр. 21, 24 май 1963.

Хрусанов, Георги. Панонска легенда. Разказ. — Отечествен фронт, бр. 5816, 12 май 1963.

Хрусанов, Георги. С писмената буди народа. Разказ. — Народна армия, бр. 4551, 23 май 1963.

Шурбанов, Александър. Кирилица. Стихотворение. — Литературен фронт, бр. 21, 24 май 1963.

СЪДЪРЖАНИЕ

Акад. Владимир Георгиев—Хиляда и сто години българска и славянска писменост и писмена култура 5

ДОКЛАДИ

Проф. д-р Емил Георгиев — Кирил и Методий и развитието на българската култура 19
Prof. dr. Tadeusz-Łehr-Spławiński, Przed misją morawską 49
Проф. д-р Юлиус Доланский — Значение славянской азбуки и письменности для развития чехословацкой культуры 55
Проф. Кирил Мирчев, чл.-кор. на БАН — Константин-Кирил, създател на старобългарския език 67
Проф. Иван Леков. чл.-кор. на БАН — Делото на Кирил и Методий в славистиката 77
Проф. д-р Йосип Хамм — Сумерки глаголической письменности 89
Акад. Кръстю Миятев — Средища на старобългарската култура 93
Проф. Петър Динеков, чл.-кор. на БАН — Делото на Кирил и Методий и развоят на старата българска литература 103
Проф. Н. К. Гудзий — Вклад русских и украинских ученых в изучение Кирилло-Мефодиевского вопроса 119

ИЗКАЗВАНИЯ

Акад. Иван Снегаров — Поява на славянска писменост в България 135
Проф. д-р Димитър Ангелов — Кирил и Методий и византийската култура и политика 141
Доц. Петър Хр. Петров — Историческите основи на Кирилометодиевото дело. 161
Акад. Цветан Кристанов — Заслугите на славянските просветители Кирил и Методий към славянството и специално към България 169
Проф. Константин Попов — Из историята на обособените конструкции в развоя на българския език от Кирил и Методий до П. Р. Славейков 175
Васил Н. Василев — За знаците, с които славяните са си служили преди създаването на славянската писменост от Кирил и Методий 179
Библиография на книги, студии, статии и художествени произведения, издадени в България по случай честването на 1100-годишнината от създаването на славянската писменост. Съставила А. Кирмагова 181

ТЪРЖЕСТВЕНА СЕСИЯ ЗА 1100-ГОДИШНИНИНАТА
НА СЛАВЯНСКАТА ПИСМЕНОСТ
(863—1963)

*

Издателски редактор *Л. Цанева*
Художник *Т. Данов*
Техн. редактор *Ив. Атанасова*
Коректор *Е. Котева*

*

Дадена за набор на 23. VI. 1965 г.
Подписана за печат на 2. X. 1965 г.

Формат 71×100/16 Тираж 1600
ЛГ III—4—1965
Печатни коли 12 Издателски коли 14,28

Цена 2,06 лв.

*

Набрана и отпечатана в Печатницата на Издателството на БАН
София, кв. Гео Милев, ул. 36
Поръчка № 1034